

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ CEZAEVİ ISLAHATI

Ahmet ÇİÇEN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fehmi AKIN

Haziran 2010

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ CEZAEVİ ISLAHATI

Hazırlayan
Ahmet ÇİÇEN

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Fehmi AKIN

AFYONKARAHİSAR 2010

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ CEZAEVİ ISLAHATI

Hazırlayan
Ahmet ÇİÇEN

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Fehmi AKIN

AFYONKARAHİSAR 2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/06/2010

Ahmet ÇİÇEN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Fehmi AKIN

.....

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

.....

Doç. Dr. Ahmet Ali GAZEL

.....

Tarih anabilim dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ahmet ÇİÇEN'in "II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı" başlıklı tezi/....../..... tarihinde, saat’da Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ HAPİSHANE İSLAHATI

Ahmet ÇİÇEN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Fehmi AKIN

Belli bir suçun karşılığında uygulanan cezai yaptırımların en başta geleni ve en temel cezası, hapis cezasıdır. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde, geniş bir uygulama sahası bulamayan hapis cezası, özellikle XVI yy. itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hapis, kişinin özgürlüğünün elinden alınarak belli bir yere kapatılması olarak tanımlanabilir. Bu kapatılma fiilinin icra edildiği yer hapishanelerdir.

İnfaz sistemlerinin vazgeçilmez parçası olan hapishaneler, buldukları toplumun şartları doğrultusunda, fiziki yapıları, hükümlülük ve tutukluluk durumu, mimari tipleri ve uyguladıkları infaz rejimi gibi nedenlerle, çeşitli şekillerde biçimlenmiştir. Osmanlı Devleti hapishane sistemi, özellikle Tanzimat Fermanının ilanından sonra, hız kazanan batılılaşma isteği ve modernleşme kapsamında yeniden ele alınmış çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Tarih boyunca, hiçbir ülkede hapishaneler sorunsuz çalışan kurumlar olmamıştır. Nitekim Osmanlı Devletinde, bu konuyla ilgili pek çok sorun, çözülmeyi beklemektedir. Devletin dağılmasından önceki son yıllarda, sorunların çözümüne yönelik bir takım çalışmalar yapılmasına rağmen, bu çalışmalar, çağın gereksinimlerini karşılayabilme anlamında yetersiz kalmıştır. Devlet yönetimi, hapishane koşullarının iyileştirilmesi hususunda önemli sayılabilecek girişimlerde bulunmasına rağmen, mali yönden yaşanan sıkıntılar sebebiyle istenilen reformlar gerçekleştirilememiştir. Yapılmak istenen

düzenlemelerin çoğu yazıdan öteye geçilmemiş ve planlanan eylemler yarım kalmıştır. Ancak yapılan çalışmaların ve çıkarılan ilgili nizamnamelerin; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ceza infaz yasalarına ışık tuttuğu yapılacak düzenlemelere esas teşkil ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hapishane, meşrutiyet, ıslahat, hapishane ıslahatı

ABSTRACT

II. CONSTITUTIONALISM PERIOD REFORM OF THE PRISON

Ahmet ÇİÇEN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

JUNE 2010

Advisor: Asist.Prof. Dr. Fehmi AKIN

As it is applied to some sentences, imprisonment is the first and foremost punishment of punitive sanctions. In the early periods of human history imprisonment, which wasn't applied widely then, has been used commonly since 16th century. Penal confinement can be described as; incarceration of free persons to specific places by enserfing. The confinement is performed in penal institutions.

Being an indispensable body of enforcement systems, penal institutions have been formed in various types because of some reasons such as; the conditions of society in which they are situated, physical structure, condemnation and imprisonment status, architectural types and execution systems they apply. As part of accelerating westernization and modernization, penal institution system of Ottoman State were revised and some regulations were enforced notably in following the proclamation of Reformation Ordinance (Tanzimat) period. Throughout history, penal institutions have always been problematic in all countries. As a matter of fact, plenty of issues concerning this topic in the Ottoman State remained unsolved. Just before the dispersion of Ottoman State, although some attempts were carried out to solve the concerning issues, they remained insufficient to meet the requirements of the age. As the state administration took some important steps to improve prison conditions, they could not implement the reforms because of financial distress at that time. Desired regulations could not be enforced and planned movements have been left half-done. Yet the works remained just on scripts. However, all these attempts

and related ordinances shed light on the Law of Criminal Execution of newly founded Turkish Republic as well as the future regulations.

Key words: Prison, constitutionalism, reform, of prison reform,

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra çıkarılan Avrupa sentezli kanunlar ile kurumsal anlamda hürriyeti bağlayıcı cezalarla tanışmış ve yaptırımların omurgasını hapis cezaları oluşturmuştur. İnsanlığın müşterek tecrübelerinden beslenerek şekillenen infaz kurumlarının Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki oluşumu ve gelişimi, yöntem ve kuralları ile yeniden yapılandırılması ile ilgili süreçlerin araştırılması tez çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmamızda, Osmanlı hapishanelerinin ıslah edilmesi kapsamında, "II. Meşrutiyet Döneminde" yapılan çalışmalara değindik. Hapishanelerle ilgili olarak; yapılmak istenen düzenlemeler, bu düzenlemelerin neler olduğu, hapishanelerin idari yapısı, personelin ve mahkumların durumu gibi konuları derinlemesine yansıtmaya çalıştık.

Araştırma giriş bölümü ile beş bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın giriş bölümün, infaz kavramından hareketle, hürriyeti bağlayıcı cezaların infazı'nın tarihsel gelişim süreci anlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde, Osmanlı Devleti, klasik dönemdeki cezalandırma usulleri ile Tanzimat fermanının ilanından sonraki yargı reformu ile yeniden düzenlenen cezalandırma usulleri ve mahbesten hapishanelere geçiş süreci anlatılmıştır. İkinci bölümde, hapishanelerin teşkilat yapısı ve hapishane memurlarının seçimi, görevleri ve özlük hakları ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, hapishaneye düşen mahkumların hapishaneye kabulü, hak ve yetkileri ile uymak zorunda oldukları kurallar, açısından bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise, hapishanelerde tutulan defterler ve cetveller ile ülke genelinde yeniden inşa olunacak hapishane projeleri ve hapishane teftiş raporlarına yer verilmiştir.

Bu araştırmanın en başından sonuna kadar bana her türlü desteği veren, hiçbir zaman yalnız bırakmayan eşim Nuray ien'e, anne ve babama teőekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bu araştırmayı bana hazırlama fırsatı veren ve desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Hasan Babacan hocama ve bu çalışmamın tamamlanmasında her türlü yardımı esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Fehmi Akın başta olmak üzere, tezi okumak suretiyle yanlışlarımı dzeltmeme olanak tanıyan değerli jüri yesi hocalarım Prof. Dr. Sadık Sarısamam ve Doç. Dr. Ahmet Ali Gazel'e en derin saygılarımı ve teőekkürlerimi sunarım.

Ahmet ÇİÇEN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
DIŞ KAPAK.....	i
TEZ TANITIM SAYFASI.....	ii
İÇ KAPAK.....	iii
YEMİN METNİ.....	iv
KARAR VE ONAY SAYFASI.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
ÖNSÖZ.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xii
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİNDE SUÇ VE CEZALANDIRMA	11
2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR CEZA VE İNFAZ ALANINDAKİ YENİLİKLER	20
3. OSMANLI DEVLETİNDE MAHPES'TEN HAPİSHANE SİSTEMİNE GEÇİŞ	23

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE HAPİSHANELERİN İDARİ ALANDAKİ İSLAHATI	
1. TEŞKİLAT YAPISI.....	35
1.1. HAPİSHANE TÜRLERİ	36
1.2. HAPİSHANE YÖNETİMİ	40
1.3. HAPİSHANE KOMİSYONU VE İDARİ İŞLEMLER.....	43
2. HAPİSHANE MEMURLARI	47
2.1. HAPİSHANE MEMURLARININ SEÇİMİ, İDARİ TAKSİMAT VE GÖREVDE YÜKSELMELERİ	50
2.2. HAPİSHANE MEMURLARININ GÖREVLERİ.....	53
2.2.1. Hapishane Müdürlerinin Görevleri.....	54
2.2.2. Hapishane Muhasebecisinin (Muhasip) Görevi	57
2.2.3. Katip, Tabip ve Din Görevlileri.....	58
2.2.4. Muallim, Usta ve Diğer Unvanlardaki Memurların Görevleri.....	61
2.2.5. Hapishane Muhafızları'nın Görevleri.....	61
2.2.6. Gardiyanların Seçimi ve Görevleri.....	63
2.3. HAPİSHANE MEMURLARININ UYMAK ZORUNDA OLDUĞU KURALLAR	71
2.4. HAPİSHANE PERSONELİNİN MAAŞLARI.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVKİFHANE VE HAPİSHANE'DE BULUNAN TUTUKLU VE MAHKUMLAR.....

1. MAHKUMLARIN HAPİSHANEYE KABUL EDİLMELERİ	87
2. MAHKUMLARIN KOĞUŞLARA TAKSİMİ	88
3. MAHKUMLARIN ELBİSE VE YATAKLARI	90
4. MAHKUMLARIN İAŞELERİ	94
5. MAHKUMLARIN GÜNLÜK HAYATI.....	100
6. MAHKUMLARIN UYMAK ZORUNDA OLDUĞU KURALLAR İLE HAK VE YETKİLERİ.....	103
7. MAHKUMUN ÇALIŞTIRILMASI	109
8. MAHKUMUN ÇALIŞMA SAATLERİ (MESAI VAKTİ)	117
9. MAHKUMLARIN ÇALIŞTIRILMASI NETİCESİNDE ELDE EDİLEN GELİR.....	118
10. MAHKUMLARIN ÇALIŞTIRILMASI HUSUSUNDA BAZI MODEL HAPİSHANELER.....	121
11. HAPİSHANE KURALLARINA UYMAYAN MAHKUMLARIN KARŞILAŞACAĞI CEZALAR	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAPİSHANELERDE TUTULACAK DEFTERLER VE TEFTİŞ RAPORLARI	
1. HAPİSHANELERCE TUTULAN DEFTER VE CETVELLER:	133
2. MEMALİK-İ OSMANİYEDE YENİDEN İNŞA EDİLECEK HAPİSHANELERE AİT ÖRNEK PROJELER	146
3. HAPİSHANE VE TEVKİFHANEDE BULUNAN MAHKUMLARIN DURUMU VE TEFTİŞ RAPORLARI.....	153
SONUÇ:	166
KAYNAKÇA	170
EKLER.....	175

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
- a.g.m. : adı geçen makale
- BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
- DH. : Dahiliye Nezareti Belgeleri
- DH. EUM. : Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri
- DH.MB.HPS. : Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri
- DH.MB.HPS.M.: Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Belgeleri
- DH.MUİ. : Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
- DH.MTK. : Muhaberat ve Tenkisat Müdüriyeti Belgeleri
- TFR . : Rumeli Müfettişliği Belgeleri Taşradan Gelen Belgeler
- C. : Cilt
- Çev. : Çeviren
- Bkz. : Bakınız
- Yay. : Yayınları
- Yay. Haz. : Yayına hazırlayan
- s. : Sayfa

GİRİŞ

Suç ve ceza, insanlık tarihi ile birlikte var olan bir olgudur. İnsanoğlu tarafından modern infaz rejimlerinin benimsenmesi ve uygulanması belli süreçlerden ve aşamalardan geçerek bugünkü şeklini almıştır. Suç, cezalandırma, hapisane gibi kavramların insanlık tarihiyle birlikte geliştiği ve olgunlaştığı düşünüldüğünde, konuya tarihi perspektiften yaklaşırsak, geçmiş dönemlerde suç anlayışını ve ceza uygulamalarını daha iyi analiz edebiliriz. Ceza infazının tarihinde, çok çeşitli ceza tarzlarının üstünlüğü vasıtasıyla kendini gösteren üç dönem birbirini izlemiştir. Orta çağın erken dönemleri için pratik tek ceza aracı kefarete ve para cezaları, orta çağ'ın geç dönemlerinde yapılan bedeni ve hayati cezalar, XVII. yy.'da ise onların yerini hürriyeti bağlayıcı cezalar almıştır.¹

Geçmiş dönemlerde, belli bir suçun varlığı dahilinde suçu işleyen kişi ve kişilerin cezalandırılması esastır. İlkçağda suçlu, toplumun düşmanı olarak değerlendirilir ve suçluya ölüm cezası, sakat bırakma cezası, sürgün cezası, köle yapma cezası ve para cezası gibi cezalar verilirdi.² Bu dönemde devlet tarafından verilen en yaygın ceza sürgün cezasıydı. Suçlarının karşılığı olarak, fiziksel cezalara maruz kalanlar ise çoğunlukla kölelerdi. Eski Yunan toplumunda, cezanın esasını intikam ve kısas cezaları oluşturmaktadır. Atina Mahkemeleri tarafından: sürgün, köle yapma, toplum önünde rezil etme, fiziksel cezalar, suçluyu onursuz yapma ve para cezaları gibi cezaların verildiği görülmektedir³. Yine bu dönemlerde, bu cezaların yanında hürriyeti bağlayıcı cezaların da uygulandığı tespit edilmiştir. Roma'nın ilk yazılı kanunu sayılan On İki Levha Kanunlarında, (M.Ö.451) kişinin vatandaşlık haklarından men edilerek malını ve hürriyetini kaybetmesi manasına gelen sürgün etme, çeşitli şekillerde infaz edilen idam cezası ve zorunlu çalıştırma gibi temel cezaların yanında hapis cezaları da uygulanmaktadır. Buna göre borçlarını ödemeyen ya da ödeme gücü olmayan kişiler, alacaklı tarafından 60 gün süreyle

1 Timur Demirbaş, *İnfaz Hukuku*, Seçkin Yay., Ankara 2008, s.91

2 Mehmet Kurt, *Türkiyede Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.14

3 Demirbaş, *a.g.e.*,s.93

hapis edilebiliyordu. Bu süre sonunda borçlarını ödememe durumu devam etmekte ise; üç gün boyunca pazarda teşhir ediliyor ve daha sonra ya katlediliyor ya da köle olarak şehir dışına satılıyordu⁴. Bunun dışında, aile reislerinin de, kölelerini ya da aile fertlerini terbiye etmek için hapsedme hakları vardı. Roma döneminde de, günümüz hapishane anlayışına ışık tutacak uygulamalara rastlanmaktadır. Bu dönemde, idam, hapis ve para cezalarının yanında, mahkumların çalıştırılmasına yönelik cezaların da uygulandığı görülmektedir.

Eski Türk Devletlerinde ceza hukuku'nun gelişimine kısaca bakacak olursak; Eski Türk Devletleri'nin gerek kamusal ve gerek özel hukuk alanlarında, çağdaşlarına göre oldukça ileri sayılabilecek bir hukuk anlayışına sahip oldukları, eski Çin ve Türk kaynaklarından anlaşılmaktadır. Hapis cezasına eski Türk devletlerinden Hun Devleti'nde rastlanmıştır Hun devletinde uygulanan hapis kısa süreli olduğu için yalnız 10 güne kadar hapis cezası verildiği için, devletin sınırları içinde hükümlülerin sayısı çok azdır.⁵ Ancak o devirlerde, toplumun daha ziyade göçebe bir hayat sürmesi ve bu nedenle suçluları hapsedecek sabit bir mekan olmayışı, hapis cezasının bir ceza olarak değil de ancak yargılama süresince bir tedbir olarak uygulanmış olabileceğini düşündürmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ise "ukubat" olarak adlandırılan İslam ceza hukuku uygulanmaya başlanmıştır. İslam ceza hukukunda kişilerin vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlarda kisas veya diyet, kamu düzeni ve toplum aleyhine işlenen suçlarda ölüm, kırbaç ve sürgün gibi cezalar uygulanmış olup, hapis cezası ancak bir tedbir, bazen de bir yaptırım aracı olarak istisnai hallerde uygulanmıştır".⁶

İslamiyet döneminde gerçek anlamda hapis cezası ve hapishane uygulaması Hz. Ömer, döneminde başlamıştır. Halife Hz. Ömer'in, Mekke'de Safvan B. Ümeyye isimli bir şahsın evini satın alıp hapishane olarak kullanıldığı ve bunun İslam'da ilk hapishane olduğu bildirilir. Hz. Ali de, Kufe'de, "Nafi" adını verdiği bir hapishane yaptırmış, mahkumların buradan kaçması üzerine, "Muhayyes" adını verdiği daha

4 Demirbaş, *a.g.e.*,s. 94

5 Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1987, s.15

6 Pınar Canel, *Türkiye'deki Cezaevleri ve F Tipi Uygulaması*, Muğla Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2003, s.16

muhkem bir hapisane inşa ettirmiştir.⁷ Ancak hapisanelerin bir kurum haline gelmesi Emeviler döneminde gerçekleşmiştir. İslam hukukunda hapisane olarak nitelenen yerlerin, hürriyeti bağlayıcı cezanın infaz edildiği yer anlamında bir hapisane olarak tanımlanması mümkün değildir. Çünkü, İslam hukukunda hürriyeti bağlayıcı ceza bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu yerlerin bir tevkifhane, cezaların infazına kadar suçluların tutuldukları yerler olarak değerlendirmek gerekir.⁸

Batılı devletlere tekrar dönecek olursak, İlkçağlarda ve Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde sıklıkla uygulanan kefarete, sürgün, köle yapma, kısas ve para cezaları, orta çağın son dönemlerinde yerlerini, oldukça ağır şekilde uygulanan bedeni cezalara ve ölüm cezalarına bıraktılar. Bu dönemde uygulanan cezalar hakkında, bu döneme ait gravürler ile şato ve kalelerde işkence yapmak amacıyla özel olarak inşa edilmiş olan işkence odaları birtakım bilgiler vermektedir.⁹ En çok kullanılan infaz şekilleri, vücudu ikiye ya da dörde bölmek, kör etmek, gözlerin kapaklarını çıkartmak, burun, el, ayak, kulak veya cinsel organını kesmek, ateşte yakma, vücudu dinamitle patlamak vb. idi. Suçlunun durumu dikkate alınmaksızın yukarıda saydığımız infaz uygulamalarında amaç, suçlunun yok edilmesi, mağdurun ve kamu vicdanının rahatlatılması gayesinden başka bir amaç yoktu.¹⁰ Bu tür cezalandırma kişiyi ortadan kaldırmakta bir nevi intikam alma ve yok etme şeklinde olduğu için herhangi bir ıslah ve topluma kazandırma esas değildi.

Özellikle batı toplumlarında aydınlanma döneminden önce Orta çağ Avrupa'sının geç dönemlerinde bu tür cezaların uygulandığını görmekteyiz. 2 Mart 1757 tarihinde Fransa'nın Paris kentinin Greve meydanında, uygulanan bir infazın şekli ve sonuçları dönemin ceza infaz anlayışının neyi amaçladığını daha iyi göstermektedir. Burada suçlu önce suçunu itiraf edip, halka teşhir edilmiş ve vücudu çeşitli yöntemlerle parçalanıp en sonunda kişinin bedeni yakılarak ceza infaz edilmiştir.¹¹ Aynı dönemde İngiltere'de, teşhir direğinden uzuv kesmeye, vücudu

7 Ali Bardakoğlu, "Osmanlı Ceza Hukuku", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.VII, s. 474

8 Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu*, (<http://uvt.ulakbim.gov.tr>, 17/04/2010)

9 Kurt, *a.g.t.*, s.15

10 Samira Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, yay.haz.Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s. 100

11 Michel Foucault, *Hapishanelerin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1992, s.3

dağlamak için meydana kurulmuş tomruklara kadar uzanan bu cezalar arasında; asma, yakma, canlı canlı gömme ve boyun vurma şeklindeki infaz yöntemleri halka açık olarak yapılmakta ve cezalandırılan bir kişi üzerinden toplumun geri kalanını uyarma amacı taşımaktaydı.¹²

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bedensel cezalandırma ve ölüm cezaları yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu zaman diliminde İngiltere’de 350 çeşit suçun karşılığı olarak ölüm cezasının verildiği görülmektedir.¹³ Bu yüzyıldan itibaren, ceza ile caydırmanın temel hedefi olmaktan çıkarılmaya başlanmıştır. Bu yüzyılda bedensel cezalar zaman içinde ortadan kalkmış ve bunun yerini hürriyeti bağlayıcı cezalar almıştır.

Eskiden, tekerleğe bağlamak, atlara çektirerek parçalamak, suda boğmak, uçuruma atmak gibi barbarca bir şekilde yerine getirilen ölüm cezaları, bu dönemde sade ve basit bir şekilde infaz edilmektedir. İnsanı aşağılayıcı nitelikteki cezalar, terk edilmiş ve cezanın infazındaki aleniyet¹⁴ ortadan kaldırılmıştır. Hürriyeti bağlayıcı cezaların tarihi gelişimi ile hapisanelerin tarihi gelişimi birbiriyle oldukça bağlantılıdır. XVI. yüzyıla kadar bugünkü anlamıyla hürriyeti bağlayıcı cezalar söz konusu değildi. Eski dönemlerde hürriyeti sınırlamak kanuni bir ceza sayılmamaktaydı.

Değişik dönemlerde hapisane tarzı kapalı mekanlarda (mahpes) karışık bir şekilde kapatılmış bir çok insan bulunurdu. Bu mekanlarda, katiller, deliler, borçlular, iflas etmiş olanlar, haklarında idam cezası verilmiş olup infazını bekleyenler tutulmuşlardır. Bir mahkeme kararına veya idari bir karara dayanılarak hapsedilen bu insanların buralarda bekleme süreleri için bir sınırlama söz konusu değildi.¹⁵ XIII, XIV ve XV yüzyıllarda hapis cezalarının bazı şehir hukuklarında yer aldığı görülmekle birlikte, bu dönemlerde görülen hapis cezası, ölüm cezası verilmesi gereken bir suçta hafifletici bir nedenin varlığı halinde, ölüm cezası vermemek için

12 Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devletinde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2002, s.10

13 Kurt, *a.g.t.*, s.17

14 Sulhi Dönmezer ve Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C.II, Beta Yay., İstanbul 1997, s. 547

15 Kurt, *a.g.t.*, s.20

uygulan bir yöntemden ibaretti. 1240'ta Lübek Kanunu'nda süreli hapis cezasına yer verilmişti. 1399 yılında da Andres Seiler, bir suçtan dolayı ömür boyu hapis cezası ile cezalandırılmıştı. İmparator V. Karl tarafından 1532 tarihinde uygulamaya konulan ve toplam 350 yıl yürürlükte kalan Carolina kanunlarında, bedeni ve hayati cezaların yanında çok az da olsa hapis cezalarına¹⁶ rastlanmaktaydı. Sözü edilen hapis cezalarında, bugünkü anlamda hapis cezasına mahkum olanlar bulunmamaktaydı. Buralarda, ölüm ve işkence cezasına mahkum olanların bekledikleri veya dilenci ve serserilerin toplatıldığı ya da borcu olanların tutuldukları yerlerdi.

Yukarıda açıklanan hapis cezaları, günümüzdeki gibi modern hapishaneler tarafından icra edilmemekteydi. Hapis cezasına çarptırılan kişiler, mahpes dediğimiz mekanlarda tutulmaktaydılar. Bu mekanlar, bir kale zindanı, burçlar, kuyular, belediye binasının bodrum katı ve tersaneler olabilir.

Osmanlı Devletinde ve Avrupa'da özellikle, Almanya, Fransa ve İngiltere'de mahpeslerin yaygın olarak kullanıldığını görülmektedir. Mahkum yada esir için; hapsedildiği saray, kale, hisar, tersane, burç, yada devlet görevlilerinin mekanı, birer mahpes'tir. Fakat bunların hiçbiri hapishane olarak ihdas ve inşa edilmemiştir.¹⁷

Ayrıca mahpesler'de eğitim düşüncesi eksiktir ve amaç: suçlunun özgürlüğünün kısıtlanması ve bir tür bedeni eğitime esas alınmıştır. Hürriyeti bağlayıcı cezalara ait özel sayılabilecek bir mekanın inşası, ancak XVI. yüzyılın sonunda (1595'te) Hollanda'da kurulduğuna dair bilgilerin tespit edildiği, Amsterdam hapishaneleridir. 1588 yılında Amsterdam Mahkemesi, 16 yaşını bitirmemiş bir küçükle ilgili olarak ölüm cezası vermemiş ve suç işleyen bu çocuğun devlet tarafından eğitilip yeniden topluma kazandırılması gerektiği yönünde¹⁸ bir karar vermiştir. Amsterdam'da kurulan bu ilk hapishanede, mahkumlar gruplar halinde gece-gündüz birlikte bulunduruluyorlardı. Bu hapishanede suç çeşidi, mükerrirlik veya suç süresi gibi herhangi bir ayırım söz konusu değildi.

16 Kurt, *a.g.t.*,s. 23

17 Yıldız, *a.g.t.* s.8

18 Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Yay. Haz.Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s.12

Hürriyeti bağlayıcı cezaların, toplu halde infaz edilmesi uygulamasının, bireysel ve toplumsal mahzurları bir süre sonra anlaşılmaya başlanmıştır. Çünkü, hapishaneye giren mahkumların ruhsal ve fiziki yapılarında bozulmalar oluyor, hapishanelerde suçlulardan kurulu bozuk bir çevre oluşuyordu. Mahkumların bu sistemde, ıslah edilmeleri olanaksız bir hal alıyordu. Çocuk mahkumların da aynı hapishanede bulunması, çocukların da olumsuz etkilenmesine sebep oluyordu¹⁹.

Amsterdam'daki hapishaneler, örnek alınarak Avrupa'nın değişik şehirlerinde (Bremen, Lübeck, Bern, Hamburg, Zürih ve Berlin), hapishaneler teşkil edilmiştir. Bazı aydınlar, reformistler ile Hristiyan cemaatlerinin, suçluların ıslahına yönelik yeni bir yapılandırma yönündeki fikirleri ve siyasi iktidarın da daha insani bir ceza sistemine yönelmesiyle, hapishanelerin kuruluş felsefesi oluşmaya başlamıştır. Hapishanelerin işlevi hakkında farklı söylemler dile getirilmeye başlanmış ve bu söylemler, hapishanelerin bedensel cezalandırmadan, zihinsel cezalandırmaya geçişinde önemli bir rol oynamış²⁰ ve hapishaneler, klasik işlevinden başka farklı şekillerde ele alınmaya başlanmıştır. Bir kaç düşünürden örnek vermek gerekirse, Marksist tarihçiler, George Rushe ve Otto Kırchheimer;²¹ bu iyimser reform niteliğindeki söylemin arkasında dönemin iktisadi şartlarının bulunduğunu ve siyasi iradenin hapishanede bulunan mahkumları çalıştırmak koşuluyla işçi sınıfını baskı altına almak istenmesinden bahsetmektedir.

Michel Foucault'a göre; "hapishaneler siyasi iradenin bir ürünüdür. Suçluların hapishanede tutulması ve çalıştırılması bir hürleştirme ve ıslah amacı taşımayıp bir siyasi disiplini temin etmek ve sisteme uymayanları tehlike olmaktan çıkarmaktı. Sonuçta, cezalandırma siyasal bir karar olup hapishanede bulunan hükümlülerin sayısı ve oranı siyasal iradenin tasarrufunda olup istediği zaman bu oranı yükseltmek ve azaltmak kendi elindedir. Ceza kanunlarındaki değişiklikler ve çıkan af kanunları bunun en bariz örnekleridir".²²

19 Kurt, *a.g.t.* s.26

20 Halil İbrahim Bahar, "Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları", *Hapishane Kitabı*, yay.haz.Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s. 43

21 Yıldız, *a.g.t.*, s.15

22 Demirbaş, *a.g.m.*, s.12

XVI ve XVII yüzyıllarda gerek 30 yıl savaşları (1618-1648) gerekse diğer pek çok savaş, serserilerin ve dilencilerin sayılarının artmasına neden olmuştur. Bunlarla mücadele için de hürriyeti bağlayıcı cezalar fazlaca verilmeye başlanmış ve hapishaneler bu dönemde, savaşlar nedeniyle sayıları artan suçluların ve düzensiz insanların, zararsız yapılma amacıyla kapatıldıkları yerler olarak kullanılmıştır.²³

Hapishanelerde, kapasitenin üzerinde mahkum bulundurması ve hapishanelerin fiziki şartların yetersizliği ve havasızlık nedeniyle ölümler meydana gelmekteydi. Hapishanelerin içinde bulunduğu kötü ortam, dönemin aydınları tarafından sert bir dille eleştirildi. Bu kötü durum, esaslı bir hapishane reformuna neden oldu. Bir yargıç olan İngiliz John Howard, hapishanelerin durumunu ve bu konuda yapılması gereken düzenlemeleri belirtmek amacıyla 12 yıl boyunca kendi memleketi ve Kıta Avrupası'nı kapsayan yerlerde araştırmalar yaptı. Özellikle John Howard'ın, reform çalışmalarında, modern hapishane varlığının başlangıcı görülmeye başlandı.²⁴ Howard, iyi bir hapis sistemi bakımından aşağıdaki ilkeleri önermiştir:²⁵

1. Güvenli ve sağlıklı bir bina,
2. Sistematik bir teftiş usulü,
3. Mahkumdan ücret alma usulünün kaldırılması,
4. Uslandırıcı bir rejim.

Howard'a göre, hapishane suçluların ahlak yönünden uslanma amacını sağlamak hedefini gütmelidir. Bu konuda ise iki büyük araç çalışma ve dindir; suçluları temiz yerlerde bulundurmak ve uygun bir beslenme rejimine tabi tutmak da gerekir. Hapishanelerde görülen büyük kötülük, bir arada bulunmanın yol açtığı kötü huyların sirayetidir; bu itibarla suçluları geceleri ayırmak gerekir. Howard'ın

23 Demirbaş, *a.g.e.* s. 106

24 Demirbaş, *a.g.e.*, s. 111

25 Dönmezer ve Erman, *a.g.e.*, s. 623

fikirleri, gerek Avrupa’da gerekse Amerika’da kısa zamanda etkisini gösterdi. Toplu hapsin sakıncalarını ortadan kaldırmak için hücre usulü uygulamaya konulmaya başlandı. Bu amaçla 1779 yılında Horsham ve 1785 yılında da Petworth’da, birkaç tane tek kişilik hücreleri olan hapisaneler yapıldı²⁶.

İngiltere’de, inançları nedeniyle ağır cezalara uğradıkları için Pensilvanya’ya göç eden ve Pensilvanya eyaletinin kurucusu olan Quakerler, 1776 yılında dini sebepler ile, Filadelfiya Hapishane Vakfı’nı kurmuşlar ve bu vakfın girişimleriyle, 1790 yılında 30 kişi kapasiteli **Pensilvanya** (hücre) sisteminin ilk hapisanesi olan Filadelfiya Hapishanesi kurulmuştur.²⁷ Hücre sistemi, ilk defa Amerika Birleşik Devletleri’nin, Pensilvanya eyaletinde uygulandığı için bu adla anılmakta olup, sistemde hükümlüler cezalarını, kendileri için ayrılmış olan hücrelerde tek başlarına çekmektedirler. Mahkumları, hücrelerinde, sadece görevli gardiyanlar ve din adamları görebiliyordu. Ziyaretçilerle yapılacak olan görüşmeler ise idare tarafından önceden belirlenen günlerde gerçekleşiyordu. Mahkumların gece-gündüz hücrede tutuldukları bu sistemde, her hükümlüye, gezinti amacıyla, yüksek duvarlarla çevrili küçük bir bahçe ayrılmıştır.²⁸ Pensilvanya modelinde, cezanın hücrede tek başına neredeyse hiç kimse ile konuşmadan çektirilmesinin, hükümlünün ruhsal ve bedensel yapısı üzerinde çok fazla olumsuz etkisi olmuştur. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen bu sistem Pensilvanya eyaleti dışındaki bazı eyaletlerde; Avrupa’da ise, İtalya ve Belçika’da uygulama alanı bulmuştur²⁹ Daha sonra istenilen verim alınamayınca Pensilvanya sistemi 1913 yılından itibaren kullanılmamaya başlanmıştır.

Pensilvanya sistemine yönelik eleştiriler, neticesinde New York eyaletinin Auburn bölgesinde 1823’te yeni bir hapisane’nin kurulmasına neden olmuştur. Bu hapisanede yeni bir sistem olan Auburn sistemi denenmiştir.

Auburn sisteminde, Pensilvanya sistemindeki tek kişilik hücre yapısı, sıkı konuşma yasağı ile yer değiştirmiştir.³⁰ Sisteme göre, mahkumlar geceleri

26 Demirbaş, *a.g.e.* s.111

27 Demirbaş, *a.g.e.* s.112

28 Dönmezer-Erman, *a.g.e.*, s. 625

29 Canel, *a.g. t.*, s.19

30 Demirbaş, *a.g.m.*, s. 20

hücrelerinde kalmakta, ancak gündüz yapılan işlerde diğer mahkum arkadaşlarıyla bir araya gelerek sessiz bir şekilde çalışmaktadırlar. Sessizliğin amacı: suçlunun, saldırganlık duygusunu kırabilmektir. Gündüz vakti mahkumların birbirleriyle konuşmaları, dışarıdan mektup almaları, hatta ailelerin ziyaretleri³¹ bile yasaktır. Konuşma izni verilirse mahkumlar, kısık bir sesle ancak gardiyanlarla konuşabilmektedir.

Kısa süre sonra, bu uygulamanın da değişik sorunları beraberinde getirdiği görülmüştür. On sekiz ay gibi kısa bir süre içinde, mahkumların bazıları ölmüş, pek çok mahkumda, fiziksel ve ruhsal çöküntüler meydana gelmiştir. Bunun üzerine, New York valisi 1823 yılında geniş bir af ilan etmiştir. Auburn sistemi gerek Amerika'da gerekse Avrupa'da geniş bir uygulama alanı bulmuş ve zaman içinde kriminolojiden elde edilen verilerle geliştirilmiştir. Bugün de bu sistem, mahkumlar arasındaki konuşma yasağı kaldırılıp, dereceli sistemin bir bölümü haline getirilerek, bazı ülkelerde uygulanmaya devam edilmektedir.

1840 yılında Nolfork adasında, yeni bir sistem uygulanmaya başlanmış ve bu sistem, mahkumların çalışmalarına ve iyi hal göstermelerine bağlı olarak not verilmesi ve verilen bu notların değerlendirilerek mahkumun ceza süresinin belirlenmesi esasına dayanmaktadır.³² **İyi hal sistemi**, olarak bilinen bu sistemde, mahkumların işledikleri suçun ağırlığına göre hapishaneye girişte bir not belirleniyor ve mahkumun da tahliye olmak için, iyi hal ve çalışma ile bu nota ulaşması gerekiyordu. Mahkuma, günlük yaşantısındaki iyi ve ıslah amacına uygun davranışlarından dolayı olumlu; kötü davranışta bulunması halinde ise olumsuz not veriliyordu. Not esasına dayanan bu sistem Norfolk Hapishanesinde, çok iyi sonuçlar verdi ve ada'da bulunan suçlular dört yıl içinde ıslah olmuş ve bu olumlu sonuç üzerine bu sistem geniş bir taraftar topladı³³ ve çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlandı.

Hapishanelerin getirdiği yenilikler iki açıdan değerlendirilir. Birinci olarak hapishaneler ölüm cezası ve işkencenin yerini alan, önceki cezalandırmalara oranla

31 Dönmezer ve Erman, *a.g.e.*, s. 626

32 Demirbaş, *a.g.e.*, s.116

33 Dönmezer ve Erman, *a.g.e.*, s. 629

daha esnek bir cezalandırma şeklidir. İkinci olarak, cezalandırmanın yanında suçluların rehabilite edilmesi yaklaşımını da ortaya çıkarmıştır. Toplumlar modernleştikçe, hükümetler daha da demokratik hale gelmektedir. Suçlulara karşı verilen cezalarda daha hafifleşmektedir. Burada temel yaklaşım, cezalandırmanın insani hale getirilmesi ve suçlunun rehabilite edilerek topluma tekrar kazandırılmasıdır.³⁴

Günümüzde modern ve çağdaş ceza infaz kurumlarının vücuda gelmesinde, ceza ve ceza infaz kurumlarının tarihsel evriminin ve yaşanan tecrübelerin ve deneyimlerin etkili olduğu aşikardır. Günümüzde uygulanan infaz sistemleri yoktan var olmamıştır. Geçmişten gelen birikimler, acı ve tatlı tecrübeler, bugünün modern infaz kurumlarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

34 Bahar, *a.g.m.*, s. 47

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİNDE SUÇ VE CEZALANDIRMA

Osmanlı Devletinin Ceza Hukukunda, Tanzimat dönemine kadar şer'î hukuk ve örfî hukuk kuralları uygulanmıştır. Klasik dönem ceza hukukunu belirleyen esaslar, örfî hukuk ile İslam hukukunun esasları ve Fatih, Yavuz, Kanuni, IV. Mehmet tarafından çıkarılan kanunnameler olmuştur. İslam Ceza Hukuku esasları, Osmanlı Devletinde, ilk kuruluşundan itibaren uygulanmakla beraber, Osmanlı Kanunnameleri ile orijinal sayılabilecek bir ceza hukuku ortaya çıkmıştır.³⁵

İslam hukukunda, suçlar üç kısma ayrılmakta idi. Birinci kısımdaki suçlar; cinayet, cerh, (yaralama)gibi ağır suçlar, fiilini oluşturmaktadır. Cinayet fiili, olayın cereyan ediş biçimine göre beş kısma ayrılmaktadır. Aşağıda İslam Hukukuna göre, cinayet ve yaralama suçlarının (günümüzde müessir fiil) çeşitleri ve suç karşılığında uygulanan cezalar açıklanmıştır.

Buna göre;

Amden Katl: Öldürülmesi meşru olmayan bir insanı, aleti ceriha'dan (yaralayıcı aletler) bireyle kasten öldürmektir.

Şibih Amd: Öldürülmesi meşru olmayan bir insanı, alet-ı ceriha'dan sayılmayan bir şey ile kasten öldürmektir.

Hataen Katl: Bir insanı, kasıt olmaksızın yanlışlıkla öldürmektir.

35 Dönmezer ve Erman, *a.g.e.*, C. I, Beta Yay., İstanbul 1997, s.115

Hata mecrasına cari katl: Gayri ihtiyarı bir fiil ile vukuu bulun katl'dir. Bir hamalın arkasındaki ya da elindeki yükün, kazaen düşerek bir insanı telef etmesi gibi.

Tebessüben katl: Bir insanın ölmesine, sebebiyet vermektir. Ammeye mahsus bir yol üzerinde açılan bir kuyuya, bir kimsenin düşüp ölmesi gibi.³⁶

Cerh (yaralama) suçu da; **Amden cerh** (kasten yaralama) **Hataen cerh**, (yanlışlıkla yaralama), **Hata hükmünde cerh** (bir nesnenin kazaen düşmesi sonucu yaralama) ve **teşebbüsen cerh** (yaralamaya sebebiyet verme) olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır.

Birinci kısımdaki suçlar, yukarıda açıklandığı gibi katl ve yaralama suçlarını oluşturmaktadır. Bu suçların cezası, kısas ve diyet'tir. İntikam alma esasına dayanan kısas: öldürenin öldürülmesini, başkasının bir uvzu'nu kesenin, uvzu'nun kesilmesini gerektiriyordu. Diyet ise, bizzat suçtan zarar görene ve varislerine tazminat olarak verilmesi gereken mal olarak ifade edilmektedir. Suçta asıl ceza, kısas'tır. Eğer diyet kabul edilmişse, kısas hakkı düşmektedir. Diyet ödemek suretiyle fail, kısas'ı adeta satın almış olur. Diyet: altın, gümüş ve deve olarak istenebilir. Diyet'in bir ceza olmaktan çok, bir tazminat niteliğini taşıdığı anlaşılmaktadır.³⁷

İkinci kısımdaki suçlar ise: zina yapmak, içki içmek, yol kesmek, zina iftirasında bulunmak gibi suçları kapsardı. Bu suçlarda suçu önleme maksatlı cezalara **had**, yani hududu şer'ie adı verilirdi. Bu cezalara uygulanan infaz sistemi; sürgün, değnek, el-ayak kesme, taşıyarak öldürme(recm) ve ölümdü.³⁸

Üçüncü kısımdaki suçlar ise: kısas ve had cezalarını gerektirecek yukarıdaki saydığımız suçların, dışında kalan suçlardır. Hükümdar, ya da onun adına yetkili memurlar, kadı'lar suçun nitelik ve derecesine göre, cezayı belirlerdi. Bu suçların karşılığında uygulanacak cezalara, şer'i hukukta **ta'zir** denmekteydi. Ta'zir, İslam hukukunda, karşılığında bir ceza belirtilmemiş olan suçlar için kullanılırdı.³⁹ Ta'zir

36 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.III, Bilmen Yay., İstanbul 1967, s.12,13,14,15,16.

37 Dönmezer ve Erman, *a.g.e.* C.I, s.118

38 Bilmen, *a.g.e.*, s.14

39 Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, İstanbul

cezaları: tekdir, ihtar ve tevbih, darp, hapis, para ve teşhir cezaları, sürgün hatta ölüm cezasına kadar gitmektedir.

Osmanlı Devletinde, Tanzimat öncesinde, devlet ve toplum hayatını bozmaya yönelik girişimlere, verilecek cezalar kanunnamelerde belirlenmiştir. Klasik dönem Osmanlı Ceza Kanunları, yukarıda bahsettiğimiz şer'i esaslara dayandırılmıştır. Osmanlı kanunnameleri ise, "ta'zir" cezalarına yönelik genel olarak, ta'zir'in, nev'i ve derecelerini göstermek maksadıyla neşredilmekte ve böylelikle ceza hukukunda, keyfiliğin önlenmesine çalışılmaktadır.⁴⁰

Şer'i hukuka göre, birini cezalandırmak çok zordur; çünkü çok ciddi deliller gerekir. Günümüz yargı anlayışında olduğu gibi, kişi suçu ispatlanıncaya kadar masumdur. Hâlbuki örfi hukukta, tersi geçerlidir. Kişi, suçsuz olduğunu ispat edene kadar suçlu gözüyle bakılır. Osmanlı devletinde, suçun derecesine göre; idam, sürgün, teşhir, dayak ve para cezaları, kal'abentlik, prangabentlik, hapis ve kürek cezaları verilmektedir.⁴¹ Osmanlı padişahları tarafından çıkarılan, örfi hukuk ve şer'i hukuk sentezli kanunnameler ile ta'zir cezalandırmaların şekli ve derecesi belirlenmiştir. Kalpazanlık, sahte evrak ve özellikle sahte ferman ve berat tanzimi, kız ve kadın kaçırma, ırza geçme, kadın satma, yankesicilik, meskene tecavüz, kundakçılık ve görevini kötüye kullanma gibi suçlar ta'zir suçlarının başında gelmekteydi. Osmanlı ceza hukukunda kısas, el ayak kesme, dayak recm gibi cezalara ilave olarak bi'l teşhir olarak anılan teşhir amaçlı cezalar, topluma ibret açısından önemliydi. Örneğin; yüzü karalama, sakalı kesme, dağlama, belli organları kesme⁴² gibi cezalar teşhir amaçlı uygulanmakta idi.

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 1997, s.41

40 Dönmezer ve Erman, *a.g.e.*, C.I, s. 121

41 Ömer Şen , *Osmanlı'da Mahkum Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yay., İstanbul 2007, s.4

42 Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.VII, s. 480

Ta'zir kapsamında verilen nakdi cezalarda ise, daha çok mali kaygılarla düzenlenmiş olup, siyasi merkezi taşrada temsil eden mahalli görevlilerin, henüz merkezden maaş almadıkları bu dönemlerde, kendi kendilerini finanse etmeleri amaçlanmıştır⁴³. Ceza türlerinin içinde en ağır ceza, idam cezası olup, idam cezaları topluma ibret olması babında, halka açık yerlerde yapılmaktaydı. Ancak siyasi suçu bulunan kişilerin idam cezaları, zindanlarda yapılmaktaydı. Osmanlı klasik döneminde uygulanan diğer bir ceza türü ise kal'abentlik⁴⁴ ve cezirebentlik⁴⁵ cezalarıdır.

Suçluların, bir kale sınırları içinde hapsedilmesi anlamına gelen ve Osmanlıda, XVIII yy. dan itibaren belirli ölçüde uygulanmaya başlanan kal'abentlik cezası, suçluların surlarla çevrili kaleden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulmaları sebebiyle bir çeşit hapis; kendi memleketlerinden uzak kalelerde bulunmaları yönüyle de bir çeşit sürgün cezasıdır. Ancak kal'abentlik, sürgüne göre daha ağır bir ceza olarak kabul edilir. Kal'abentlik cezasına da, mahalli kadılar tarafından hükmedilir, ancak kadıların verdikleri kararlar sadaretin tasdikinden geçtikten sonra infaz edilirdi. Kal'abentlik cezasının infazı sırasında, mahkumun yeni bir suç işlemesi halinde cezası daha ağır bir ceza olan küreğe çevrilmiştir.⁴⁶ Kal'abentlik cezası, bazen idama mahkum olanların, cezasının hafifletilmesi ve kal'abentliğe çevrilmesi şeklinde oluyordu. Kal'abentlik cezası Tanzimat dönemi kanunları içinde sadece 1858 Ceza Kanununda yer almıştır.

43 Yıldız, *a.g.t.*, s.49

44 Hapis ile sürgün cezasının birleştirildiği bazı siyasi suçlarla, devlet memurlarının devletin hak ve çıkarlarını ihlal etmeleri durumunda uygulanan ceza türüne de kal'abentlik denir. Kalebentlik cezası 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda yer aldı, 1 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Yasası ile yürürlükten kaldırıldı. Müebbet ve geçici olarak ikiye ayrılan bir ceza idi. Müebbet kalebentlik durumunda mahkumun, devletçe belirlenecek kalelerin birinde ölünceye dek; geçici kalebentlik durumunda ise üç yıldan on beş yıla dek hâpiste kalma zorunluluğu vardı. Bu tür cezada mahkum kaleye kapatılır ve kaleden ayrılması ve dışarı çıkması kati suretle yasak edilmiştir. Sürgün ile birleştirilmiş bir ceza olarak benimsenmiştir. Genellikle bir yanı denizle sınırlandırılmış kalelerde ya da adalarda çektirilmektedir. Yöneticilerin tutumu ceza çekenlerin durumunu belirlemektedir. Yönetici anlayışlı ise ve üzerinde bir baskı yoksa ceza çekenlerin durumu daha iyi ve rahat olmaktadır. Hatta suçluların kale dışına çıkmalarına da izin verilebilmektedir. Namık Kemal'in, Magosa sürgününde Veys Paşanın hoşgörüsü ve iyi niyetiyle Namık Kemal biraz rahat edebilmiştir. bkz. Mustafa Avcı, *Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve prangabentlik.*, (<http://www.e-sosder.com/?sayfa=ozet&no=73>, 18/04/2010)

45 Cezirebentlik, adalarda bulunan kalelerde çektirilen kalebentlik cezasına da cezirebentlik denir.

46 Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş*, Mimoza Yay., Konya 2008, s. 221

Klasik dönem Osmanlı kanunnamelerinde ve şer'î hukukta yer almayan, hapse göre daha ağır bir ceza olarak kabul edilen kürek cezasının, ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği konusunda yeterli bilgi mevcut olmamasına karşın XVI. asrın ortalarından itibaren bazı hükümlerde kürek cezasına tesadüf edilmesi, bu tarihlerde ihdas edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Buharlı makinenin icadından önce gemiler, yelkenle hareket eder, hava şartlarının müsait olmadığı zamanlarda ise kürekle yürütülürdü. Osmanlı donanmasının büyümesi ve harp sebebiyle yeni gemi yapma ve mürettebatını karşılama ihtiyacı çok fazla gemici ve kürekçi personelinin bulunmasını gerektirmiş; gönüllü olarak çalışacak yeterli elamanın bulunmadığı zamanlarda, avarız vergisi, harp esirleri ve köleler (forsa) kullanılmış ve bunlar da yetmediği zaman suçlular, bu insan gücünü karşılamakta kullanılmıştır.⁴⁷ Kürek cezalarının tespit ve takdiri, Divan-ı Hümayunda, padişah adına kadıasker⁴⁸ tarafından yapılmaktaydı. Kürek cezasına çarptırılan mücrimlerin suçları, ta'zir cezaları kapsamında tutulmuştur. Halka; zulüm, gasp, hırsızlık, zimmet, kumar, irtidat, mahkumun firarına yardımcı olmak, içki ve sarhoşluk, kasten adam öldürme, yağma, yol kesmek suretiyle eşkıyalık, resmi evrakta sahtecilik, kalpazanlık, casusluk gibi suçlara, kürek cezası verilmiştir. Mücrimler, (suçlular) bazı hukuki yollardan geçmekte, suçu sabit olanlar hakkında sicil sureti tutularak ve suçlunun teslim edildiğine dair temessük alınarak, bu işlemler tamamlandıktan sonra suçlu küreğe konulmaktaydı⁴⁹.

XVII. yüzyıl, Osmanlı donanmasında kürek cezasına mahkum edilen suçluların, ceza sürelerinin en az altı ay ile en fazla müebbet arasında değiştiği görülmektedir. Cezasını çeken suçlular ve affedilenler kürekten ıtlak edilmekte, yani serbest bırakılmakta idiler. Diğer bir ceza olan prangabentlikte⁵⁰ ise, ağır suç işleyenlerin hapis cezasının mahkumun ayaklarına pranga vurularak infaz edilmesidir. İslam hukuku kitaplarında, özellikle mükerrir suçluların, içki içerek müteceviz sarhoşlukta ve gençlere tasaddide bulunan kişilerin hapsedilmesi ve

47 Avcı, *a.g.e.*, s. 222

48 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı : XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK. Yay., Ankara 1992, s.213

49 İdris Bostan, *a.g.e.* s.217

50 Prangabentlik, ağır suçluların ayağına zincir bağlanarak uygulanan bir infaz şeklidir. 1869 tarihli Askeri Ceza Kanununda yer alan bu ceza daha sonra diğer ceza kanunlarına da girmiştir. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.I, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, s.126

ayaklarına demir ağırlıklar (pranga) bağlanarak kaçmalarının önlenmesi, tövbeleri zahir olup, infaz mercileri tarafından buna kanaat getirilmesi halinde salıverilmesi, hem failler, hem ailesi, hem de toplum için daha yararlı olduğu gerekçesiyle önerilmiştir.⁵¹

Osmanlı siyasetinde, hem bir ceza hem de yeni fethedilen yerlerin iskanına yönelik bir nüfus politikası olarak başvurulan sürgün (nefy) cezası, kurulu siyasi ve toplumsal düzeni bozduğu düşünülen kişilere⁵² karşı tatbik edilmekteydi. Kundakçılar, fahişeler, adı uslanmaza çıkmış suçlular, serkeş çingeneler, tefeciler ve casuslar sürgün edilenler arasındaydı. Osmanlı devletinin son dönemlerinde ise, özellikle II. Abdülhamit döneminde, sürgün cezasının yaygın olarak kullanıldığı ve bu dönemdeki sürgün cezalarının ana politikasının, İstanbul yönetime muhalif olan, devlet görevlilerin veya aydınların zararlı oldukları gerekçesiyle sürgün edilmeleri şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Osmanlı Devleti sınırları içinde nam salmış bazı sürgün yerleri vardır. En zorlu sürgün yeri olarak adalar ve orada yer alan kaleler seçilmiştir. Akka, Magosa ve Rodos adaları Osmanlının en güç koşullara sahip sürgün⁵³ yerleriydi.

Sürgün olarak cezalandırılmak, bir mekandan bir başka mekana gitmektir. Ama kal'abentlik ise biraz daha farklıdır çünkü hem bir mekandan başka bir mekana gidersin hem de kale içinde mahkum olarak kalırsın yani dışarı çıkmak yasaktır. Aralarındaki tek fark hapis cezasıdır. Her iki ceza türüne (sürgün, kal'abentlik) baktığımızda ise toplu işlenen suçlar için verilen cezada, sürgünden daha ağır bir ceza olan kalebentliğin tercih edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla kalebentliğin, sürgüne göre daha ağır bir ceza olduğunu söyleyebiliriz⁵⁴.

Osmanlı döneminde; 'kamu düzenine karşı suç işlemek, kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek, mezhep değiştirmeye zorlamak, yalancı şahitlik, adam öldürme veya yaralama, fuhuş, ırza tecavüz, iftira, küfür, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı,

51 Avcı, a.g.m.,(<http://www.e-sosder.com/?sayfa=ozet&no=73>, 18/04/2010)

52 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.I., Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, s.113

53 Bedri Aydoğan, "Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü" *Zindanlar ve Mahkumlar Kitabı*, Yay.Haz. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Babil Yay., İstanbul 2006, s.97

54 Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Güz 2008*, s.15

müneccimlik, rüşvet, kaleden suçlu kaçırmak, halka zulüm, tegallüb, tezvîr ve teşvik, görevi ihmal, keyfî sebepler, çekememezlik, din, siyaset, idareten, eşkıyalık, asayişî bozmak, emre itaatsizlik, tehdit, küfür, kız kaçırmak, sahtekarlık, rüşvet, edebe aykırı mektup yazmak, şekavet, fetva emirlere karşı gelmek, fal bakmak, vergi ödememek, kaçakçılık, yasak işlerle uğraşmak, miras paylaşımında huzursuzluk çıkarmak, devleti zarara uğratmak gibi suçların karşılığı olarak sürgün veya kal'abentlik cezası verilmekteydi. Bu sürgün ve kal'abentlik cezasının gerektiren suçlardan en çok işleneni ise kamu düzenine karşı gelmedir.⁵⁵

Şer'i hukukta, hapis cezasının bulunmaması nedeniyle modern anlamda hapisaneler'den bahsedemeyiz. Ancak, ta'zir'en cezalandırılan suçlarından ötürü, padişah ve onun adına bu yetkiyi kullananlar tarafından, hapis cezaları verilmiştir. Osmanlı Devletinde klasik dönem hapis cezaları, genellikle bir ceza olarak değil de insanın hüküm giyip cezasının belirlendiği zamana kadarki bir tutulma işlemidir.⁵⁶ Bu tutulma işleminde kullanılan mekanlar, (bu mekanlara mahpes diyeceğiz) herhangi bir yer olabilirdi. Belediye binası bodrum katı, devlet binaları, tersane, burç, kale ve zindanlar bilinen mahpesler'dir. Osmanlı'da modern anlamda hapisanelerin inşasına kadar, mahpeslere karanlık, nemli ve havasız olmasından dolayı Farsça'da; karanlık sıkıntı ve dehşete düşürücü yer anlamına gelen "zindan" adı verilmiştir.⁵⁷ Dönemin başlıca mahpesleri Yedikule⁵⁸, Baba Cafer⁵⁹ ve Tersane-i Amire

55 Acehan, *a.g.m.*, s.16

56 Ömer Şen, *a.g.e.*, s.6

57 Yıldıztaş, *a.g.t.*, s.41

58 Osmanlılar'da da mahkumlar, savaşta ele geçirilen elçiler ve vezirler için hapisane olarak kullanılmıştır. Bizans zamanında beş kuleden ibaret olan zindana, Fatih zamanında iki kule daha ilave edilmiş ve kule sayısı yediye çıkarılmıştır. Zaten zindana adını veren de Fatih Sultan Mehmet olmuştur. Yedikule Osmanlı tarihine bilhassa vezirlerle elçilerin zindanı ve vezirlerin ölüm yeri olması ile girmiştir. Yabancı elçilerin yanısıra Yedikule Zindanına Osmanlı vezirleri de sık gönderilmiştir. İlk İstanbul'un fethi sırasında Sadrazam Bulunan Halil Paşa'dır. Sultan II. Osman da bu zindanda hapis edilmiş ve öldürülmüştür. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III. MEB. Yay. İstanbul 1993, s.614

59 Günümüzde İstanbul Ticaret Odası ile Galata köprüsü arasında Haliç kıyısında yakın zamana kadar yemiş iskelesi adıyla bilinen yerde bulunmaktadır. Buraya sivil ve bazen de asker zümresinden katil, hırsız, borç ve zina hükümlüleri gibi adı suçlular atılmaktaydı. Hapishanede ayrıca hırsızlık ve zina yapan kadınlar içinde ayrı bir bölüm vardı. Hatta 19.yüzyılda bir ara burası bütünüyle kadınlara tahsis edilmişti. Zindanda, Rum, Ermeni ve Yahudiler için de ayrı koğuşlar mevcuttu. Buradaki mahpusların iâşesi için devletçe herhangi bir ödenek ayrılmaz, bazı hayır sahiplerinin sadaka ve adak gibi yardımlarıyla geçinirlerdi. Bkz. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 41. Mahkumların, Baba Cafer zindanı pencerelerinden insanlara borçlarını ödemeleri ve kendilerini kurtarmaları için yalvardığı ve Baba Cafer zindanından bir borçlu kurtarmanın halk tarafından büyük bir sevap olarak bilindiği kaynaklarda geçmektedir. Bu zindanın 1831 yılına kadar hizmet

zindanları⁶⁰ idi. Mahpesler’de kadınlar için de, ayrıca bir bölüm bulunmakta idi. Özellikle kaleler ve burçlar, müstahdem mevkiler olduğu için, daima mahpes olarak kullanılmış ve burçların bodrum katları da, adeta bir kuyu gibi olduğundan cezası pek ağır olanlar, bu bodrumlara hapsedilmiş, ihtiyaçları da yukarıdan sarkıtılmıştır⁶¹.

Esnaftan, ”avam-ı nastan” ve serseri gurühundan katil ve hırsızlarla borç ve zina mahkumları, Galata zindanına atılırken, siyasi ve askeri suçlular, Babıalideki Tomruk’a⁶², Yedikule ve Rumelihisarına ve Tersane-i Amire’ye gönderilirlerdi. Zindanlar, genellikle subaşı’nın denetiminde olup, mahkumlara yardımsever halkın yardımları ile bakılırdı.⁶³

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan, Padişah Yavuz Sultan Selim (1512) zamanına kadar geçen dönemde, birtakım kimselerin hapsedildiği görülmektedir. Hapsedilen bu kimseler vezir, kadı, beylerbeyi veya şehzade gibi unvanlara sahip olan kimselerdi. Osmanlı Devleti’ne bağlı olan beylerden, padişaha karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin bazıları da hapsedilmişlerdir. Bu dönemde Bursa, Tokat, Amasya, Karaman, Karahisar, Dimetoka, İpsala, Gelibolu, Edirne, İstanbul (Saray, Yedikule ve Boğazkesen Hisarı) gibi şehirler ve bu şehirlerdeki kaleler hapishane olarak kullanılmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, burada ceza hukuku anlamında bir hapis cezası söz konusu değildir. Hapsedilen kimseler bazen hapsedildikten bir süre sonra serbest bırakılmışlar, bazen de hapsin sonunda idam

verdiği tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, *Baba Cafer Zindanı*, TDV. İslam Ansiklopedisi, C.IV, s. 366

60 Tersane-i Amire Zindanı: Ta’zir cezalarına münhasıran suçluların konulduğu, Forsa ve Sanbola zindanı da denilen Tersane-i Amire Zindanı 16. yüzyılda üç bölümden meydana gelmekte idi. Birinci bölümde gemi inşasında çalıştırılan sanaatkarlar, ikinci bölümde hiçbir sanatı olmayan ve donanmada kürek çekmeye mecbur olanlar kalıyor, üçüncü bölüm ise hastane olarak kullanılmaktaydı. Etrafı yüksek duvarlarla çevrili olan ve dışarıdan sadece içindeki binaların çatıları görünen zindanın duvarlarında pencere olmayıp, ışığı tepede bırakılan camlardan alıyordu. 16. asırda 300 azab zindan için nöbetçi tayin edilmiştir. Bkz. Bostan, *a.g.e.*, s.213

61 Avcı, *a.g.e.*, s.216

62 Tomruk Cezası: Hükümet konaklarının ana giriş kapısının arkasında,4-5 metre uzunluğunda,40-50 cm eninde ağaç bir kütükten ibaret olan tomruk bulunmaktadır. Suçlular buraya getirildiklerinde ayakları üzerine çeşitli boylarda sekiz-on delik açılmış tomruklardan baldır uzunluğuna uyan birinin içine sokulur ve kilitlenirdi. Dairede baş dışarıda kalmak üzere vücudun bütünüyle içine sokulduğu tomruklar da vardı. Suçlular itirafta bulunmaları halinde konuldukları tomruklardan kurtulabilir, aksi halde ölünceye kadar tomruğa tıkalı kalırlardı. İtirafçılar ise zindana gönderilirdi. Tomruk cezası eskiden beri uygulana geldiği halde Tomruk Ağalığı’nın Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra ihdas edildiği biliniyor. Muhzır Ağalığı denilen kurum 1825’te resmen Tomruk Ağalığı adını aldı. Tanzimat Fermanının işkenceyi yasaklayan maddesi gereğince tomruğa vurma cezası ancak 1862 yılında kaldırılabilmiştir. Bkz. Şen, *a.g.e.*, s.14

63 Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 42

edilmişlerdir. Bu dönem içerisinde adam öldürme, zina, hırsızlık ve eşkiyalık gibi suçlara verilmesi öngörülen cezalar, kanunnamelerde açıkça yazılı olmakla birlikte halk içerisinde suç işleyen kimselerin hapsedildiğine⁶⁴ dair tarihi bir kayıt bulunamamıştır.

Osmanlı devletinde zindanlar herhangi bir yer olabildiği için, hapisane olarak inşa edilmedikleri göz önüne alındığında, belli bir düzeni, işleyişi daha doğrusu nizamnamesi bulunmamaktaydı. Zindanlarda genel nizami işleyiş, görevlilerin ve tutukluların uyacakları kurallar bütününden yoksundu. Ayrıca zindanlarda bulunan tutukluların, çalışması ve devlet bütçesine katkı sağlamaları gibi bir düşünce de mevcut değildi. Bir istisna olarak tersane-i amire zindanında bulunan tutukluların bir kısmı Kasımpaşa'daki tersanede⁶⁵ çalıştırılmaktadırlar. Mahkumların çalıştırılmaları esas, hapisanelerin oluşturulmasıyla ve yapılan bir dizi ıslahat gereğince mümkün olmuştur. Bu dönemde Avrupa'da mahkumlar, çeşitli hapisanelerde ağır işlerde çalıştırılmaktadırlar. Nitekim 1840'larda meşhur bir İngiliz iktisatçısı, Nassau Wiilam Senior (1790-1864) Tersane zindanına götürülmüş ve mahkumların güneşin altında sere serpe yatmakta olduğunu görmüş ve kendi ülkesinin mahkumlarına nazaran, buradaki mahkumların daha özgür ve hür olduklarını dile getirmiştir.⁶⁶

64 Necdet Öztürk, "Osmanlılarda Hapis Olayı (1300-1512)", *Hapishane Kitabı*, Yay.Haz., Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s. 101-129.

65 Şen , *a.g.e.*, s.52

66 Şen, *a.g.e.*, s. 52

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR CEZA VE İNFAZ ALANINDAKİ YENİLİKLER

Osmanlı Devletinde, ceza infazındaki yenilikler ile tevkifhane ve hapishanelerin durumunun düzeltilmesine dair, önemli sayılabilecek atılımların XIX. yüzyılda atıldığını görmekteyiz. Bu dönemde, gerek ceza kanunlarında gerek hapishanelerin işleyişine yönelik önemli değişiklikler vücuda getirilmiştir. İstanbul zindanları,(Yedikule, Baba Cafer, Tersane) 1831 yılında kaldırılarak, yerine Sultanahmet'te Mehterhane olarak anılan İbrahim Paşa Sarayı'nın⁶⁷ bir bölümünde Hapishane-i Umumi kurulmuştur. Kurulan bu hapishane, asırlar boyunca İstanbul'un esas hapishanesi olarak hizmet vermiştir.⁶⁸

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla, herkesin kanun önünde eşit olduğu ilkesinin benimsenmesi ile müslim ve gayr-ı müslim teb'anın eşitliği, ilkesinin hapishanelerde de uygulanması amaçlanmıştır. Tanzimat fermanından sonra, 1840 yılında kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi gereği ilk ceza yasası (Ceza Kanunname-i Hümayunu) çıkarılmıştır. Bir mukaddime, bir hatime, 13 fasıl ve 41 maddeden oluşan ceza kanunnamesi 11 yıl yürürlükte kalmıştır⁶⁹.1840 ceza kanununda hapis cezasıyla ilgili genel bir hüküm yoktur. II. Fasıl 2. maddeye göre; suçun cezası ta'zir nev'inden olup, idam cezası verilirse, idam padişah onayıyla infaz edilebilir, ya da idam cezası, müebbet küreğe çevrilebilirdi. III. fasıl I. maddeye göre; sövme suçunun cezası 5-25 gün hapis veya tevbih şeklinde seçenekli olarak, 5. madde de ise, adiyen müessir fiile, 15 günden 3 aya kadar, iftiraya 5-45 gün hapis cezası öngörülmüştür.⁷⁰ 1840 Ceza Kanunu'nun bazı eksikliklerini tamamlamak için 1851 yılında, üç fasıl ve 43 maddeden oluşan Kanun-u Cedid hazırlanmıştır.⁷¹ I. Fasıl'da şahsa karşı işlenen suçlar ile devlet aleyhine işlenen suçlar düzenlenmiştir.

67 İbrahim Paşa Sarayı 16.yüzyıldan kalma bir saraydır. Sarayı yaptıran İbrahim Paşanın öldürülmesinden sonra 17.yüzyılda sadrazam ve damat sarayı olarak kullanılan sarayın daha sonra bazı bölümleri Bahriye kışlası olmasa bile Acemioğlanlar Ocağı, arslanhane, tımarhane, kârhane, defterhane, hapishane ,ambar ve arşiv olarak kullanıldı.

68 Richard Johnson Clarence, *İstanbul 1920*, çev. Taner Sönmez, Tarih Vafı Yay., İstanbul 1995,s.290

69 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK. Yay., Ankara 1996, s 99

70 Avcı, *Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kal'abentlik, Kürek ve Prangabentlik*, (<http://www.e-sosder.com/?sayfa=ozet&no=73>, 18/04/2010)

71 Bozkurt, a.g.e., s .99

II. ve III. Fasıllarda ise can, mal ve ırz aleyhine işlenen suçlar düzenlenmiştir.⁷²

Aynı kanunla hapisanelerde, ağır hasta hükümlülerin iyileşinceye kadar kefaletle bırakılması ve yoksul kimselerin beslenme ve giyim giderlerinin devletçe karşılanması⁷³ ilkeleri getirilmiştir. 9 Ağustos 1858 tarihinde 1810 tarihli Fransız Ceza Kanununun hemen hemen aynen tercümesinden ibaret yeni bir Ceza Kanunu hazırlanmıştır. Yürürlüğe giren bu yeni ceza kanunu 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır⁷⁴. 1858 ceza kanunnamesi ile suçlar, cinayet⁷⁵, cünha⁷⁶ ve kabahat⁷⁷ olmak üzere üçe ayrılmış, cezalar da ona göre tasnif edilmiştir. Mücazat-ı terhibiye adı verilen cinayet cezaları, idam, müebbet veya muvakkat kürek, müebbet veya muvakkat kalebentlik, nefiy, müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet, hukuku medeniyeden iskat cezalarını; mücazat-ı tedibiye denilen cünhalara ait cezalar, bir haftadan üç seneye kadar hapis, muvakkat nefiy, memuriyetten tart ve para cezalarını; mücazat-ı tekdiriye adını taşıyan kabahat cezaları da 24 saatten bir haftaya kadar hapis cezasıyla 100 kuruşa kadar para cezasını içermektedir. Kabul edilen bu yasa ile hürriyeti bağlayıcı ceza olarak kürek cezası, kal'abentlik, sürgün ve hapis cezaları kabul edilmiştir.

Sözü edilen kanunlarda, idamdan sonra gelen en ağır ceza, müebbet ve muvakkat kürek cezasıydı. 1840 tarihli Ceza Kanununda pranga cezası yoktu, ama bu kanuna aynı yıl yapılan zeylde(ek) ve sonraki 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarında pranga cezasına yer verilmiştir.⁷⁸

1854 yılında Kırım Savaşının akabinde imzalanan, Paris Antlaşması ile Batılı Devletler Osmanlı devletinin fiilen koruyucu durumuna gelmişler ve devletin çeşitli kurumlarına yönelik bir dizi ıslahat yapmaya kalkışmışlardır. İngiltere Büyükelçisi Straford Cannig, öncülüğünde yeni bir ferman hazırlanmış bu ferman 1856 yılında Islahat Fermanı olarak ilan edilmiştir. Bu ferman ile Osmanlı Devleti yabancı

72 Akgündüz, *a.g.e.*, s.133

73 Yıldıztaş, *a.g.t.* s.42

74 Üçok ve Mumcu, *a.g.e.*, s.322

75 Cinayet: İdam, kal'abentlik, sürgün, çeşitli haklardan mahrumiyet gibi büyük cezaları gerektiren suçları kapsamaktadır.

76 Cünha:Suç, kabahat, te'dib cezasına müstahak olanın suç, anlamındadır.

77 Kabahat: Kusurlar, çirkin hareketler, çirkin işler, anlamındadır.

78 Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı'nın Yüzlerce yıl süren cezalandırma ve korkutma refleksi: Prangaya vurma", *Osmanlıda Asayiş Suç ve Ceza (18.-20. yy)*, Basım yeri ve tarihi yok, s,173

devletlerin sömürüsüne açık hale gelmiştir. Islahat fermanının maddeleri arasında konumuzla ilişkili, mahpeslerin olumsuz koşullarının düzeltilmesine yönelik olarak bir madde bulunmaktadır.

“Adalet hukukunu insanlık hukuku ile uyumlu hale getirmek için sanıkların veya küçük suç işleyenlerin hapis veya tevkiflerine mahsus olan bütün mahpes ve diğer mahallerde hapis usulünün mümkün olduğunca kısa bir süre zarfında ıslahı kararlaştırılmıştır. Her halde hapishanelerde bile hükümet tarafından belirlenen inzibat nizamlarına uygun muamelelerden başka hiçbir şekilde bedeni ceza, eziyet ve işkence uygulanması yasaklanmıştır. Bu kararlara şiddetle karşı çıkanlar engellenecek ve cezalandırılacaktır. Ayrıca bu muhalefette adı geçen memurlar ile bilfiil icra eden kişiler ceza kanunnamesine göre yargılanacak ve cezalandırılacaktır.”⁷⁹

Ceza kanunlarının hazırlanmasından hemen sonraki dönemlerde, Islahat Fermanı ile yukarıda bahsedilen ilgili maddeye hayatiyet kazandırabilmek, hem de yabancı büyük elçiliklerin, hapishanelerin kötü durumda bulunduğu gerekçesiyle, kendi himaye ve tabiiyetlerinde bulunan kişilere bu hükmün uygulanması için baskı kurmalarına ve iç işlerimize karışmasının önüne geçmek için vakit kaybetmeden hemen hapishaneleri düzeltmek için hazırlıklara girişilmiştir⁸⁰.

Hapishanelerde ilgili başka bir düzenlemeye, 1859 yılında çıkartılan Muhakemat Nizamnamesi'nin 27. maddesinde rastlamaktayız. Bu maddeyle, zaptiye müsteşarı ve divan-ı zabtiye reisinin, hapishanelerin iyi bir durumda bulunmalarını sağlamaları, mahkumları sefaletten korumaları, hasta olduklarında layıkıyla bakılmalarını sağlamaları vb. konularda gerekli gördükleri ıslahatı, peyderpey Babıali'ye arz etmeleri⁸¹ istenmiştir.

79 Şen, *a.g.e.*, s.19

80 Bozkurt, *a.g.e.*, s. 109

81 Bozkurt, *a.g.e.* s. 110

3. OSMANLI DEVLETİNDE MAHPES'TEN HAPİSHANE SİSTEMİNE GEÇİŞ

1839 Tanzimat Fermanıyla, tüm Osmanlı teb'asının kanunlar önünde eşit sayılması ve mahkemelerin halka açık yapılması, yargılamaların hızlandırılması, cezalardaki belirsizliklerin ve keyfiliğin giderilmesine yönelik verilen sözler, yeni bir ceza kanunnamesinin hazırlanmasına işaret etmiştir. Nitekim arkasından çeşitli tarihlerde ceza kanunnameleri yayımlanmıştır. 1858 tarihli ceza kanunnamesinde belirtilen suçlardan Cinayet; idam, müebbeden veya geçici kürek, müebbet sürgün, müebbet rütbe ve memuriyetlerden ve medeni haklardan mahrumiyet cezaları gibi, ağır suç kapsamında ele alınmıştır. Cünha; bir haftadan üç yıla kadar hapis, geçici sürgün, memuriyetten atılma ve para cezası gerektiren suçlara verilmekteydi. Adam öldürme ve zina gibi suçlar da cünha kapsamında yer almıştır. Kabahat suçları ise, hafif hapis ve para cezasıyla muayyen bir meslek ve sanatın yapılmasına ara verilmesini gerektiren suçlardır⁸².

18 Haziran 1826 tarihinde ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağının yerine, İstanbul'da "Asakir-i Mumtazama-i Mansure", "Asakir-i Muntazama-i Hassa" ve 1834 tarihinde de Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde "Asakir-i Redife" adları altında yeni bir askeri teşkilat kurulmuştur. Bu yeni teşkilatın başına getirilen seraskere, eski teşkilatta, yeniçeri ağasının malik olduğu selahiyetler verildi. Kendisi selefının zamanında olduğu gibi, İstanbul'un en büyük emniyet amiri konumundaydı. Kurulan bu teşkilat, 1846 senesine kadar devam etti. Bu tarihte adı değiştirilerek Zaptiye Müş'iriyeti adını almış ve bu kurum ile güvenlik ve asayiş işleri, tek elden idare edilir hale gelmiştir.⁸³ Bu teşkilat günümüzdeki polis ve jandarma teşkilatını andırmaktadır.

İlk Zaptiye müşiri olarak, göreve başlayan Hafız Mehmet Paşa'nın kaleme aldığı ve sadarete gönderdiği raporunda, mahpeslerin durumlarıyla ilgili olarak belirttiği hususlar şunlardan ibaretti: Borçlular ya da hafif bir suç (cünha) ile itham edilenlerin, katiller ve hırsızlarla birlikte, hapis ve tevkif olunması uygun değildi.

82 Şen, *a.g.e.*, s.18

83 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, yayın no:42, İstanbul 2000, s. 249

Buna göre, herkesin suçunun derecesine göre farklı mahallerde hapsinin temini için⁸⁴ yeni bir hapishanenin inşasına gerek duyulmaktaydı. Ayrıca ceza mahkemelerinde günden güne, çıkan müşkilat neticesinde, on beş gün hapis cezasına müstehak olanlar mahkemeleri bitene kadar birkaç ay mahpus kalmakta⁸⁵ idiler. İnfaz hizmetleri geç teessür etmekteydi.

Sadaret yeni bir düzenleme yapmak koşuluyla, Zaptiye Müş'iriliği'nin kumanda ve emrinde, İstanbul'daki zaptiye askerini kumanda etmesi için, bir zabıta muavini ile tevkifhane ve hapishanelere, nezaret etmek üzere hapishaneler müdürü namıyla bir memur,(hapishane müdürü, mahpeslerin teftişi ve nizamı ile mahkumların ihtiyaçları ve süresi dolan mahkumların tahliyesi ile ilgili konularda görevli idi.) ve Bab-ı zaptiye'ye gelen suçluların dosyalarının ayrıştırılması, tutulan polis raporunun ilgili mahkemeye sevki ve tutukluyu tevkifhane'nin ilgili bölümüne yerleştirmek için bir tefrik müdürü kadrosu isdah etmiş ve yeterli sayıda sorgu katiplerinin alınmasına karar vermiştir.⁸⁶ Ayrıca 1879 yılında Tanzimat Meclisi'nin hazırladığı mazbata gereğince hapishaneler: Cinayet, Cünha, Kabahat, suçunu işleyenlere mahsus olmak üzere dört cinse ayrılmakta, tevkifhaneler de; çocukların, kabahat, cünha ve cinayet suçlarını işleyenlerin tutulacağı dört daireye ayrılmaktadır⁸⁷.

Buna göre, tevkifhanelerin her biri 3 odadan ibaret olup, birincisi 20 kişilik sübyanlara, ikincisi 30 kişilik ve cünha ve cinayet suçu işleyenlere, üçüncüsü ise 100 kişilik olup kabahat işleyenlere mahsus olacaktır. Tevkifi gereken kadınlar, bu merkezlere yakın mahalle imamlarının evlerinde tevkif kılınacaklardır.

Kabahat işleyenler, 24 saatten bir haftaya kadar, cünha işleyenler 1 haftadan altı aya veya 6 aydan üç seneye kadar hapsedilecekleri iki ayrı tür ve cinayet işleyenler de 3-15 yıl veya müebbetten küreğe konanlara mahsus olan iki ayrı tür hapishanelerde cezalarını çekeceklerdir. Kadın ve erkek hapishaneleri ayrı

84 Yıldız, *a.g.t.* s. 88

85 Bozkurt.*a.g.e.* s.117

86 Bozkurt, *a.g.e.* s.118

87 Demirbaş, *a.g.m.*, s.32

olacaktır.⁸⁸

Yapılan düzenleme, Dahiliye Nazırlığı tarafından ülke geneline bildirilmiş olup, bundan sonra mahkumlar, suçlarının derecesine göre ayrı ayrı hapisanelerde istihdam edilecekti. Bu düzene elverişli olmayan taşra hapisaneleri, yeniden inşa edilecekti. Ancak ülke genelinde görülen manzara, suç tasnifine göre bir ayrıştırmadan ziyade, yapılan tek tasnifin cinsiyet hususunda olduğunu gösteriyordu. Bütün Osmanlı hapisanelerinde, kadın tutuklu ve mahkumlar ayrı bir yerde tutulmakta idiler. İstanbul'da bulunan kadın tutuklu ve mahkumlar, Baba Cafer zindana gönderilmekte idiler ve sorumlularına da "kolcu hanım⁸⁹" diye hitap edilmekteydi. Taşra hapisanelerinde ise, kadınlara ait bir hapisane bulunmadığından, buldukları mahaldeki, imam, papaz, haham gibi din adamlarının hanelerinde ve yahut muhtarlık makamının bulunduğu yerlerde muhtarın hanesinde tutulmakta idiler. Kadın mahkumlar için özel hapisane yapılması, tevkif edilenler için de, yeniden oluşturulan Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Üsküdar ve Kanlıca Zaptiye merkezlerine yakın bölgelerde imam evlerinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca hapisanelerle birlikte kadın mahkumlar için, hastaneler yapılması tasarlanarak, bu maksatla iki evin kiralanıp düzenlenmesi de planlanmıştır.⁹⁰ Ancak devletin ekonomik koşulları buna müsait olmadığı için mevcut hapisanelerin uygun yerlerine kadınlar için bölümler inşası mümkün olmuştur.

Merkezi hükümetin kurmaya çalıştığı yeni nizamın gerektirdiği ve hapisanelenin de içinde bulunduğu suni fiziki çevrenin yeniden yapılandırılması hususu, henüz kağıt üzerinden öteye geçememişti, bunda hiç şüphesiz en önemli amil, çıkarılan yeni kanun ve nizamnamelerin gereğine dair talimat göndermekte son derece hızlı davranan merkezi hükümetin, bunları hayata geçirmek için lazım olan tahsisatın temini hususunda karşılaştığı maddi sıkıntılar etkili olmuştur. Ahmet Cevdet Paşanın, tezakir adlı raporunda sunduğu, adli sistem ile ceza infaz sisteminin bulunduğu durum günün ceza infaz sisteminin nasıl işlediği hakkında şu bilgileri vermektedir:

88 Bozkurt, *a.g.e.* s. 111

89 Ali Karaca, "XIX. Yüzyılda Fahiş Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", *Hapishane Kitabı*, Yay.Haz. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s.154

90 Karaca, *a.g.m.*, s.156

“Saray Bosna’da birtakım insanın haksız yere hapishanelerde yatmaması için gerekli tahkikatın icra edilmesi, memuriyet görevinden olduğundan Saray hapishanesi, yoklandı ve Mostar hapishanesinde olduğu gibi burada da hayli insanın uzun müddet tutuklu buldukları görüldü. Tahkikat ile mazbataları, İstanbul’a takdim olunalı hayli vakit geçmiş olduğu halde cevaplarının gelmemiş olduğu ve bundan dolayı tutuklu kalmış oldukları anlaşılmıştır. Bu husus için, vilayetlerin teftişinden fayda olmayıp İstanbul’daki meclislerin durumunun ıslahı lazım geleceği anlaşıldı. Hemen bu gibi cezayla ilgili mazbatalar hakkında, ne denilecekse denilip işlerin ertelenmesinden kurtarılması lüzumu, Bab-ı Ali’ye bildirilmiştir.

Adana Sis’de, Islahiye heyetinin emriyle başlamış olan hükümet konağı inşaatı yarım bırakılmış ve Kaymakam Paşa, Sislilerden birini, nasılsa çıkarıp iki odadan ibaret olan hanesini hükümet konağı haline getirmiştir. Mahkum koyacak yer yok. Zaptiyelerin meydanda kalmış olduğu, üzülmeye görüldü. Hemen, suçla itham edilen şahısların sorguları tamamlanmış ve Adana’ya gönderilmiştir. Adana’da hükümet konağı harabe olup, zaptiye koğuşları yıkılmak üzeredir. Ancak destekle ayakta duruyor. Hapishane binası, çürümüş, tekme ile ne tarafına dokunulsa yıkılacak. Mahkumları kaçırmamak için, sabah akşam zaptiyeler etrafında nöbet bekliyorlar. Adana’da, iş mevsiminde bir rençber yevmiye olarak, 30 kuruş alır. Diğer zamanlarda da, en az 15 kuruş kazanır iken aylık 75 kuruş ile böyle nöbet bekleyen zaptiyeden ne hayır görülür, demeye vakit kalmayıp kaymakam paşa, bu tamirat maddesinden dolayı şikayetini bildirdi. Bu kış dahi üzerinden geçip de aşırı yağmur yağarsa, hapishane ile zaptiye koğuşları bütünüyle yıkılacaktır.”⁹¹ demektedir.

Devletin taahhüt ettiği mahpeslerin ıslahına ilişkin çalışmalar, bizzat İngiliz büyükelçisi Straford Cannig tarafından takip edilmiş ve büyükelçi, İstanbul’daki bütün mahpesleri gezmiş ve çeşitli konsolosluklara gönderdiği anket neticesinde mahpesler hakkında, ayrıntılı bilgiler edinmiştir. Devletin çeşitli yerlerinden İngiliz konsoloslar tarafından gönderilen ve Şubat 1851’de İstanbul’daki Büyük elçilikte bir araya getirildiği anlaşılan mahalli gözlemlere göre; Osmanlı coğrafyasında, tevkif ya da hapis cezası için kullanılan mekanlar, o şehirde en üst

91 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezaker (21-39)*, Yay.Haz., Cavit Baysun, TTK Yay., Ankara 1963, s. 23

idari amir olan Paşa'nın hem ikametgah hem de işlerini yürütmek için kullandığı konağın tomruk dairesi, mahzeni ya da kale, tophane, saray gibi müstahkem binaların içinde bu işe ayrılmış herhangi bir yer ya da delikten ibaretti. Buralarda da çoğu zaman ayrı bir mekan tahsisi mümkün olmadığından kadın tutuklu ve mahkumlar dinlerine göre ya imam, papaz ve hahamın ya da şehir halkının birinin evinde tutulmaktaydı.⁹²

Mahpesler'de, tutuklu bulunanlar ile cezası kesinleşmiş olanların yani hükümlülerin, bir arada bulunmaları ve bunlar içinde yer alan katil, haydut, hırsız, serseri ve borçlular birbirinden ayrılmaksızın karışık bir şekilde yerleştirilmeleri, olumsuz neticelere sebebiyet vermekteydi. Çünkü fakirlik nedeniyle ekmek çalan bir kişi ile hırsızlığı ve haydutluğu alışkanlık haline getirmiş kişi, mahkeme sıraları gelinceye kadar bir arada kalmakta, hatta bu durum aylarca sürmekteydi.⁹³ Ekmek çalan kişi, bu zaman zarfında değişik profilde suçlu ve suç türleri ile etkileşim halinde bulunduğundan salıverildikten sonra tekrar hapisaneye dönmesi, içten bile değildi. Ayrıca mahpeslerde, aşırı bir izdiham ve havasızlık nedeniyle türlü hastalıkların görüldüğü, yaşam şartların çok kötü olduğu, yıllardan beri tahliyesini bekleyenler ile zindanda unutulmuş olduğu bildirilmiştir. Fiziki koşulların yetersizliği ve kötü yaşam koşullarının üstüne bir de izdiham yükü binince, artık içerideki durum ve görünüş tahammül sınırlarını zorlar bir hale gelmiştir. Başka bir deyişle, gerçekten buraya inek gibi girenler, eğer kaderlerinde varsa sinek gibi çıkmaktadır⁹⁴.

Osmanlı mahpesleri'nin fiziki durumları ve barındırdıkları mahkumların mevcut halleri, dışarıdan bakan biri için ilk bakışta dikkat çeken özelliklerdendi. Ancak esas mesele, ceza ve infaz hukuku açısından mahpeslere biçilen rol ile fiiliyat arasındaki tutarsızlık idi. Osmanlı hukuk nazariyesinde hapis ve mahpes, bir ceza müessesesi olmaktan ziyade muhakemat öncesi bir tevkif mekanı ya da uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kabul edilmişti. Fakat Osmanlı mahpeslerinde şahit olunan manzara, hukuk dışı, keyfi ve kayıtsız bir iradeyi çağrıştırmaktaydı. 19.yüzyılın ortalarında bazı mahalli idarecilerin gayri hukuki uygulamaları ve

92 Yıldız, *a.g.t.* s.101

93 Şen, *a.g.e.* s. 20

94 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, çev. Mehmet Çetin Börekçi, C.I , TTK. yay., Ankara 1999, s. 405

yetkilerini maddi menfaatleri doğrultusunda kullanmaları mahpesleri birer şahsi baskı aracı haline getirdiği de görülmektedir.⁹⁵ İngiliz konsolosu Stewart'ın Konya vilayetine dair genel raporu'nda hapishanelerle ilgili tespitleri şöyledir:

Hapishaneler, her yerde çok kötü durumda idi. Küçük, gayr-ı sıhhi, havalandırmaya müsait olmayan odalar, alabileceğinden çok fazla tutuklu ile doldurulmuştu. Özellikle Niğde'deki hapishane iğrenç durumda idi. İnsanı kederlendiren ve içinde haşaratın dolaştığı 3-4 karanlık hücrelerden oluşmakta idi. Stewart, bu hapishaneye girdiğinde, etrafı kendisinden suçsuz olduğunu ve adalet istediğini haykıran kalabalık ile çevrilmişti. Aynı zamanda burada çok sert bir disiplin vardı ki, en azılı suçlu bile çok az hareket imkanına sahipti. Hapishanelerin idari mekanizması ile içinde bulunduğu durum acilen üzerinde durulması gereken bir konu idi. Muhtemelen ki, sıkı disiplin ve mecburi çalışma, hapishanede işlenen suçların azalmasına olumlu tesir yapacaktı. Her yerde olduğu gibi hapishanelerde de, para çok şey yapmaya muktedirdi. Para veya etkili dostlar yoluyla mahkumlar sık sık cezalarını çekmekten kurtulabilirlerdi. İngiliz konsolosu Stewart'ın hapishaneler ile ilgi tespitlerinde de durum pek farklı değildir ve Osmanlı Devletinin en kısa zaman içinde modern ve eğitici bir hapishane sistemini oluşturması gereklidir. Çünkü çağdaşı olduğu devletler bu zaman diliminde hapishane reformunu başlatmışlar ve uygulamaya geçmişlerdi. Aynı zamanda, modern hapishanelerin varlığı, medeniyetin göstergesi sayılmakta idi.⁹⁶ XIX. yüzyılın sonuna kadar hapishane olarak kullanılan Mehterhane'nin içinde bulunduğu durum, dönemin Osmanlı hapishanelerinin durumuna ışık tutması açısından önemlidir. Murat Bardakçı tarafından kaleme alınan bir yazıda, hapishane olarak kullanılan Mehterhane'nin durumuyla ilgili olarak çarpıcı bilgiler sunulmaktadır:

Mehterhane, memleketteki bütün hapishaneler gibi bir alemdi. Tutuklu ve mahkum olanın, günlük hayatındaki değişiklik, evinden yahut dükkanından alınarak muayyen bir müddet için ayrı bir binada bulundurulmasından ibaretti. Bir mahkum, dört duvar arasında kalıyor fakat hiçbir şeyden mahrum olmuyordu. Hele azılı ve paralı olursa, mutlaka bir koğuşun başında bulunuyor ve o koğuşta bulunanlar, onun

95 Yıldız. *a.g.t.* s.107

96 Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu 1879", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 12, (Bahar 2002), Konya 2002, s. 82

emrine ve hükmüne tabi oluyordu. Hatırlı bir mahkumun aşçısı, uşağı vardı. Yemek malzemesi dışarıdan aldırılır, tatlısı ile tuzlusu ile ne isterse pişirebilirdi. Hatta akşamları mükemmel meze ile çakıntı (içki alemi) bile yapılırdı.

O zamanki idare sisteminin esası, “sızıltıya meydan vermemek” olduğu için, hapisane müdürleri, gardiyanlar, hapisanelerin bu şekilde idaresini pek tabii buluyorlardı. Onlar için, bundan başka bir idare tarzı mevcut değildi. Yalnız, müdür “dostlar alış verişte görsün” gibisinden içeriye bir göz atmayı düşünürse, hemen haber gönderilir, müdür beyin sözüm ona teftişi sırasında koğuşlarda kumara ara verilir, kısa bir müddet için esrar kabağı ortadan kalkardı. İstanbul'un çapkınları, aslında zeki ve alaycıdırlar, bir şekilde içeriye düşenler birkaç aylık, belki de birkaç senelik misafirliği hoş geçirmeye bakarlar, aralarında hokkabazdan kuklacısına, karagözcüsüne, hanendesine, sazandesine kadar hepsi mevcut olduğu için her türlü eğlentiler yapılırdı.⁹⁷

Sadarete gelen raporlar ve yabancı konsoloslukların edindiği izlenimler, Osmanlı hapisanelerinin durumunun içler acısı bir halde olduğunu göstermekte idi. Bu nedenle, hükümet, gerekli adımları atmış ve bazı kararlar almıştır. 1858 tarihli Meclis-i Tanzimat Mazbatasında, infaz kurumlarının düzeltilmesi için, İngiltere'den uzman Binbaşı Gordon'un hemen ülkeye getirilmesi, tevkifhanelerin hapisane gibi olmaması, hapisanelerdeki infaz rejiminin suçun ağırlığına göre derecelendirilmesi, hapisanelerin suç okulu olmaktan çıkarılmasının gerekliliği, ağır suç faillerinin cezalandırılmasındaki amacın, korkutma; hafif suç faillerinin cezalandırılmasındaki amacın ise, uslandırma olduğu, hapisanelere harcanacak paranın sonunda topluma faydalı bir üye kazandırılarak geri döneceği hususları vurgulanmıştır.⁹⁸ Hükümetin attığı diğer bir adım da, İngiliz Binbaşı Gordon'u devlet hizmetine alarak hapisanelerin ıslahı için düğmeye basması olmuştur. İngiliz Binbaşı, hapisaneler ile ilgili genel bir rapor hazırlamış ve bu raporda mevcut hapisanelerin, fiziki ve sosyal durumu, eksiklikleri ve yapılması gerekenler sıralanmıştır. Bu aşamada, Binbaşı Gordon'un üzerinde durdukları, yukarıda bahsettiğimiz konulardan pek farklı şeyler değildir. Gordon'un üzerinde durduğu en önemli nokta, mahpeslerin suç

97 Murat Bardakçı, “*Eskiden Koğuşta Kadın Bile Oynatılırdı*”,
[http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-136317\(29/04/2010\)](http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-136317(29/04/2010)).

98 Avcı, *a.g.e.* s. 250

nazarında tefriki hususunda olmuştur.

“Gordon’un hapishane projesi kapsamında, hapishane ve tevkifhane’nin nerede yapılacağı ve maliyeti’nin ne olacağı konusunda hummalı bir çalışma başlatılır. Başlangıçta Zaptiye Nezareti’nin bulunduğu alan içerisinde bir tevkifhane yapılması ve buna bağlı bir hastane’nin kurulması uygun görülür. Ayrıca İstanbul’da bulunan diğer Zaptiye Merkezleri’ne bağlı küçük tevkifhaneler oluşturulması ve tersane zindanının yeniden imar edilmesi kararı da alınır. Meclis yapılması gerekenler hakkında fikir birliği içindedir ancak asıl önemli konu hapishaneler ıslahatının getireceği maliyettir. Yapılan tahmini hesaplara göre maliyet 20 kese altın yani 100 bin akçe tutarındadır. Zaptiye Nezareti binasına ek olarak yapılması düşünülen, tevkifhane ve hastane’nin burada yapılmasının uygun olmayacağı kanaatine varılmıştır. Ülke genelindeki tüm hapishaneler düşünüldüğünde maliyet yaklaşık 100- 150 bin akçe tutarındadır. Bu maliyet devlet hazinesi için büyük bir külfet oluşturmaktadır. Meclis bu yüzden ilk olarak İstanbul hapishanelerinin ıslahatına öncelik verir”.⁹⁹

1831 yılında Sultanahmet’te Mehterhane olarak anılan İbrahim Paşa Sarayının bir bölümünde Hapishane-i Umumi kurulmuştur.¹⁰⁰ 1870 yılında yeni bir düzenleme yapılarak, biri tutuklulara diğeri de nihayet üç yıla kadar haps olunacak mahkumlara mahsus olmak üzere, iki daireye taksim edilmiş müteaddid koşullar, hastaneler ve ehli sanat olanlar için çeşitli mahaller ile birlikte hamam, cami, kilise ve saireyi havi olarak pek mükemmel ve mumtazam bir ta’mir ile Hapishane-i Umumi düzenlenmiştir.¹⁰¹ Yeniden düzenlenen hapishane üç gün boyunca yabancı elçilerin ve halkın ziyaretine açılmıştır. Osmanlı vakanüvisi Ahmet Lütfi Efendi, bu durumu biraz içerleyerek şu cümleyi kurmuştur: “Hapishaneyi ahalinin seyr-i temaşasına bir mana bulamadım. Burayı hüsn-i hal ve mahaleti huzur ve rahat olduğunu hal görsün de özensin diye midir bilemedim”.¹⁰² diyerek o zamanın yöneticilerinin, milleti adeta suça teşvik ettiğini düşünmektedir.

99 Şen, *a.g.e.*, s.25

100 Yıldıztaş, *a.g.t.*, s.42

101 Yıldıztaş, *a.g.t.*, s.43

102 *Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, Yay.Haz: M.Münir Aktepe, TTK Yayınları, Ankara 1993, s.100

Bu örnek hapishane, kısa bir süre sonra ihtiyaca cevap veremez olmuş ve asayişi temini konusunda sıkıntılar yaşanmış ve hapishane'nin iç nizamı bozulmuş ve mahkumlar, kapı önlerine nargile atmak suretiyle, sigaralarını tütürmekte ve atölyelerde çalışmaktan kaçınmaktadırlar.¹⁰³

1880 yılında ülke genelinde tüm tevkifhane ve hapishaneleri kapsayan, Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihası ile 1876 yılında hapishane gardiyanları hakkında bir talimatname çıkartılmıştır. Böylece ülke genelindeki, tevkifhane ve hapishanelerin umumi işleyişi ve iç nizamı, müdürün ve gardiyanların vazifeleri ile mahkumların günlük yaşamları, belli bir düzene sokulmak istenmiştir.

Nizamnamede tutukevi ile hapishane ayrımının mevcut olduğu, nizamnamenin birinci maddesinden anlaşılmaktadır.

Madde 1- Her kaza ve liva ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacaktır. Ayrıca nizamname ile artık iki tip hapishane projesinin benimsendiği görülmektedir. Tevkifhaneler şüpheli ve sanıklara ait olacaktır.

Madde 3- Hapishaneler, mahkum olanlara mahsus olup; kaza hapishaneleri kabahat ve cünhadan dolayı, nihayet üç aya kadar mahkum olanlara ve elviye-yi cünhaneleri o sancak dahilinde bulunan kaza mahkemelerinden, üç seneye kadar hapis cezası ile mahkum bulunanlara ve merkez vilayet hapishaneleri dahi, o sancağın üç sene hapis cezasıyla mahkum olanlarına mahsustur.

Madde 5- Memalik-i Şahane'den, münasip mahallerde birer hapishane-i umumi bulunup bunlar umum vilayet'te beş seneden fazla kürek cezası ile mahkum olanlara mahsus olacaktır.

Madde 7- Kürek cezası ile mahkum olanlar umumi hapishanelere kondurulacaktır.¹⁰⁴

103 Şen, *a.g.e.*,s.28

104 BOA, *DH.MB.HPS.M*, No: 31/82

Nizamnamenin, layıkıyla tatbik edilememesi ve merkez ve taşra hapishane ve tevkifhanelerinden gelen şikayetler artınca, II. Abdülhamid, çözüm arayışına girmiş ve Avrupa'daki modern hapishaneler örnek alınarak, mahkumların koğuşlarda bir arada bulunduğu sistem yerine, mahkumların ayrı odalarda bulunduğu, (hücre sistemi, pensilvanya) konforlarının sağlandığı kalorifer ısıtmalı bir hapishanenin yapılması için girişimlerde bulunulmuştur. II. Abdülhamid, konuyu Bakanlar Kuruluna sevk etmiş ve 3 Mayıs 1893 tarihinde yapılan oturumda, ilgili rapor karara bağlanarak, Yedikule'deki büyük kulenin önünde uzanan ve etrafı sur ile çevrili bulunan araziye, Avrupa'daki gibi modern bir hapishane binası inşa edilmesi kabul edilmiş ve işin maliyeti, 2 milyon 556 bin kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁰⁵

“İlk projeyi, Alman bir mimar hazırlamış ve hapishanede birer kişilik ve elektrikli, dört yüz elli oda bulunacak, havalandırma ve merkezi ısıtma sistemleri olacak, bahçelere tarım alanları, atölyeler ve yürüme sahaları inşa edilecekti. Her hücreye, mutlaka demir bir karyola, iskemle, masa, hava gazı musluğu, tuvalet ve fırın konacaktı.

Projenin tamamlanmasından sonra, daha ayrıntılı bir keşif yapılmış ve maliyetin 4.129.000 kuruşa çıktığı görülmüştür. Hapishane'nin inşası için her şey hazırды ama küçük bir eksik kalmıştı: Para... Hükümet, modern bir hapishane uğruna Galata ve Haliç'teki hazine arazilerini bile satmayı düşünür. Bundan böyle, koğuş sistemindeki olumsuzlukların her ortaya çıkışında, parasızlık yüzünden rafa kalkmış olan eski proje gündeme geliyor, tartışılıyor ama gene de neticeye varılamıyordu. Proje, tam dört defa ele alındı ve konuyu en son 1903'te, zamanın Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa yeniden ve büyük bir ciddiyetle gündeme getirdi. Hariciye Bakanlığı vasıtasıyla, Avrupa'daki Osmanlı elçiliklerine, mühendis ve finansman bulmaları talimatı yollandı ve Avrupa'daki benzer hapishanelerin fotoğrafları istendi. Hükümet, beş yılda tamamlanacak olan projenin başına Mühendishane'nin yani zamanın Teknik Üniversitesi'nin hocalarından olan Ali Kemaleddin Bey'i, getirdi ve Üsküdar'la sur dışı arasında seçim yapmaya çalıştı.

105 Şen, *a.g.e.* s. 40

Maliyet artık 10 milyon kuruşa yükselmişti, bunun 5 milyonu belediye gelirlerinden, 1 milyon 300 bini hazineden, 100 bini de Bursa ile Konya'nın vergilerinden karşılanacaktı. Ama Abdülhamid'in derhal yapılmasını istediği modern hapisane binası, parasızlık ve ard arda alınan “fevkalade tasarruf tedbirleri” yüzünden bir türlü inşa edilemedi.”¹⁰⁶

II. Abdülhamid döneminde yapılması düşünülen modern anlamdaki hapisane ekonomik şartların elverişsizliği nedeniyle rafa kaldırılmıştı. Ancak eldeki imkanlar neticesinde yeni hapisane inşaatlarının yapımına devam edilmiştir.

“1839 yılı Tanzimat Fermanından bu yana, hapisanelerin ıslah edilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalarda 1878 yılı itibariyle ülkenin çoğu bölgesinde hapisane kurulmuştur. İzmir ilimizde, Cezayir Hanının hapisane olarak kullanıldığı ve bugün yerinde İl Özel İdaresi binası bulunan bu han'ın üst kat odaları mahkum koğuşları, alt kat odaları ise zaptiye koğuşlarına tahsis edilmiş olduğunu görmekteyiz. Ancak sınırlı bütçe olanaklarıyla yapılan bu kurumlar, genellikle iki katlı ve kargir binalardan oluşmakta idi. Koğuşlarda düzenli ısıtma sistemi olmadığı gibi, sistematik işleyen “iaşe” uygulaması da bulunmuyordu. Koğuşlara, çok sayıda mahkumun konulması ve temizliğe dikkat edilmemesi nedeniyle salgın hastalıklar baş göstermiştir. Avluda kurulan çadırlardan birisi, revir diğeri ise kantin işlevi görmekteydi. 1840'lı yıllardan itibaren özel bir hapisane binası yapılması tartışılmış olmakla birlikte, 1869 yılına değin, hapisane inşaatına dair bir gelişme sağlanamamış ve belirtilen yıl, Hükümet Konağı yeniden yapılmaya başlanırken, binanın Kemeraltı'na uzanan bölümünün sonunda hapisane ve zaptiyeler için bir birim yapılması da plana dahil edilmiştir. Ancak, Vilayet hapisanesinin yapımı hep gündemde kaldı ve sürekli ertelendi. Nihayet 1883'te başlanan inşaat için, yapım tartışmaları gibi plan tartışmaları da yaşandı. Sonuçta, Fransız hapisanelerinin planları model alınarak geliştirilen bir plan uyarınca, hapisanenin inşaatı tamamlandı. Hapisane yıktırılacağı 1959 yılına kadar kullanıldı”.¹⁰⁷

106 Murat Bardakçı, “F Tipini Abdülhamid Bile Bir Türlü Başaramamıştı”, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-195520>, 29/04/2010)

107 Fikret Yılmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde Konak Meydanı*, Stil Matbaacılık Yay, İstanbul 2003, s.20

Hapishanelerin hükümet konaklarının dışına çıkıp, görünüşte hapishaneleştiği bir diğer yer de Sivas'tı. Gardiyan'ın kapısının önünde uzun çubuğunu tutturdğu Sivas hapishanesi, yüksek tavanlı ama dar bir odadan ibaretti. İçerde bulunan otuza yakın mahkum, hırpani kıyafetler içinde ve bilekleri demirden hafif bir zincirle ayaklarının üstlerine bağlı vaziyette ceza sürelerinin bitmesini bekliyorlar; hapishane'nin bir başka bölümünde ise zincire vurulmamış mahkumlar kapalı bir avluda volta atıyorlardı. Cinayet ve hırsızlıktan mahkum olanlar, parasal tartışmazlıklardan dolayı içeri düşmüş kişiler, ya da at ve sığır çalmaktan dolayı cezalandırılmış aşiret mensupları ile beraber tutulmaktaydı. Suçluların, tasnif ve tefriki de söz konusu değildi.¹⁰⁸

Ülke genelindeki hapishanelerin yani mahpeslerin, hanlardan ya da hükümet konaklarından bağımsız olarak, modern anlamda hapishane binası şeklinde inşaatı günün şartlarında ancak iki katlı bina şeklinde tasarlanmış ve sağlamlığı ön planda tutulmuştur.(binalar taştan ve iki kat duvar içinde yapılmıştır.) Tahsisatın yetersiz geldiği vilayet, kaza ve sancaklarda ise kiralama yoluna devam edilmiştir. Yeni yapılan hapishanelerinde kısa sürede dolması ve mahkumların içerideki pis hava nedeniyle hastalanması, fiziki şartların yetersizliği ve personelin ihtiyaca cevap verememesi gibi nedenler ile hapishanelerin ıslah edilmesini acilen gerektirmekteydi. Ayrıca fiziki koşulların yetersizliği, mahkumların suçları nazarında, ayrı ayrı koşullarda barındırılmasını da mümkün kılmıyordu.¹⁰⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde, hapishanelerin iyileştirilmesi yönünde çabalarının bulunduğu ve ülke genelinde yapılacak hapishanelerin aynı tarz ve şekilde yapılacağına dair kararlar alınmış ve birbirinden büyük üç takım projeler hazırlanmıştır. Bu konuya ilişkin bilgiler, hapishane planları kısmında detaylı olarak açıklanmıştır.

108 Yıldız, *a.g.t.*, s.182

109 Gönen, *a.g.m.*, s. 180

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE HAPİSHANELERİN İDARİ ALANDAKİ İSLAHATI

1. TEŞKİLAT YAPISI

Tevkifhane ve hapishaneler, yönetim bakımından 1880 yılına kadar Adliye Nezaretine bağlı iken, (1880 nizamnamesinde, hapishaneler yönetim bakımından Adliye Nezaretine bağlı tutulmuştur.) bu tarihten sonra Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır. 1880 yılı Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihasında belirtildiği üzere, hapishanelerde ve tevkifhanelerde icabına göre ve Adliye Nezareti'nin tayin edeceği bir müdür ve bir başkatip ve lüzumu kadar katip ve başgardiyân ve icabı kadar gardiyân, tabip, çamaşırcı ve ihtiyaç dahilinde hastane hademesi ve her hapishane için bir işçi ve bir imam ve kadınlara mahsus dairede, kadın gardiyândan müteşekkil olacağı belirtilmiştir¹¹⁰.

Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde, 1909 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Dahiliye Nazırı Halil Bey'in, hapishanelerin idaresiyle ilgili sunduğu öneriler üzerine, yapılan müzakereler sonucunda meclis, Dahiliye Nezaretine bağlı olmak koşuluyla Hapishaneler İdaresi'nin kurulmasına onay vermiştir. Böylece taşradaki hükümet konakları ve hapishanelerin her türlü ihtiyaç ve sıkıntıları ile ilgili konular bu idareye devredilmiş, bu idareye de Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi unvanı verilmiştir.¹¹¹

110 BOA, DH. MB. HPS, No: 31/82

111 Şen, a.g.e, s.52

Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Umumiyyesi, bir şube müdürünün idaresinde, bir muavinliği mevcut olup; muavinlik, iki kalemden oluşmuştur.

İdare kalemi: Hesap, dosya, tahrirat olmak üzere üç; Fen kalemi ise; Heyet-i Fenniye ve İstatistik olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir.¹¹²

Heyet-i Fenniye kalemi: Bu kalem sadece hapishaneler tamirat ve inşaatıyla iştigal etmek üzere idare bünyesinde teşkil edilmiştir. **İstatistik kalemi ise,** hapishane ve tevkifhanelerden gelen bilgilerin tutulduğu ve güncellendiği bir kalem olarak görev yapmaktadır.¹¹³

Sadarete ve taşra teşkilatında bulunan hapishane ve tevkifhaneler; yönetim, bakım, onarım, işletim, inşaat işleri ve bahsi geçen sorumluluk alanlarında, gerekli tüm istihbarat ve bilgiyi toplamak hususunda geniş yetkilerle donatılmış, Dahiliye Nezaretine bağlı Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi'ne bağlı tutulmuştur. Hapishaneler nizamnamesinde belirtildiği üzere, hapishanelerin kısaca tanımını yapmak gerekirse: Osmanlı hapishaneleri, ceza kanununa göre, farklı derecelerde hapis ve kürek cezalarına çarptırılanların mahkum edildikleri yerlerden ibaretti.

1.1. HAPİSHANE TÜRLERİ

1880 yılında, hapishanelerin işleyişini düzenleyen bir nizamname layihasının oluşturulduğuna yukarıdaki bölümlerde temas etmiştik. Nizamname'de: her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacağı; kaza hapishanelerinin, kabahat ve cünhadan dolayı, üç aya kadar mahkum olanlara; vilayet hapishanelerinin ise, üç seneye kadar hapis cezası ile mahkum olanlara ait olduğu belirtilmiştir. Beş seneden fazla ceza almış olan kürek mahkumları'nın, memleketin belirli yerlerinde inşa edilecek umumi hapishanelerde bulundurulacağı ve bu hapishanelerin, kürek cezasına mahkum olanlara ait olacağı belirtilmiştir.

112 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *a.g.e*, s.379

113 *BOA, DH. MB. HPS, No: 154/17*

1916 tarihli nizamnamede; hapishanelerin, hapis cezasının icrasına mahsus olmak üzere Merkez Hapishaneleri ve kürek cezasının tatbikine mahsus olarak Umumi Hapishaneler namıyla iki derece üzerine tesis edildiği ve merkez hapishaneleri bulunmayan yerlerde, sulh mahkemeleri tarafından bir haftaya kadar verilen hapis cezasına çarptırılan mahkumlar için, mahkum mekanları ve kal'abendlik cezası için de hususi mekanlar bulunduğu belirtilmiştir. Merkez hapishaneleri ve Umumi Hapishaneler'den başka tevkifhane ve ıslahhane olmak üzere ayrıca iki çeşit daha ceza infaz kurumunun da mevcut olduğu belirtilmiştir.

Nizamnameye göre; “Merkez hapishaneleri, bir haftadan üç aya kadar mahkum olanlar ile üç aydan üç seneye kadar mahkum olanlara mahsus olmak üzere iki derece üzerine tesis olunmuştur. Birinci derece hapishanelere, üç aya ve ikinci derece hapishanelere ise üç seneye kadar mahkum olanlar konulur.

Memalik-i Osmaniye’de, birinci derece hapishaneler; kaza merkezlerinde tesis olunacak ve sadece mülkiye mahkemesi tarafından üç aya kadar mahkum edilen kişilere mahsus olacaktır.

İkinci derece hapishaneler ise, vilayet ve müstakil liva ve bağlı sancak merkezlerinde tesis olunacaktır. Bu ikinci derece hapishanelere, üç aydan üç seneye kadar mahkum olanlar konulacaktır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere birinci derece hapishaneler dahilinde, yirmi dört saatten bir haftaya kadar ve ikinci derece hapishaneler dahilinde, yirmi dört saatten bir haftaya ve bir haftadan üç aya kadar mahkum olanlar için ayrı ayrı mahaller mevcuttur ve buralara hapishanenin bağlı bulunduğu mahall-i mahkemelerinden, bu derecede cezalarla mahkum olanlar, haps edilecektir.

Hapishane-i umumiler, (kürek mevki’leri) Memalik-i Osmaniye’nin münasip mahallerinde, lüzum görülecek miktarda tesis olunacaktır. Bunun için Memalik-i Osmaniye’de, mıntıklar ayrılacak ve her mıntıka dahilinde bir kürek hapishanesi tesis olunacak ve buralara, kürek cezası alanlar ile 5 seneden fazla cezaya çarptırılan mahkumlar konulacaktır”.¹¹⁴

114 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

Kürek mevki'i bulunan umumi hapishanelerde, muvakkat kürek mahkumlarıyla, müebbet kürek mahkumlarının, ayrı ayrı koğuşlarda kaldıkları kürek merkezleri şunlardır: (Bu merkezler aynı zamanda kal'abendlik yerleriydi.)

- Ankara ve Kastamonu vilayetleri merkezi: Sinop;
- Aydın, Adana, Konya ve Girit vilayetleri: Bunların kürek merkezleri yine kendi dahillerinde ve diğer yerlerdeydi;
- Bağdat, Basra ve Musul vilayetleri merkezi: Bağdat;
- Cezair-i Bahr-i Sefid vilayeti merkezi: Rodos;
- Diyarbakır, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetleri merkezi: Ergani;
- Edirne vilayet merkezi: Edirne;
- Hüdavendigâr vilayeti merkezi: Hapishane-i Umumi sonradan Rodos Adası;
- İstanbul: Hapishane-i Umumi sonradan Rodos Adası;
- Selanik, Kosova, Manastır ve İşkodra vilayetleri merkezi: Selanik;
- Suriye ve Halep vilayetleriyle Kudüs Mutasarrıflığı ve Cebel-i Lübnan merkezi: Akka;
- Trablusgarb vilayeti merkezi: Trablusgarb
- Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri merkezi: Erzurum;
- Yanya vilayeti merkezi: Yanya¹¹⁵

Şunu da belirtmek gerekir ki: 3 seneden fazla hapis cezası alan mahkumlar için, buldukları bölgelerdeki, ikinci tip hapishanelerde kalabilmesi mahkeme kararına ve Dahiliye Nezaretinin takdirine bağlıdır. Osmanlı Devleti, on sekiz

115 Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Basım Yılı Yok, s.186

yaşından küçük gençler ve çocuklar için, gerek merkez hapishaneleri içinde gerek kürek mevki'lerinde(umumi hapishaneler) ayrıca daireler (bölüm) oluşturmak istemiştir. Kadın mahkumlar için de, gerek merkez hapishanelerinde gerek hapishane-i umumilerde, kadınlara mahsus ayrıca birer daire bulundurulması kararlaştırılmıştır. Çok lüzum görüldüğü takdirde, ayrıca kadın hapishanelerinin de tesis olunabileceği kararı alınmıştır.

Birinci ve ikinci derece hapishaneler dahilinde oluşturulan Mahpushaneyeye ise, bir haftaya kadar ceza alan kişilerin konulduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu mahkumiyet kararı, başka mahkemelerin mevcut olmadığı bölgelerde, Sulh ceza mahkemeleri tarafından verilmektedir.

Kal'a (kale) mevkileri, kısmen hapis ve kısmen sürgün cezalarını içeren "kal'abendlik" cezalarına mahsustur. Kal'abendlik cezası için, Akka, Diyarbakır ve Musul ve Sinop şehirleri kal'a mevki'i olarak tayin edilmiştir. Kal'abendlik cezasına mahkum olan bir şahsın, belirtilen mevkilerden hangisine gönderileceği, Dahiliye Nezareti tarafından belirlenmektedir. Burada bulunan kal'abendler; kal'abendlik cezasının gerektirdiği kanuni şartlar dairesinde olmak üzere idari olarak Meclis Hapishaneleri müdüriyetine tabi tutulmuştur.¹¹⁶

1916 tarihli hapishaneler nizamnamesinde belirtilen, kaza, sancak, liva ve vilayet merkezlerindeki hapishanelerin, hangi ceza sürelerine çarptırılmış mahkumlara ait olacağına ilişkin ayırımın, 1880 nizamnamesinde, aynı şekilde açıklanmış olduğunu görmekteyiz. Diyebiliriz ki 1916 tarihli nizamname'de açıklanan hapishane türleri, 1880 nizamnamesi esas teşkil ederek yeniden ele alınmıştır. Yeni nizamnamede hapishanelerin, merkez ve umumi hapishaneler olarak ikiye ayrıldığı, merkez hapishanelerin de, bulunduğu mevki'ye (yer) göre, birinci ve ikinci derece hapishaneler olarak yapılandırıldığını görmekteyiz.

116 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

1.2. HAPİSHANE YÖNETİMİ

Hapishanelerin yönetimi: Vilayet merkezlerinde valilere, livalarda mutasarrıflara, kazalarda ise kaymakamlıklara bırakılmıştır. Valiler, vilayet kanunnamesinde belirtildiği üzere merkezin taşradaki en üst görevli memurlarıdır ve memuriyet vazifelerinin icraatında görevli olup ve bir taraftan da memurların yaptıkları işlerden dolayı devlet nezlinde doğrudan doğruya mesul tutulmuşlardır.¹¹⁷ Hapishane müdürü, bizzat hükümet tarafından tayin edilirken; gardiyanlar ise, ihtihap(seçim) suretiyle alınmaktadır.

“Vali ve mutasarrıf ve mevcut makamlar: “mümkün olduğunca hapishanelerin teftiş-i ahvaline ve mahkumların istirahatleri ile gardiyan sınıfının, hizmetlerini yerine getirip getirmediklerine bakmakla görevlendirilmiştir. Bu makamlar ayrıca, tüm mahkumların hal ve vaziyetlerini dahi soruşturacaklar ve cezasını tamamlayan mahkumları hemen hapishaneden çıkarıp, haklarında hüküm verilmemiş ve işleri mahkemece uzamış tutukluların işlerinin hızlandırılması için gerekli ihtarata yapmakla yükümlü tutulmuşlardır.

Memur ve gardiyan seçimlerinde dikkat edecekleri hususlar: halkın gözünde iyi ahlaklı olmayan kişileri işe sokmamak ve teb’adan daha emniyetli ve şerefli namuslu adam bulmaktır. Valiler seçim emirlerinde, seçici heyete lazım gelen hususları bildirecek ve bu kaidelere uygun kişiler memur olarak seçilecektir”.

Valiler, vilayet merkezinde ve liva merkez idarelerinde bir reis ve müslim ve gayr-ı müslim iki azadan oluşan birer cemiyet teşkil edeceklerdir. Teşkil edilen bu cemiyetlerin vazifeleri, zabtiyelerin tutup hükümete getirdikleri adamların sebeb-i ahz ve giriftlerini sorarak bu kişilerin vuku bulan davranışlarının, kanunen bir cezaya bahis olanları tutuklattırmak ve ifadelerini almak ve ceza kanunları kapsamında netice vermeyecek bir şey için getirilmiş olanlar bulunur ise, derhal onları, kendilerine kefil olacak bir kişi suretiyle salıvermek ve kısacası boşuna adam hapis ettirmemek olacaktır. Bu cemiyetler, zabıtaya getirilen adamlardan, kimlerin tevkif olduğunu ve hangilerinin salıverildiğini hükümete haber vereceklerdir. Ayrıca bu cemiyetin, hapishane yöneticileri ile gardiyan atama hakkı da bulunmaktaydı.

117 Bkz. “Valinin daimi vazifeleri hakkında”, *Düstur I.Tertib*, .C. III, s.29

Tüm vilayetlerde, valiler, hapis olan ve tahliye edilen mahkumlar ile tutuklu bulunanların bilgisinin yer aldığı bir umumi cetvel hazırlatarak, Adliye Nezaretine göndereceklerdir. Bu görev hapishanesi bulunan sancaklarda mutasarrıflara ve kazalarda bağlı makamlara havale edilmiştir. Vilayetin hapishanelerine, dahil olan, şüpheli, sanık ve mahkum ile tahliye edilen kişilerin beyanına dair, valiler; her üç ayın sonunda bir umumi cetvel yaptırarak Adliye Nezaretine göndereceklerdir. Bu görev, liva ve sancaklarda mutasarrıflara ve kazalarda mevcut makamlara havale edilmiştir”.¹¹⁸

Yazılı olarak bildirilen bu hususlara gereğince dikkat ve özenin gösterilmemesi ve personelin seçiminde muktedir ve ehil olmayan kişilerin seçilmesi, idari işler ve güvenlik konularında belli zafiyetlerin yaşanmasına neden olmuş ve vazifelerinde suistimal görülen memurlar, görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.¹¹⁹

1880 yılı hapishaneler nizamnamesinde, hapishanelerin idaresi, İstanbul’da Zaptiye Nazır’ına, taşralarda ise vali, mutasarrıf ve mevcut makamlara bırakılmıştır. Hapishane memurlarının, seçimi ve atanması hususunda da bazı ilkeler getirilmiştir. Yeni nizamnameye göre, eskiden olduğu gibi hapishane müdürleri, doğrudan Adliye Nezareti tarafından atanmakta, umumi hapishane müdürlerinin atanması ise, padişahın onayı ile mümkün olmaktadır. Memurların seçiminde ise, yaş şartı ile okuma-yazma bilme şartı getirilmiştir. Taşralarda bulunan vali, mutasarrıf ve mevcut makamların bu hususlara dikkat etmeleri gerektiği ve görevlerinde suistimal gözlenen memurların,(müdürler hariç) görevlerine son verilmesi için Adliye Nezaretine durumun bildirilmesi istenmiştir.

118 Bkz., “İdare-i ‘Umumiye-i Vilayat Hakkında Ta’limat”, *Düstur I. Tertib*, C.III, s.26-27

119 BOA, DH. MB. HPS, M, No: 30/19

1900'lü yılların başından itibaren, memur ve müstahdem seçiminde, sınav şartı uygulamasına geçilir ve belli esaslar konulur. Dahiliye Nezareti tarafından, hapishane memur ve müstahdemleri'nin seçme ve tayinleri konusunda gönderilen tahriratın izahında; hapishanelerin teftişinde ve personel alımında, vilayet kanununun onuncu maddesine atıf yapılmakta olup, bazı mahallerde bu duruma uygun olarak, memur ve müstahdem seçimine gidilmediği bazı suistimallerin yaşandığı belirtilmekte ve onuncu madde ahkamına uygun olarak memur seçiminde dikkatli davranılmasını ve görevlerinde suistimal bulunan kişilerin görevlerinden el çektirilmesi ve hapishanelerin muntazam olarak denetlenmesi'nin gereği konusunda bilgiler verilmiştir.¹²⁰

1913 tarihli Hapishaneler İdaresi tarafından gönderilen yazıda ise, memur ve müstahdem seçiminde ve tayininde uyulması gereken kaideler, bütün hapishanelere tebliğ edilmiştir. Bu yazıya göre; Hapishane müdüriyetlerine, imtihan dahilinde seçim yapılması ve müdürlüklere, ceza kanunlarına lüzumu kadar vakıf, disiplinli, asayiş ve intizama muktedir, iktidarlı, liyakat sahibi ve güzel ahlaklı, doğruluğu tasdik edilmiş kişilerin tayin edilmesi esası getirilir. Bu kişilerin seçimi ve tayinlerinde, askerlikten istifa etmiş zabitanların öncelikli olacağı ve diğerlerine tercih edileceği belirtilmiştir. Gardiyanların ise, mutlaka okuyup yazmaya muktedir olan ve mümkün ise orduda bulunmuş ve küçük zabıt'lik görevini yapmış olanların, seçimi ve tayini hususlarına pek ziyade dikkat olunmasının hapishanelerin ıslahı bakımından önemli olduğu vurgusu yapılmıştır.¹²¹

Hapishanelerin teftiş ve kontrol amaçlı denetlenmesi için, bir heyet-i umumi oluşturulmuştur. Bu heyet: vilayetlerde, istinaf yahut bidayet ceza reisleri ile istinaf veya merkez savcı ve merkez sorgu hakimlerinden ve jandarma kumandanları yahut vekillerinden ve merkez kaymakamlarıyla sıhhiye müfettişlerinden oluşmakta olup; liva merkezlerinde(il merkezlerinde) bidayet mahkemesi ceza reisleri ve savcıları ve sorgu hakimi ile jandarma tabur kumandanları ve belediye tabiplerinden son olarak da kazalarda, bidayet mahkemesi ceza reisleri ve savcısı, sorgu hakimleri ile

120 BOA, DH. MB. HPS, M, No:30/22

121 BOA, DH. MB. HPS, No: 144/16

jandarmanın bölük kumandanları ve belediye tabiplerinden oluşturulmuştur.¹²²

Heyet tarafından, memur ve müstahdemlerin mevcut durumlarının araştırılması ve işe güce yaramayan ve emin ve itimada layık olmayanların, görevlerinde ihmali bulunanların hemen vazifelerine son verilmesi ve bunların yerlerine yeni memurların alınması uygun görülmüştür. Yeniden alınacak, müdür, memur, katip ve gardiyanların gecikmeden seçilmesi hususunda, heyetin sorumlu tutulması ve seçilecek memur ve müstahdemlerin mahalli idarece memuriyetleri tasdik ve olunacak ve bu heyet'te hapishane müdürü ve memurlarına da oy kullanma hakkı verilecektir.

Her sene gönderilmesi lazım gelen hapishane istatistik cetvelleriyle, her hapishanede günlük tutulması lüzumlu defterlerin de heyet tarafından kontrolü ve tanzim edilmesi işi gene bu heyete bırakılmıştır.¹²³

1.3. HAPİSHANE KOMİSYONU VE İDARİ İŞLEMLER

Osmanlı Devletinde, bütün hapishanelerde: müdürün başkanlığında; muhasip, başgardiyan, baştabip veya tabip ile başkatip ve baş muhafız'dan ibaret bir hapishane komisyonu oluşturulmuştur. Hapishane komisyonu her on günde bir kere toplanmaktadır. Ancak, olağanüstü durumlarda müdür komisyonu derhal toplayabilir.

Her hapishane komisyonunun, ayrı bir dosyası ve kayıtları bulunmakta olup, katiplerden biri komisyonun işi ile görevlendirilmiştir. Başkatip de, komisyonun resmi katibi sayılmaktadır. Hapishane komisyonları'nın belli başlı bazı görevleri mevcuttur. Bu görevlere bakacak olursak; Hapishane dahilinde; atölye, fabrika, destgah (işyeri, tezgah) gibi tesisatın tatbiki ve çeşitli sanayi dallarının oluşturulması ve mesai ile çalışma şartlarının düzenlenmesi, hapishane komisyonuna aittir. Hapishanelere ihtiyaç dahilinde alınacak, her türlü eşya ve malzemenin alımı ile mahkumların ürettikleri ürünlerin satımı, iş ve işlemleri hapishane komisyonun görevleri arasında sayılmaktadır. Mahkemeye bırakılması gerekli olmayan ve hapishane nizamlarına aykırı olarak sudur eden fiillerin tahkiki ve muhakemesi ile verilecek cezalar da hapishane komisyonlarına bırakılmıştır.

122 BOA, DH. MB. HPS, No: 148/88

123 BOA, DH. MB. HPS, No: 7/13

Hapishanelerde idari işlemler ve bu kayıtların tutulması işlemlerinde, hapishane müdürleri, muhabere evrakından lüzum gördüklerini, hapishane komisyonuna havale edecek, bu komisyonun aldığı kararlar neticesinde gerekli işlemleri uygulayacaklardır.

Hapishanelerde tutulan kayıt işlemlerine ilişkin olarak, hapishane idaresine gelen her çeşit resmi evrakın kaydı için, hapishane kaleminde varide(gelen evrak) defteri tutulmaktadır. Gelen evrak, doğrudan doğruya müdür tarafından açılıp, havale edildikten sonra, numarası verilerek varide defterine kayıt olunmaktadır. Gelen evrak, hangi işle alakalı olursa olsun ilk önce müdüre gösterilmekte ve müdür tarafından havalesi yapılarak, ilgili birimlere gönderilmektedir. Evrak, hangi memura havale edilmişse o memur tarafından, hapishane kalemi vasıtasıyla, gelen evrak kayıt defterine koyularak, bir imza mukabilinde, memurun iadesine bırakılmaktadır. Evrakın gereği ifa edildikten sonra, memurun yazacağı derkenar üzerine, yine müdüriyete gösterilmekte olup, alınacak emir üzerine gerekli işlemler cereyan etmektedir. Cereyan edecek işlemlerin bütünü, varide defterindeki ilgili hanesine işaret edilmekte ve hapishane idaresinden re'sen yazılan evraklar dahi sadıra (çıkış) defterine kayıt edilmektedir.

Hapishanelerde, bir debboy (Depo) ve kiler oluşturulmuş ve bu bölümlerle ilgili olarak kayıt işlemlerinin tutulması için bir defter oluşturulmuş ve bu deftere, hapishaneye ait bütün demirbaş eşyası kayıt edilmiştir. Demirbaş eşyadan yedek olanlar ile kullanımına ihtiyaç bulunmayan eşyalar depoda saklanmaktadır. Senede bir defa, depo mevcudu hapishane komisyonu tarafından sayılır ve kullanımın kıymetsiz olduğu anlaşılan maddeler, mevcut nizamlara bağlı olarak satılır. Eksilen ve kullanılan eşya, yeniden satın alınarak yerine konulmakta ve depo defteri o suretle yeniden açılarak, komisyonun mazbata şeklindeki açıklamaları ile müdür tarafından imza edilmektedir. Depo'dan çıkan bütün eşya, makbuz mukabilinde verilir. Eşyaya ihtiyacı olan daire, kalem odasından alacağı boş bir makbuzu, bi'l-impla müdüre tasdik ettirdikten sonra, makbuzu imza edip, depo memuruna vererek eşyayı alır. Çıkan eşya, depo defterine derhal makbuz numarasıyla birlikte kayıt edilmektedir. Depo'ya eşya iadesi lazım geldiği zaman, o eşyanın depo'dan çıktığı kayıt ile deftere açıklama yazılıp; depo memuru tarafından, tutulacak makbuzun iptali ile çıkan eşya,

tekrar depoya iade olunmaktadır.

Nizamname gereğince, bütün hapishanede bir kiler bulunacağı belirtilmiştir. Kiler'e giren ve çıkan malzeme, tutulacak defterde (defter-i mahsusa) iki sütun üzerine(ithalat ve ihracat) yazılacaktır.

Başgardıyan tarafından, bir akşam evveli verilecek mevcut cetvel (bu cetvelde o günkü yemek miktarı yani mahkumun nizamname'ye göre alacağı iaşe miktarı) üzerine, gösterilen miktara göre muhasebece yapılacak günlük erzak ve tayin cetveli, müdüriyetten tasdik edilerek, muhasebedeki mahsus defterin sarfiyat kısmına kayıt edildikten sonra kilere verilecek ve belirtilen maddeler, kilerde vekil-harç tarafından; başgardıyan, işçi ve muhasebeden bir memur huzurunda tartılarak veya sayılarak mutfağa gönderilecek ve aynı gün bu cetvel, kiler defterinin ihracat hanesine geçirilecektir.

Tutuklu ve mahkuma devlet tarafından verilecek yemek, günlük üçer yüz dirhem olmak ve piştikten yirmi dört saat sonra dağıtılmak üzere bir çift ekmekten ibarettir.

Mahkuma, revgan-ı sade (sade sağ) veya iç yağıyla pişirilmiş mevsimine göre kuru zahire veya taze sebze ve etten ibaret günlük yüz otuz dirhem çorba verilecek ve çorbanın içerdiği yağ ve sebzenin miktarı tabibin onayı üzerine lüzumlu derecede yükseltilecektir. Haftada bir kere, çorba yerine her fert için altmış dirhem et ile ona göre sebze ve erzaktan sulu yemek pişirilecek ve bunların dağıtımı yapılacaktır. Mahkumlara verilen erzakın miktarı: her fert için altmış dirhem et ile kırk dirhem kuru fasulye, yirmi dirhem pirinç, altı dirhem yağ, dört dirhem tuz olarak belirlenmiştir. Et tayini verilmeyen günlerde, dört dirhem yağ ve iftariyye olarak lüzumu kadar zeytin verilmesi uygun görülmüştür. Gayr-ı müslimlerin, perhiz günlerinde dahi bu usule riayet olunması ve haftada bir kere de şekerli bir yemek verilmesi benimsenmiştir. Belirlenen miktarların azaltılması, kat'ıyyen caiz olmayıp, artırılması ve iyileştirilmesi hususunda, hapishane idaresi'nin bütçesinin elverdiği olanaklarda artırılması uygun görülmüş, böylece mahkumların daha iyi ve muntazam yemek yiyebilecekleri belirtilmiştir.

Hapishaneler dahilinde, hükümetçe verilen yemek ihtiyacından hariç olmak üzere mahkumlar, arzu ettikleri tütün, kahve, şeker, çay ve emsali maddeleri, kendi masraflarıyla tedarik edebilmektedirler. Bunun için, hapishane komisyonunun kararıyla, ya hapishane dahilinde bir dükkan tesis olunarak bir müteahhide ihale yoluyla bu dükkani işletme ruhsatı verilir veyahut bir siparişçi tayin edilerek gerekli malzemeler tedarik edilmektedir. Hapishanelerde, dükkan tesis olduğuna göre, mahkum oradan istediklerini satın alabilmektedir. Ancak dükkancı, çarşı fiyatından fazla bir fiyatla ürünlerini satamaz. Dükkanı bulunmayan hapishanelerde, her gün belirli vakitlerde tedarik olunacak eşyanın pusulaları, nöbetçi gardiyanlar tarafından yazılarak, başgardiyana verilir. Başgardiyana, siparişçiye bu pusulaları vererek siparişler verilmiş olur. Mahalli rayic, itibariyle alış veriş edilmekte olup, siparişçi fiyatlara çarşı fiyatından fazla hiçbir şey zam edemez.

Bunun dışında, eczaneye alınacak her türlü malzeme tedariki ve sarfiyatı ile mahrukat(yakılacak madde) tedariki de, aynı kayıtlara tabi'dir. Me'kulat, (yenilecek gıda maddeleri) elbise, yataklık, çamaşır, odun, kömür ve buna benzer ihtiyaçların temin edilmesi, umumi ve hususi mübaya'atın, mukavelenameleri, hapishane komisyonları tarafından tanzim ve münakasat edilerek, mezkur komisyonlar tarafından icra olunduktan sonra, mahalli meclis idarelerince tetkik edilerek, en büyük mülkiye memuru tarafından tasdik edilecektir.¹²⁴ Görüldüğü üzere, hapishanenin her türlü ihtiyaçları'nın temini belli esaslar dahilinde gerçekleştirilmektedir. 1880 nizamnamesinde bu husus ile ilgili olarak aynı işlemlerin cereyan ettiğini görmekteyiz. Nizamnameye göre, "hapishanelerin türlü ihtiyaçlarının temini İstanbul'da, encümen-i idare-i adliye ve taşralarda ise meclis-i idare ve adliye müfettişleri marifetiyle münakasa suretiyle kararlaştırılıp gereği icra olunacaktır. Mahkuma satılması caiz olan erzak ve ihtiyaçların fiyatını açıklayan, her on beş günde bir kere belediye daireleri tarafından birer cetvel tertip olunarak hapishaneye verilecektir." denmektedir.¹²⁵

Müteahhit tarafından, hapishaneye teslim edilecek maddeler, hapishane komisyonu tarafından muayene edildikten sonra kabul edildiği takdirde; çeşidini,

124 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27 (1916 tarihli nizamnameden alınmıştır.)

125 BOA, DH. MB. HPS, No: 81/32

miktarını ve cinsini açıklayan bir cetvel tanzim olunur ve bu cetvel ziri komisyonca tasdik edildikten ve muhasebece, defter-i mahsusuna kayıt olunduktan sonra, ilgili birimlere yani depoya, eczaneye, kilere veya ambara gönderilmektedir. Alınan eşyalara ilişkin tutulan cetvel, vekil-harç, eczacı veya depo memuru tarafından saklanmakta ve aynen defter-i mahsus'un ithalat hanesine kayıt edilmektedir.

Münakasa haricinde veya münakasasız herhangi bir eşyanın satın alımının icrası gerektiği takdirde, bunun lüzumunu açıklayan ve bir memur tarafından düzenlenen müzekkere, hapishane komisyonunca tasdik edildikten ve muhasebece, mübaya'at hakkındaki, yürürlükte bulunan usul üzerine mahsusatı hazırlandıktan sonra, satın alma memuru veya bu vazifeyi ifa eden emniyetli bir vasıta ile tedarik ettirilip, eşya gelişinde, yukarıda açıklandığı üzere kayıt yapılarak der-ambar edilmektedir. Hapishanenin kendi hasılatı olarak husule getirdiği ürünler, mesela erzak ve sebze benzeri maddeler, parasal değeri biçildikten sonra, bu bakiye diğer maddeler gibi ambarda saklanmaktadır.

Depo, kiler, ambar, eczane ile ilgili kayıtlara ait defterlerin tutulması ve intizamı, saklanıp korunması hususuyla birlikte bütün yazışmalara, başkatip nezaret etmektedir. Başkatip bulunmayan yerde, hapishane katipleri bu vazife ile mükellef tutulmuşlardır.

2. HAPİSHANE MEMURLARI

Hapishane memurları, nizamnamede belirtildiği üzere, müdürler, muhasipler, memurin-i sıhhiye, memurin-i tahririyye, memurin-i ruhaniye, muallimler, ustalar, muhafızlar, gardiyan ve hademe sınıflarına ayrılmıştır. Bu belirtilen kadrolar kendi arasında da sınıflara ayrılmıştır. Müdür ve muhasip kadrosu üçer sınıftan müteşekkildir. Memurin-i sıhhiye yani sağlık personeli ise başta, tabip, eczacı ve tımarcı sınıflarına taksim edilmiş olup, tabip ve eczacılar iki sınıftan müteşekkil olarak belirlenmiştir.

Me'murin-i tahririyye, günümüzdeki yazı işleri kalemi, başkatipler ayrı tutulmak üzere üç sınıftır. Me'murin-i ruhaniye, (dini görevliler) muallimler ve ustalar ise birer sınıftan ibarettir.

Hapishanelerin dış güvenliğini sağlayan muhafız sınıfıdır. Muhafız sınıfı ise; muhafız, gerçek muhafız zabiti ve başmuhafız namıyla dört sınıftan oluşmaktadır. Hapishanelerin iç güvenliğini sağlayan gardiyan sınıfı ise; biri başgardiyan sınıfı olmak üzere üç sınıftır. Hademe ise, iki sınıftan oluşmaktadır.

Birinci derece hapishanelerde; bir müdür, bir muhasip, iki katip, bir eczacı, bir imam (icabında papaz ve haham) her otuz mahkum için bir gardiyan hesabı yapılarak, yeteri kadar gardiyan ve bir başgardiyan kadrosu mevcuttur. Kadın gardiyan kadrosu ise; ikiden aşağı olmamak kaydıyla (en az iki tane kadın mahkum olması şart) mahkum adedi hesabıyla, kadın gardiyanı kadrosu belirlenmiştir.

Hapishanelerin dış güvenliğini sağlayan muhafız kadrosu belirlenirken, her on mahkum için bir kişi hesabıyla muhafız ve bu muhafızların adedi on kişiye ulaştığı takdirde, bir küçük muhafız zabiti kadrosu oluşturulmuştur. Bunun yanında, birinci derece hapishanelerde, bir aşçı hademe ve diğer iki hademe kadrosu tesis edilmiştir.

İkinci derece hapishanelerde; bir müdür, bir muhasip, iki katip ve bir başkatip bir tabip, bir eczacı, bir imam (lüzumu takdirinde papaz ve haham) ve her otuz mahkum için bir gardiyan ve bir başgardiyan ve ikiden aşağı olmamak üzere mahkum adedi hesabıyla kadın gardiyanı ve her on mahkum için bir kişi hesabıyla muhafız ve bu muhafızların her on adedi için bir küçük muhafız zabiti ve her küçük muhafız zabiti adedi dörde kadar arttığı zaman, bir muhafız zabiti ve iki aşçı ve on hademe kadrosu tesis edilmiştir.

Bu hapishanelerde, icab-ı mahalliye göre sanayi tesis olunacağına nazaran lazım gelen muallim ve ustaların ayrıca tayin olunacağı belirtilmiştir. Açıklamak gerekirse, hapishane dahilindeki iş ve işlemlerin yükü ve kurulacak sanayi dalları ve faaliyetlerin çeşidine göre gerektiği miktarda, katip ve usta ve hademe sınıflarından, debboy me'muru, satın alma memuru, vekil-harc memuru, satış memuru, kapı

çukadarı gibi memurlar da istihdam edilmiştir.

Umumi hapishanelerde; bir müdür, bir muhasip; kafi miktarda katip ve bir başkatip ve icabı kadar tabip ile bir baştabip ve başeczacı ile eczacılar, iki imam, diğer me'murin-i ruhaniye(papaz ve haham) ve her otuz mahkum için bir gardiyan ve bir başgardiyan, ikiden aşağı olmamak üzere mahkum adedine göre kadın gardiyanı kadrosu belirlenmiştir. Birinci ve ikinci tip hapishanelerde olduğu gibi, her on mahkum için, bir kişi hesabıyla muhafız ve bu muhafızların her on adedi için bir küçük muhafız zabiti ve her dört küçük muhafız zabiti için, bir muhafız zabiti ve bu muhafız zabitlerin adedi iki olduğu takdirde, bir başmuhafız ve iki aşçı ve lüzumu kadar hademe kadrosu belirlenmiştir.

Bunlardan başka, kafi miktarda muallim ve usta seçimi ile hapishane dahilindeki meşguliyetin icabına nazaran, katip, usta ve hademe sınıflarından; debboy me'muru, satın alma memuru, vekil-harc memuru, satış memuru, kapı çukadarı gibi memurlar da istihdam edilmiştir.

Birinci ve ikinci derece hapishaneler bünyesinde oluşturulan ve bir haftaya kadar mahkum olanların hapis edilecekleri mahpushanelere, ayrıca gardiyan tayin olunmaz. O hapishane gardiyanları, vasıtasıyla idare edilir. Fakat merkez hapishanelerinin bulunmadığı mevkilerde nizamname gereğince, tesis edilen mahpushaneler, birinci ve ikinci sınıflardan olmak üzere iki gardiyanın idaresinde bulunacağı belirlenmiştir.

Memurların sınıfları ve dereceleri, buldukları hapishanelerin sınıflarına göre belirlenmiştir. Fakat idareten lüzum görüldüğü takdirde memurun sınıfı, nazar-ı dikkate alınmaz ve hangi sınıftan olursa olsun her hangi bir derece hapishanesinde, istihdam olunabilir. Bu surette memurların maaşları, kadro ve derecelerine göre değil şahıslarına mahsus belirlenirdi.¹²⁶

126 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27 (1916 tarihli nizamnameden alınmıştır.)

2.1. HAPİSHANE MEMURLARININ SEÇİMİ, İDARİ TAKSİMAT VE GÖREVDE YÜKSELMELERİ

Memalik-i Osmaniye’de bütün hapishanelerde, idari olarak bütün personel müdüre bağlıdır. Kısaca açıklamak gerekirse: idarenin en başında müdür vardır, müdürdən sonra muhasipler gelir ve muhasiplere de; muavin, vekil ve başkatipler bağlıdır. Baş muhafız, başgardıyan ve baştabip gibi memurlar da, muavin ve vekillerin mahiyetindedirler.

Hapishanelerin dış güvenliğini sağlayan muhafız sınıfı ise; On muhafız bir takım oluşturmakta ve her takım bir küçük muhafız zabiti tarafından idare edilmektedir. İki takım birleştiği takdirde bu küçük zabitlerin en kıdemlisi tarafından kumanda edilmektedir. Küçük muhafız zabitleri dört kişiye ve takımların adedi de muhtemelen dörde ulaşınca bunların riyasetine, bir muhafız zabiti geçer. Muhafız zabitleri iki ve ikiden fazla olunca ise, bir baş muhafız kumandası tahtı altına girmektedirler.

Hapishane personelinin seçimi ise, belli esaslara göre yapılmaktadır. Kısaca açıklamak gerekirse;

Müdürler Başkatiplerden ve muhasip sınıflarından seçim yoluyla tayin olunmaktaydılar. Hakkaniyetle yapılan seçim ve atanma işlemleri, Dahiliye Nezareti tarafından icra edilmektedir.

Muhasipler hesap hizmetlerinde bulunan birinci sınıf, kıdemli ve ehemmiyetli katipler arasından seçilmektedir. Bunların seçim ve tayini doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine aittir. Başkatipler, muhasip sınıfına geçebilmektedir. Ancak bu hususta, maaşın muadil(eşit) olması esastır.

Sıhhiye memurları mahallerinde mevcut olduğu zaman, hapishane müdürünün talebi ve en büyük mülkiye memurunun inhası üzerine, Dahiliye Nezaretince tayin olunur. Mahallerinde bulunmadığı zaman ise, en büyük mülkiye memurunun inhası üzerine doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretince, seçim ve tayin olunurlar. Tımarcılar, sanatkar hademe sınıfının kıdemlilerinden bi'l-fi'il bu işe isbat-ı ehliyet edenlerden tayin olunmaktadırlar.

Din görevlileri Müdürün seçimi ve inhası üzerine Dahiliye Nezaretince tayin olunmaktadır. Dini görevlilerin sayısının yeterli derece olması ve bu seçilen kişilerin likayatl ve ehemmiyetli olması, hapisanelerdeki durumun düzelmesi bakımından önemli görülmüştür.

Gardiyanlar ise mesleğe, üçüncü sınıftan başlamakta olup, gardiyan mektebinden mezun olmalıdırlar. Bir gardiyan, hizmete tayininden itibaren bir sene belirli olan maaşın asgarisi ile hizmet ederek ertesi sene sınıfının azami maaşına nail olmaktadır. İki sene süre zarfında aynı sınıfta azami maaş ile hizmet eylemektedir. Bu suretle her sınıfta, üçer sene hizmet ederek derecesiyle birlikte birinci sınıf gardiyanlığa yükselebilmektedir. Bu sınıfta da dört sene hizmet ettikten sonra başgardiyan maaşına nail olunmaktadır. Ve münhal başgardiyanlık olduğu takdirde bu kadroya tayinleri yapılmaktadır. Başgardiyanlıktan, başkatipliğe ve muhasipliğe terfi olunabilmektedir. Gardiyanlar, açık bulunan memurluklara, Dahiliye Nezareti tarafından seçim ve tayin olunmaktadır. Terfi ve yükselmeleri de nezaretin emriyle icra edilmektedir.

Ustalar hapisanelerde kurulmuş olan veya tesisi icap eden sanat dallarına göre, seçimi yapılan ustaların o işin mütehasısı ve hüsn-i hal erbabından oldukları sabit olduğu takdirde tayin olunurlar. Bunlar, hapisane müdürlerinin talebi üzerine mahallince ve mahallerinde bulunamazlarsa merkezlerce ve merkezlerde bulunmadıkları takdirde, İstanbul'dan seçim yoluyla, hapisane müdürleri tarafından yazılacak bir inha üzerine Dahiliye Nezaretinin tasdiki ile tayin edilmektedirler.

Muallimler ise yukarıda bahsedilen ustaların seçim esaslarına göre seçim ve tayin edilirler.

Me'murin-i tahririye de gardiyanların seçim ve tayinleri esaslarına göre seçilmekte idiler.

Hademe sınıfı bu sınıfa dahil olan memurlar: yirmi üç yaşından aşağı ve otuz beş yaşından yukarı olmayan, bulaşıcı bir illet veya hastalığa yakalanmamış ve hiçbir surette cinayet ve yaralama ile mahkum edilmemiş, güzel ahlaklı Osmanlı vatandaşları arasından seçim yoluyla alınmaktadır.

Bu kişiler, Dahiliye Nezaretince, hapishanenin musaddık kadrosundaki adede göre hapishane müdürleri tarafından, tayin ve istihdam edilmektedir. Hademe sınıfından beş sene süre ile vukuatsız olarak, hizmet etmiş olanlar kıdem kazanırlar. Bunların tebdil(değiştirilmeleri) ve hizmetten ihracı, belli şartlara bağlı olarak icra edilir. Belli bir kıdem kazanan ve ifa-yı hüsn-i hizmet eden hademe, kendi sınıfının yüksek maaşına nail olabilmektedir. Bu suretle ilerleme gösteren hademe, beş sene daha hizmet eylediği zaman, sanatkar hademe sınıfına geçmeye hak kazanmakta ve teka'üd maaşını hak etmekte ve kıdem artışı ile görevde yükselme maaşına nail olabilmektedir. Verilen maaşların karşılıkları, karşılık hakkındaki umumi kanunlara tabi tutulmaktadır.

Muhafız sınıfı, fiili askeri hizmetini ifa etmiş, hüsn-i hal erbabından, seçim usulü ile belirlenir. Muhafız memurluğuna atanacak kişilerin, yaşı yirmi beş yaşından aşağı, otuz yaşından yukarı olamaz. Muhafızlık hizmetini, beş sene süre ile hüsn-i ifa eden ve belirli plan ve program dahilinde imtihanı kazanan muhafızlar, seçim usulü ile küçük muhafız zabiti olmaya hak kazanırlar. Küçük muhafız zabitleri, ilk defaya mahsus olarak veya lüzum görüldükçe değişiklik yapılarak veya jandarma onbaşılarından seçilerek belirlenmektedir. Daha sonra bunlar, fikra-i ula(ilk başlangıç) vechle yetiştirilmektedir. Küçük muhafız zabiti, her iki senede bir, yüz kuruş ilerleme maaşına nail olur. Maaşın son derecesine vasıl olduktan iki sene sonra, belirli plan ve program dahilinde yapılacak imtihanı kazandığı takdirde, muhafız zabit olmaya hak kazanır.

Muhafız zabitleri, ilk defaya mahsus olarak lüzum görüldükçe, değişimli olarak veya jandarma çavuşları arasından seçme suretiyle belirlenmekte olup, fikra-i ahire(son) vechle yetiştirilmektedir. İki sene hüsn-i ifa-yı vazife eden muhafız zabiti, yüz kuruş ilerleme maaşına ve iki sene sonra daha, yüz kuruş maaşa nail olabilmektedir. Muhafız zabiti, üç sene daha hizmet ettikten sonra muayyen olan plan ve program suretiyle imtihana muvaffak olduğu zaman, baş muhafızlığa terfi edebilir. Baş muhafızlar, zabita emeklisinden veya meslekten yetişenlerden tayin olunmaktadır.

Muhafız sınıfı, tamamen askeri nizamlara tabi olup seferberlikten müstesnadırlar. Bunlar, dahili inzibat, itaat, yani idari ve yönetim olarak, mahalli jandarma kumandanlığına tabidir. Bunların tayini, hapishane müdürünün oyu ile mahalli en büyük jandarma zabitanın muvafakat'ı ve en büyük mülkiye memurunun inhası ve Dahiliye Nezareti'nin tasdiki ile icra edilmektedir.

Muhafız sınıfı, Hey'et-i Umumiye itibarıyla, Dahiliye Nezaretine mensup bir memur sınıfıdır. Hapishaneye ait işlerde hapishane müdürlerinin emrine tabi olmaktadır.

Hapishane personelinden, hademe sınıfı ile muhafız sınıfı hariç bütün sınıflar, teka'üd ve mugaveliyet kanunları hükümlerine tabi'dir. Kesb-i kadim eden hademe ile muhafızlar, maaşlarından her ay yüzde beş terk etmektedirler. Bu meblağ ile bir sandık tesis edilmekte ve bunlar, görevden ayrıldıkları zaman, kendi paylarına düşen paraları bu sandıktan almaktadırlar.

Hapishane memurlarının karşılaşılabileceği cezalar ve cezalandırma usulleri bakımından, "mülkiye memurları nizamnamesine" tabi tutulmuşlardır. Hapishane memurlarından, seçimi ve tayinleri müdürlere ait olan hademe sınıfı, herhangi bir cezaya sebebiyet verir bir davranışta bulunduğu takdirde müdür tarafından, gereği icra edilmektedir. Kıdemli veya sanatkar hademe sınıfında bulunanlar hakkında, tatbik edilecek cezalar, hapishane komisyonu tarafından verilecek karar ile icra edilebilmektedir¹²⁷.

2.2 HAPİSHANE MEMURLARININ GÖREVLERİ

Bütün hapishane memurları, hapishane dahilinde memuriyetlerine mahsus ve muayyen olan resmi elbiseyi giymeye mecburdur. Elbisesiz vazife yerine getirilmemekte olup, dışarıda dahi, elbise-i resmiye ile gezmek arzu edilen bir durum olmuştur.

127 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

2.2.1. Hapishane Müdürlerinin Görevleri

1880 nizamnamesinde belirtildiği üzere, hapishanelerde ve tevkifhanelerde icabına göre ve Adliye Nezaretinin tayin edeceği bir müdür ve bir başkatip ve lüzumu kadar katip ve başgardiyân ve icabı kadar gardiyân, tabip, çamaşırcı ve ihtiyaç dahilinde hastane hademesi ve her hapishane için bir işçi ve bir imam ve kadınlara mahsus dairede kadın gardiyândan müteşekkil olacaktır. Hapishanelerin yönetimi, İstanbul'da Zaptiye Nazırlığına, diğer vilayet merkezlerinde valilere, livalarda mutasarrıflara, kazalarda ise kaymakamlıklara bırakılmıştır. Ancak İstanbul'daki özellikle Üsküdar ve Beyoğlu Mutasarrıflıkları dahilindeki hapishaneler, İstanbul'un özel statüsünden dolayı olsa gerek, doğrudan İstanbul Valiliğine bağlı bulunuyorlardı¹²⁸.

Hükümet tarafından atanan hapishane müdürleri, sorunlarını ve problemlerini silsile yolunu gözeterek vilayet makamına iletmekte idiler. Vilayet makamı da bu tür talep istek ve dilekleri doğrudan doğruya Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine göndermekte idi. Anlaşılacağı üzere yazışmalar valilik makamının onayından geçtikten sonra hapishaneler idaresi müdüriyetine ulaşmakta idi. Ancak, İstanbul'daki Hapishane-i Umumi, yazışmalarda bezen bu silsileyi atlayıp direkt olarak, iaşe müdüriyeti ve İstinaf Savcılığı gibi muhtelif makamlarla yazışmalar yaptığı ve doğrudan valiliğin bilgisi dışında emir ve tebliğ aldığı görülebilmekte idi. Bu uygulamanın doğru bir uygulama olmadığı açıktır, çünkü vilayetlerde tüm idari birimlerin sorumluluğu valilik makamına devr olunmuştur. Hapishane-i Umumi gibi diğer hapishaneler de valiliğin bir şubesi olarak görev yapmaktadır.¹²⁹

Yukarıda açıklandığı üzere, vilayet makamının hapishaneler üzerindeki sorumluluğu, hapishaneler üzerinde bazı problemlerin doğmasına yol açmıştır. Bunu üzerine Dahiliye Nezareti, hapishane müdürleri ile bazı konularında haberleşme yoluna gitmiştir. Hapishane müdürlükleri, hapishanelere ait istatistik cetvelleri ile hapishane idarelerinin iç işleyişi ve benzeri konularda direkt olarak Mebani-i Emiriye Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti ile ilgili yazışmalarına (haberleşme) izin

128 Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 64

129 BOA, DH. MB. HPS, No: 39/15

verilmesini gerektiğini savunmaktadır.¹³⁰ Dahiliye Nezaretine gönderilen yazılarda İstanbul hapishane ve tevkifhanelerinin İstanbul Vilayetinden bağılılığı kaldırılarak doğrudan nezarete bağlanması istenmiştir.¹³¹

Hapishanelerin idari yönden en üst amiri konumunda bulunan hapishane müdürü, hapishanenin her türlü işlemlerinin yönetilmesinde görevli idi. 1880 nizamnamesinde hapishane müdürlerinin görevleri şöyle belirtilmiştir;¹³²

a) Hapishanelerde cereyan eden her türlü ahvale, müdürün nezareti olduğu gibi hapishane memur'larının cümlesi onun mahiyetinde olmakla, emrine itaate mecburdur. Müdürün vazifesi evvela iş bu nizamnamenin hükümlerince; hapishanenin güvenliğinin sağlanması ve me'kulata(yenilecek gıda maddeleri) dair, idarece belirlenen mukavelatın hükümlerine dikkat etmek ve bu hükümlerin uygulanmasını sağlamak,

b) Mahkumlardan hapishane hizmetinde kullanılabilecek olanlarının, kanun ve nizamlara uygun olarak tayini, mahkumun hapishaneye giriş ve çıkış evraklarını içeren, resmi haberleşmeleri ve evrakların tetkik edilmesi konularında iş ve işlemlerin takibini yapmak,

c) Sanayi kollarında ve hapishane hizmetinde çalıştırılacak mahkumların belirlenmesi ve her türlü mamulat'ın satın alınmasında müdür hazır bulunacaktır. Satın alınan mamulatin istenilen şekilde yapılamaması veya kerestenin bozuk çıkmasından dolayı, mahkumların elde ettikleri kârdan bir kısmının düşülmesine karar vermek,

d) Her tevkifhane ve hapishanede, mahkumun yatak ve giyimleri için bir defter tutulması ve idareye ait bütün eşya ve mefruşat için ayrıca bir defter tutulacağı belirtilmiş ve her mahkumun teslim edeceği akçe ve değerli eşyaları için, ayrı bir defter tutulacağı ve bu defterlerin sorumluluğunun müdüre ait olacağı, (Hapishane sandığın idaresi ve sorumluluğu müdüre bırakılmıştır))

130 BOA, DH. MB. HPS, No: 161/29

131 Yıldıztaş, a.g.t, s. 65

132 BOA, DH. MB. HPS, No: 31/82

e) Mahkumun, zabıtaya, adliyeye veya onları savunacak dava vekillerine(avukat) yazacakları mektup veya özel mektupları, müdür vasıtasıyla gönderilecek olup, müdür bu mektupları görüp, mütalaa etmekle mükellef tutulmuş, müdürün bulunmadığı zamanda bu vazife'nin başgardıyan tarafından yerine getirileceği belirtilmiştir.

Tevkifhane ve hapishane müdürlerinin tayini ve görevinden azl edilmesi, Adliye Nezaretine bırakılmış; gardıyan ve diğer memurların tayin ve ihracı gibi hususlar ise, İstanbul'da Zaptıye Nezaretinden, taşralarda vali ve mutasarrıflar ile Adliye müfettişleri tarafından vaki olacak inha üzerine yine Adliye Nezaretinin tensip ve tasdikine bırakılmıştır. Hapishanenin yönetimi ve memurların cümlesinin vazifelerin yerine getirmesi hususunda, anlaşılacağı üzere hapishane müdürleri sorumlu tutulmuşlardır.

1916 tarihli hapishaneler nizamnamesinde ise, 1880 nizamnamesinde belirtilen hususlar çerçevesinde müdürün görevleri: nizamname ahkâmının tatbikine ve memurların vazifelerini, hüsn-i ifa etmelerine nezaret etmek, hapishânenin hususi işlerinden olan, inzibat işleri, hesap işleri, sıhhiye işlemleri ve adli işlemler, kısaca bütün idari işlemlerin yürütülmesi işlerini görmek, mahkumların talim ve terbiyesine ve onların icabı vechle işgal ve mesa'ıye sevk edilmelerine ve ahval-i ruhiyelerinin ıslahına ait tedbirleri almak olarak belirtilmiştir. Ayrıca müdürün, hapishane ile ilgili bütün işlemlerde, umumi mercii olduğu ve Dahiliye Nezaretiyle ve başka kurum ve kişilerle cereyan edecek yazışmaların da müdürün onayından geçmek zorunda olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak, hapishanenin bütün işleri ve hususatı müdürden mesuldür. Bütün hapishane memurlarının cümlesi, o'nun mahiyetinde olup, emrine itaate mecburdur. Müdürlerin en önemli görevi olarak, nizamname hükümlerinin tastamam tatbik edilmesi ve memurların vazifelerini, hakkaniyet ve doğrulukla yerine getirmesi ile mahkumların güvenliğini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Hapishane müdürleri, nizamname gereğince belirlenen kural ve kaidelere göre hapishaneyi idare etmeye çalışmışlar ancak hapishanelerin kapasitelerinin üzerinde mahkum barındırması ve hapishanelerin fiziki şartların yetersizliği ve bu

durumun yarattığı sorunlar, hapishanelerin durumunu günden güne kötüye götürmekteydi. Bunun yanında, müdür ve memurların içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, maaşların cüz'i olması dolayısıyla geçimlerini sağlayamamaları, bazı müdür ve memurların görevlerini kötüye kullanmaları, bazı firar olaylarına göz yummaları, bazı mahkumları ayrıcalık tanınmaları, hapishaneye uyuşturucu madde sokulması vb. gibi istenmeyen olayların meydana gelmesinde etkili olmuştur. Bunun sonucunda, görevlerinde suistimal gözlenen müdür ve memurlar hakkında, gerekli işlemlerin başlatılması gerekmiştir. Merkez ve taşra hapishanelerinden gelen raporların çoğunda memur maaşlarının azlığından şikayet edilmesi, hapishanenin başı konumunda bulunan müdürün ve diğer memurların aldığı maaşın, günün koşullarına göre yetersiz gelmesi hükümeti bazı küçük iyileştirmeler yapmak zorunda bırakmıştır. Fakat bu yapılan küçük iyileştirmeler geçici bir çözüm olmaktan öteye geçememiştir.

2.2.2. Hapishane Muhasebecisinin (Muhasip) Görevi

Muhasip, hapishaneye ait hesap işlerinden sorumludur. Hapishanenin tahsisatına; mahkumun, iâşe masrafları, giyecekleri ile sıhhi masrafları ve memurların maaşlarına ait hesapları ve maaşın dağıtımını ve kesilecek aidatın ayrılması gibi iş ve işlemleri yerine getirmektedir. Hapishanenin hasılat ve hususi sarfiyatına ait umumi bütçenin ihtiva edeceği bütün işlemleri de muhasip yerine getirmektedir.¹³³ (Muhasip sınıfının, 1880 nizamnamesinde belirtilmediği için böyle bir sınıfın o dönemde düşünülmediği ve muhasibin görevlerini başkatibin yaptığı düşünülmektedir.)

133 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

2.2.3. Katip, Tabip ve Din Görevlileri

Hapishanelerin idari taksimatında görev alan diğer memurlar, hapishane katipleri, tabipler ve din adamlarıydı.

Hapishane Katipleri'nin Görevleri:Hapishanede tutulmakta olan defterlerin tanzimi, hükümlü ve tutukların kayıtları ve ilgili yerlere gönderilmesi gereken tüm yazışmaların kaydı ve takibinin yanında imalathanelerin hesap işleriyle hapishane katipleri ilgilenmektedirler. Hapishanelerde, memurin-i tahririyye dediğimiz katipler, başkatipler ayrı olmak üzere üç sınıftan oluşmaktadır. 1880 nizamnamesine göre katiplerin görevleri şöyle belirtilmiştir:

- Hapishane müdüriyetince tutulacak tüm defterlerin yazma işlemleri, müdür'ün gözetimi altında hapishane katiplerinin görevidir.

- Hapishane ve tevkifhane katipleri, mahkemelerce verilen mahkumiyet kararı icabınca gerekli olan defteri tutmaya mecburdurlar. Mahkumların her gün, koğuşlardan teneffüse çıkarıldığı ve koğuşlara konulduğu vakitlerde katip ve başgardiyen tarafından sayılıp; bunun için tutulacak yoklama defterine, yoklama yapıldığı günün tarihi, saati ve mahkumun adedini yazmak katibin görevleri arasında sayılmıştır.

Bundan başka; haftada iki gün hapishane müdürü'nün hazır bulunduğu zaman, genel yoklama'nın yapıldığı gün, daimi kayıt defterine bakılıp tahliye tarihi gelen mahkumun günü gününe tahliye edilmesine dikkat edilmesi ve genel yoklamalarda tanzim olunacak raporların bir sureti'nin İstanbul'da adliye ve zaptiye nezaretlerine taşralarda vali mutasarrıf ve adliye müfettişlerine gönderilmesi gibi görevleri vardır.¹³⁴

Hapishanelerin evrak işlemleriyle uğraşan daha doğrusu yazı işleri kaleminin vazifesini ifa eden katipler, hapishane müdürlüklerinin ihtiyacı kadar istihdam olunmuştur. Memurin-i tahririye sınıfı adıyla anılan bu kalem; idari hizmetler, hesap işleri ve sıhhi işlemlere göre gerekli resmi yazışmaları ve işlemleri icra eden, defterlerin kayıtlarını tutan ve tanzim eden ve çeşitli kayıtları tutmakla mükellef

134 BOA, DH. MB. HPS, No: 31/82

birim olarak görev yapmıştır.

Hapishane Tabipleri'nin Görevleri

Hapishane tabipleri, tutuklu ve mahkumların her türlü sağlık sorunlarıyla ilgilenmekte idiler. Ancak çoğu hapishanenin bir tabibi dahi bulunamamaktadır. Çoğu vilayet ve kazalarda hastaların tedavileri genellikle hapishane hastanelerinde görevli belediye tabiplerince yerine getirilmektedir.

1916 tarihli Nizamnameye göre, hapishanelerde görevlendirilen baştabip ve baştabip olmayan hapishanelerde tabip, hapishanenin sıhhi işlemlerinden mes'uldür. Eczahane ve hastahane tabip'in idaresi altında olduğu gibi mahkumun sıhhi şartlar dairesinde iaşeleri ve koğuşların fenni şartlar dairesinde tanzimi ile diğer sıhhi işlemlere ait hususların bütünü, tabip tarafından ifa edilmektedir. Tabipler eczacılık vazifesini de üstlenmişlerdir.¹³⁵

İstanbul hapishane-i umumi hastanesinde, bin beş yüz kuruş maaşla bir baştabip ve bin iki yüz kuruşla bir ikinci tabip ve beş yüz kuruşla cerrah bulunmaktadır. Tabiplerin yanı sıra onlara yardımcı olmak ve hastanenin temizliği ve bakımı ile görevli olan hizmetliler de mevcuttur.

Bu kalemler şunlardır;

Hastalar ağılığı, hastane hademelerinin başı olup maaşı 400 kuruş'tur. Bunun yanında hastanede altı adet hademe mevcuttur. Bunların maaşı, üç yüz elliler kuruş olarak belirlenmiştir. Hastanenin yemekhanesi ve çamaşırhanesinde görevli iki aşçı ve iki çamaşırcı bulunmaktadır. Aşçı ve çamaşırcıların maaşları ise iki yüz otuz kuruştan ibarettir¹³⁶. Hapishane-i umumi ve taşra hapishanesi hastanelerinde görevli tabiplerin vazifeleri şöyle sıralanmaktadır;¹³⁷

a) Hapishanelerin sağlık hizmetleri: İstanbul'da, Adliye nezareti tarafından tayin olunacak tabipler vasıtasıyla; taşra hapishanelerinde ise, belediye tabipleri veyahut adliye nezaretinin belirlemiş olduğu tabipler vasıtasıyla yerine getirilecektir.

135 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

136 BOA, DH. MB. HPS, No: 71/26

137 BOA, DH. MB. HPS, No: 31/82

Hapishane müdürleri, sağlık işlerine dair hususlarda işbu tabiplerin onayını almak zorundadır.

b) Tabip, hastahane’de bulunan hastaları, muayene etmeye ve hastahanenin her suretle intizam ve nezafetine bakmakla yükümlü tutulmuş ve hastalardan bulaşıcı hastalıklara yakalananların, diğer hastalarla karışmamasına ilişkin olarak gerekli dikkat ve özen göstererek gerekli önlemleri almak zorundadır.

c) Hapishane tabibinin vereceği ilaçlar ile düzenleyeceği diğer yazılı evraklar, müdür veya başgardiyen tarafından görülmüştür işareti vurularak mühürlendikten sonra, eczacıya ve gerekli olan ilgili birime verilecek ve buna dair tutulacak evrak muhasebeye ibraz edilecektir.

d) Hapishane tabip’i, hiç olmazsa (en azından) haftada bir kere hapishaneyi, dükkan odalarını, koşulları, ceza mahallerini ve diğer yerleri muayene etmekle görevli olup, gerekli gördüğü yerleri tutsülemek gibi sağlık tedbirlerini süratle alır ve her defasında yaptığı teftişe ait görüş ve düşüncelerini, ilgili deftere kayıt etmelidir.

e) Tabip, her sene sonunda, hapishanede zuhur etmiş olan bütün hastalıklar hakkında geniş bir rapor ile adı geçen hastalıkların sebeplerini beyan edecektir. Tabibin düzenlediği bu rapor, adliye müfettişleri vasıtasıyla adliye nezaretine gönderilecektir.

Din adamlarının(Memurin-i Ruhaniye) Görevleri

Hükümlü ve tutukluların manevi kalkınmalarının sağlanması, ıslah çalışmaları içinde büyük önem taşımaktadır. Osmanlı devleti merkez ve taşra hapishanelerinde, çeşitli dinlere mensup mahkumların dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için din adamı görevlendirmiştir. Mahkumların dini vecibelerini yerine getirebileceği mescit, kilise vb. uygun mahaller inşa edilmiştir. Din adamları vakit saatlerinde ve mahsus günlerde görevlerini yerine getirmektedirler. Arada bir imam ve ruhani memurlar, hastaneleri ziyaret edip, hastalara moral vermektedirler. Ayrıca herhangi bir vefat durumunda derhal din görevlilerine haber verilmektedir. **Ruhani memurlar**, mahkumun inancına dair vaaz ve nasihat, dini işlerin talim ve tatbiki, ibadet ve cenaze vuku’una ait iş ve işlemleri yerine getirmekle mükellef

tutulmuşlardır.¹³⁸

2.2.4. Muallim, Usta ve Diğer Unvanlardaki Memurların Görevleri

Muallimler, (öğretmen) birinci hapisanelerde, dini nahisat ve ilköğretim vazifesiyle mükelleftir. İkinci derece hapisaneler ile umumi hapisanelerde ise, belli bir program dahilinde daha ziyade(çok) tedrisatla görevlidirler.

Ustalar ise, hapisaneler dahilinde tesis olunacak sanayi’i, mahkumlara öğretmek vazifesiyle mükelleftirler. Mahkumun, çeşitli sanayi faaliyetlerine, kabiliyetleri ve istekleri dahilinde taksimi, ustaların vazifesidir.

Hademelik, odacılık, koğuş hademeliği, mutfak hademeliği, hastahane hademeliği gibi bölümlere, kişilerin taksim edilmesi gerekli olduğundan lazım gelen hizmet, bu yapılan taksimata göre yerine getirilir. Sanatkar hademe, aşçı, tımarcı, bahçıvan gibi sanayi kısımları, gelir getirici faaliyetleri yerine getirmektedir. Depo memuru, vekil-harç- satın alma memuru, satış memuru, çamaşırçı, kaloriferçi, makinist ve diğer işleri gören memurlar kendilerine ait hizmeti, hususi maddelerde gösterilecek açıklamalar dairesinde ifa ederler. Bunlar sanatkar hademenin son sınıf maaşı ile istihdam edilmektedirler.¹³⁹

2.2.5. Hapishane Muhafızları’nın Görevleri

Muhafızlar, hapishane dışında, muhafaza (koruma) vazifesiyle, mükelleftir. Nöbet mevkilerinde bekleyerek nöbet değiştirmek, bir mahkumu bir hapishaneden diğer hapishaneye nakil etmek, mahkemelerden talep olunan mahkumu alıp, götürüp getirmek muhafızların görevlerindedir. Muhafızlar, hapishane dahilinde, mahkumlar tarafından çıkarılabilecek herhangi bir isyan ve şiddet içerikli olaylarda, gardiyanların ve hademenin, bu tip olayları yatıştırma ve izale edebilme konusunda kudretli olamadıkları durumlarda, hapishane müdürü tarafından verilecek emirleri yerine getirmek zorundadırlar.¹⁴⁰

138 BOA, DH. MB. HPS, No: 31/82

139 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

140 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

İstanbul Hapishane-i Umumi Komisyonunca, hapishane görevlilerinin vazifelerine ilişkin bir izahatname oluşturulmuş ve bu izahatname okunması ve tasvip görülmesi için Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine gönderilmiştir. Müdüriyete gönderilen bu izahatnamede hapishane inzibat memurlarıyla, başgardiyaların bir günlük görev akitlerinin nasıl olacağı hususuna açıklık getirilmiştir. Buna göre;

“İnzibat memurları, nöbetleşe yirmi dört saat vazife ile meşgul olduğu gibi, hapishaneler nizamnamesinin hükümlerine tatbik hususuna dikkat edecekler ve her inzibat memuru, vazifesine öğlen vaktinde başlayacaktır. İnzibat memurları, yirmi dört saatlik nöbeti zarfında en az üç defa hapishane dahilini tamamen teftiş etmekle mükellef olup bu teftişi; vazife defterine, teftiş saati ve dikkate değer gördüğü düşünceleri ile birlikte kayıt etmelidir. Yapılan bu umumi teftişlerde, inzibat memurunun dikkat edeceği bazı hususlar vardır. Bu hususlar, kısaca şunlardan ibarettir. Teftiş sırasında mahkumlara kaba davranmamak, nezaketli olmak, binaların tahrip edilmesini önlemek ve şüphe çeken delik deşikleri araştırmak, asayiş ve düzenin temini, mahkumun uyuması ve uyanması ayrıca vesair zaruri ihtiyaçları hususunda intizamın temin edilmesi ile son olarak mahkumların müracaatlarını inceleme konularında gereken özeni göstermek zorundadır.

İnzibat memurları her gece mahkumların sayımlarını alır ve haftada en az bir kere hapishane dahilini ve mahkumu arama yapar, bu arama geneldir. İnzibat memurları, mahkumlara verilen erzakların tartımı ve mahkuma verilmesi aşamasında da hazır bulunur. 24 saatlik görev süresinin sonunda öğleden bir saat önce, o günkü karşılaştığı olayları ve mahkumun miktarını bildiren bir müzekkere yazar. Müzekkerenin içinde belirtilen kısımlar, bizzat nöbeti devir alacak inzibat memuru ve başgardiyın tarafından inceleme ve araştırma yapılarak beraber imza edilir ve gerekli notlar açık açık yazılarak (noksandır veya muntazamdır) teftişe ait rapor hapishane müdürüne sunularak nöbet vazifesi devir olunur. Bundan başka inzibat memuru gece yarısında dahi nöbetçi müdürüne on iki saatlik (vukuat olsa olmasa da) bir rapor sunar. Ayrıca inzibat memurları gardiyanların hüsn-i istihdamından da sorumlu tutulmuşlardır”¹⁴¹.

141 BOA, DH. MB. HPSİ M, No: 45/65

2.2.6. Gardiyanların Seçimi ve Görevleri

Hapishanelerde, memur ve müstahdem kadrolarının açılması ve görevlendirilmesi, vilayet kanununun onuncu maddesiyle ilgilidir. Kaymakam ve mutasarrıflar tarafından seçilen personel, valilik makamınca onaylandıktan sonra göreve başlamaktadır.¹⁴²

1876 yılında gardiyan seçimlerinde dikkat edilecek hususlar ve gardiyanların görevlerine ilişkin ayrıca bir talimatname yayımlanmıştır. Bu talimatnameye göre;

-Her vilayetin merkez-i idaresi ile liva ve kazalardaki hapishaneler için bir gardiyan sınıfı teşkil olunacaktır.

-Gardiyanlığa yaşları yirmi beşten elliye kadar olmak üzere her sınıf teb'adan adam seçilecektir.

-Yaralama ve cinayetle yargılanmış ve ceza görmüş ve halk nezdinde kötü bir sıfatla şöhret almış kişiler, seçme ve seçilme işlemine konulmayacaktır

-Gardiyan sınıfı ihtiyacının belirlenmesinde, hapishanelerinin büyüklüğü ile mahkumun sayısı dikkate alınarak ona göre seçme ve düzenleme yapılacaktır.

-Gardiyan seçiminde valilik makamı, ehliyet ve emniyete bakacak olup, seçileceklerin, kişi ve kurumlarla ilgisi ve yakınlığı bulunma gibi durumlarına ehemmiyet vermeyip itibar etmeyecektir.

-Buldukları yer ve mevkiye göre gardiyanlara; abadan setri ve pantolon ve çuka veya beyaz elbise giydirilecek ve nişanları ayırıcı olmak üzere yakalarına ve kollarının el üzerine gelen mahallinin dört parmak miktarı yerine sarı çuka dikilecektir.

- Gardiyanların elbise parası, kendileri tarafından karşılanacaktır.

- Gardiyanların vazifesi, hapishanelerin temizliği ve parlaklığı, mahallerin sağlık durumlarının iyileştirilmesi ve yüceltilmesine dikkat etmek, mahkumun belirli

142 Şen, a.g.e., s.152

olan ekmeklerini kendilerine ulaştırmak, hapishaneleri süpürüp yıkamak ve adet olan günlerde, mahkumun elbisesini yıkayıp temizlettirmektir. Ayrıca mahkumların, soğuktan korunmaları için, kandillerini yakmak ve sularını mevcut bulundurmak, hapishanede bulunan hastaların hizmetlerini görmek, mahkumun uygunsuz bir davranışını hissetmeleri halinde zabıtaya derhal haber vermektir.

- Memleket dahilinde, hapis ve tevkif olunan cürüm ve cinayet işleyen şahısların birbirleriyle karışmamaları ve mahkeme kararıyla, dışarıdan herhangi biriyle görüşmelerine müsaade edilmeyen mahkumların dışarıdan kimseyle görüştürülmemesi ve mahkemeler tarafından uygun görülmedikçe bu kişilerin, mektup alıp vermemelerine dikkat etmek, eğer böyle davranışları vuku bulan mahkum tespit edilirse, ele geçirilen mektup, mahalın en büyük memuruna gösterilecektir.

- Gardiyanların, hapishanelerden içeri girdiklerinde, yanlarında çakı ve bıçak gibi yaralayıcı aletler ile silah bulundurmaları yasaklanmıştır. Ayrıca mahkumlara karşı soğuk tavır ve muamele de yasak edilmiştir.

-Hapishanelerinin büyüklüğü ve genişliği ile mahkumun sayısına göre yeniden seçilip, tayin olunacak gardiyanların maaşları, sınır dengesine (bilimum) uyma kaidesiyle hükümet tarafından sınırlandırılabilir ve bu sınıfa, muhtaç mahkumlardan birine verilen miktar kadar, günlük ekmek verilecektir.¹⁴³

Vali ve mutasarrıf ve mevcut makamlarla bilimum meclis başkanı ve azası her vakit, hapishanelerin teftişine ve mahkumun istirahatlerine ve gardiyan sınıfının iş bu talimat gereğince hizmetlerini yerine getirip getirmediğine bakacaklardır. Gardiyanlardan, vazifelerini suistimal edenler ve mahkumlara uygun olmayan davranışlarda bulunanlar derhal hizmetlerinden uzaklaştırılacak ve haklarında kanuni takibat başlatılacaktır.

1880 yılına kadar, yukarıda bahsettiğimiz hususlar dairesinde hapishane memur ve müstahdeminin, seçimi, görevleri, tayinlere ve azilleri belirlemiştir. Osmanlı merkez yönetimi hapishane koşullarını iyileştirmek ve modern hapishaneler

143 Bkz.,”Hapishane gardiyanları için talimatname”, *Düster I.Tertib*, C.III, s.221,222

vücuda getirmek, gerektiğinde yabancı ülkelerden uzmanlar ve projeler ithal ederek gerekli ıslahat girişimlerinde bulunmakta idi. Ülke genelinde hapishane ve tevkifhanelerin inşası ve artan suç olayları neticesinde hapishanelerde aşırı izdiham oluşması nedeniyle ve hapishanelerin ıslahatı kapsamında yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş ve 1880 tarihinde Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihası yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (Bu nizamnamenin yürürlüğü girdiği tarih itibariyle 1876 yılında yayınlanan, hapishane gardiyanlarına ait talimatname hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.)

Yeni nizamnameye göre;

1)Yeniden tayin olacak gardiyanlar ve kapıcılar yirmi beş yaşından aşağı ve kırk yaşından olmamak şartıyla tayin olunması esası getirilmiş ayrıca, okuma-yazma ve iyi hesap bilmelerinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.

2)Yeniden tayin olacak başgardiyanlar, otuz ile elli yaş arasında bulunup, okuma-yazma ve iyi hesap bileceklerdir.

3) Tevkifhane ve hapishane müdürlerinin azil ve tayini, Adliye Nezaretine ait olduğu gibi gardiyan ve diğer memurların tayin ve ihracı, Dersaadet'te, Zaptiye Nezaretince ve taşlarda vali ve mutasarrıf ile Adliye Müfettişleri tarafından icra edilecek olup, Adliye Nezaretinin tensip ve tasdiki gerekmektedir.

4) Hapishane müdürleriyle başgardiyan ve gardiyanlar, memuriyetleri sırasında, Adliye Nezaretinden örnek bir tarzda verilecek, örnek elbiseyi giymek zorundadırlar.

5) Gardiyanlar, doğrudan doğruya başgardiyan'ın idaresi altında olup, emirlerine mecbur tutulmuşlar, mahkumların şüpheli ve uygunsuz hareketleri görüp de hemen başgardiyanına ihbar etmedikleri takdirde kanunen sorumlu olacakları belirtilmiştir.

6) Başgardiyan ile gardiyanlar, devamlı olarak hapishanenin hizmetinde memur oldukları için, hiçbir suretle ve bahaneyle dışarıda bir görevde istihdam

olunmaz ve diğerk bir memuriyette bulunamaz.

7) Başgardıyan ile gardıyanlardan birinin işi zühurunda, birkaç saat ancak müdürden izin almaya mecbur oldukları gibi, başgardıyanlar dahil kimse müdürün izni olmadıkça, dışarıya çıkmayacaklardır.

8) Başgardıyan, tutuklu ve hükümlüleri muhafaza ile hal-i intizamda, daire-i edepte bulunmalarına nezaret etmekten başka, hapishanenin her tarafının temiz olmasına dikkat edecektir. Yazılı emir babında, resmi dairelere gönderilecek olanlardan başka, mahkumlardan hiçbirisinin bir sebep ve vesile ile yanına zaptıye ve gardıyan tedarikiyle, çarşı vesair bir mahall'e gönderilmesi uygun görülmediğı gibi böyle bir Őeye cüret edenler hakkında, gerekli işlemlerin başlatılacağı bildirilmektedir.

9) Başgardıyan, mahkumun muhafaza olunacak eşyalarının, yıkatılıp temizlenmesine ve bağlandıktan sonra üzerlerine yafta yapıştırılıp ilgili yerde saklanmasına dikkat edecektir.

10) Hapishane memurlarının cümlesinin çocukları ve zevceleri, hiçbir vakitte hapishane meydanına, dükkan odalarına, hastaneye, koğuşlara ve mahkumun bulunduğu mevkilere girmeyecektir.

11) Hapishane memurlarının cümlesi, günün hiçbir vaktinde, kendi odalarına tutuklu ve mahkum kabul edemez.

12) Diğerk mahal'e nakli lazım gelen mahkumun, mahkumiyetlerini içeren yazılı ilamat hūlasalarını temin edip, sevk memurlarına teslim etme işiyle başgardıyanlar sorumlu tutulmuşlardır.

13) Başgardıyan, nakil olunacak mahkumun zatına ait, bir gidiş eşyası olduğı zaman bunu, müfredat defteriyle birlikte sevk memurlarına teslim edecektir.

14) Başgardıyan, erkek ve kadın hiçbir mahkumun, uygunsuz durumu bulunduğu halde, tabip tarafından rapor olmadıkça diğerk mahal'e nakline müsaade etmeyecektir.

15) Kadın gardiyanlar, erkek gardiyanların vazifeleriyle mükelleftir. Kadın hapishanesine, hiçbir memur giremeyecek ancak olağanüstü bir durumda başgardiyan girebilecek ve ihtiyaç görüldüğü takdirde, yeterli sayıda gardiyan alacak ve durum hakkında müdüre malumat verecektir.

16) Nizamname hükümlerinin izin verdiği, yiyecek ve diğer eşyanın, tedariki ve mahkuma verilmesi için, İstanbul ve taşralarda adliye müfettişleri hazır edilecek ve meclis-i idarenin oyu ve uygun görmesiyle müdür tarafından, bir siparişçi bulunup, bu kişinin vereceği eşyanın fiyatı belirlenecek, verilecek erzak ve eşya, raic bedeline uygun olarak alınacak ve her gün belirli vakitte düzenlenecek eşyanın pusulası, başgardiyan tarafından, siparişçiye verilecektir. Hapishaneye duhul olan erzak ve eşya; başgardiyan tarafından, muayene edilecek ve gardiyanlar vasıtasıyla dağıtımı yapılacaktır.

17) Siparişçilerin, hapishaneye girip doğrudan doğruya, mahkum ile karışması ve görüşmesi yasak edilmiştir.

18) Nizamname hükümleri uyarınca, müdür tarafından tayin olunacak gün ve saatte, mahkumun mahal'ine giderek, onları tıraş etmek üzere her hapishane dahilinde, idare tarafından ücretli bir berber bulunacağı gibi, mahkumdan tıraş olanların yanında bir gardiyan mevcut olacaktır. Ayrıca yıkanmak isteyen mahkumlar, nöbetçilere ve bunlarda gardiyana haber vererek takım takım halinde mahkumlar gasilhanelere götürülerek, nöbetçilerin nezaretleri altında, yıkandıktan sonra koğuşlarına götürüleceklerdir.

19) Mahkumlardan birinin, hapishaneye tespit olunan bir amelinden dolayı, bu kişinin terbiyesi lazım geldiği zaman, başgardiyanın huzurunda, mahkum dinlendikten sonra, terbiyesi hapishane müdürü tarafından verilecek ilam üzerine, 85.¹⁴⁴ maddede beyan olunduğu vechle, adliye müdürü tarafından tertip ve icra

144 85.madde: Tevkifhane ve hapishanede cari ıve mer'i usul ve kava'ide aykırı harekette bulunanların, icabına göre teneffüse çıkmaktan ve sa'irleriyle görüşmekten ve muhabere etmekten ve lacellü'l-iane hariçten kendisine su ve ekmek verilerek, ta'yiniyat-ı mukanneden mahrum edileceği gibi usul-u muhakemat-ı cezaiyye kanun-ı muvakkatinin 458. maddesinin fikra-yı ahiresinde beyan olunan ahvalde demire dahi vurulacak ve her halde hareket-ı vaki'asından dolayı bir güne hasar ve ziyan tertip etmiş ise, kendisine tazmin ettirilecektir. İş bu suret-i tertip kanunen tezyid-i müddeti mucib olacak uygunsuzluktan ise hareket-ı vakiasının derecesine göre yirmidört sa'atten yirmibir güne imtidad edecektir, ve mükerrerler hakkında iş

olunacak, müdür bulunmadığı zaman bu vazife başgardiyian tarafından icra olunup, nihayetinde 24 saat zarfında müdüre talimat verilecektir, ayrıca terbiyesini gerektiren sebepleri bir deftere kaydedip müdüre tasdik ettirilecektir.

20) Başkalarıyla görüşmeleri yasak edilmiş mahkumların, dışardan her kim olursa olsun görüşmeleri kat'iyyen yasak edilmiş olup, bunlardan başka mahkum ve tutuklular ile hapisaneleri ziyaret etmek isteyenlerin, İstanbul'da, Zaptiye Nezareti ile savcı; taşralarda vali, mutasarrıflar ve savcılar tarafından yazılı emir olmadıkça, mahkum ve tutuklular ile hapisaneleri ziyaret etmeleri uygun olmayacaktır.

21) Her nev'i eşya olursa olsun, başgardiyian tarafından muayene edilmedikçe hapisaneden dışarıya ve dışarıdan hapisaneye giriş ve çıkışına müsaade edilmeyecektir.

22) Bütün hapisane memurlarının; mahkumları, hususi işlerinde istihdam etmeleri ve kendileri veya akrabalarından hediye kabul etmeleri veya kendilerine bir şey satmaları ve kendilerinden bir şey almaları veyahut sipariş etmeleri, haberleşmeleri yasak edilmiştir, ayrıca gardiyanların yiyecek ve içecek girişini kolaylaştırma ve kendilerine vekalet edecek kimselerin seçimi hususunda doğrudan doğruya veya bil-vasıta icra-ı nüfus etmeleri ve mahkumun akrabalarıyla yemek yemeleri ve diğer mahal'e sevk olunacakların mahkumların nakillerini tehir etmeleri ve mahkum ile karşılıklı sohbet etmeleri kat'iyyen yasaklanmıştır. Buna aykırı davranışlarda bulunan gardiyanların, işlediği fiilin derecesine göre yirmi dört saatten on beş güne kadar odasında hapis olunur ve yahut maaşı kesilir, aynı fiilin tekrerrüü halinde ise görevine son verilir.

23) Sarhoş halde bulunan gardiyanın, görevine son verilir.

24) Tevkifhane ve hapisane memurları, mahkeme tarafından verilmiş bir tevkif emri ve ilamı ibraz olunmadıkça ve bunları deftere kayıt etmedikçe kimseyi kabul, tevkif ve hapis etmeyeceklerdir, ettikleri takdirde gerekli ceza-ı müeyyide

bu ceza iki kat icra olunacak ve icabına göre kendilerine verilmekte olan üç yüz dirhem ekmek tedricen yüz dirheme tenzil olunacaktır.

uygulanacaktır.¹⁴⁵

Yukarıda, nizamnameden alınan ve madde madde açıklanan gardiyanların görev ve sorumlulukları, Adliye Nezareti tarafından tüm hapishanelere gönderilmiştir. Tevkifhane ve hapishanelerde asayiş ve düzenin sağlanmasında gardiyanlara önemli görevler düşmektedir. Bunun için, yukarıdaki kısımlarda belirttiğimiz üzere hükümet gardiyanların seçimi ve tayini konusunda yerel yönetimlere gönderdiği yazılarda halkın nezlinde itibar sahibi ve düzgün kişilikli kimselerin bu mesleğe alınmasını istemiştir. Ayrıca gardiyan olacak kişilerin seçiminde belli esaslar getirmiştir. Ancak geçen zaman zarfında hapishaneleri kontrol ve teftiş işiyle görevlendirilen hapishane komisyonlarının, hapishanelerin durumuyla ilgili göndermiş olduğu raporlar ve kayıtlardaki düzensizlikler, hapishane mevcudunun günden güne artması neticesinde nitelikli personel alımı konusunda gerekli adımlar atılmasını gerektirmiştir. Nitekim yukarıda da açıklandığı üzere, hapishane memuru olacakların, iyi derecede okuma-yazma ve hesap bilmeleri zorunlu tutulmuş olup, çeşitli kadrolardaki memurların görevleri açık açık belirtilmiştir. Hapishane komisyonları, hapishane dahilindeki, yaptıkları incelemeler ile gördükleri eksiklikleri yerinde tespit etmekte ve nelerin yapılabileceği konusunda, görüşlerini müdüriyete raporlar ve izahatnameler adı altında sunmakta idi.

İstanbul Hapishane-i Umumi Komisyonunca, hapishane görevlilerinin vazifelerine ilişkin bir izahat name oluşturulmuş ve bu izahatname okunması ve tasvip görülmesi için Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine gönderilmiştir. Müdüriyete gönderilen bu izahat namede hapishane inzibat memurlarıyla, başgardiyanların bir günlük görev akitlerinin nasıl olacağı hususuna açıklık getirilmek istenmiştir.

Buna göre; Başgardiyanlar on iki saat kalem işleriyle ve on iki saat dahili teftişat ile meşgul olmak üzere, yirmi dört saat nöbetçi kalırlar ve biri diğerlerinden nöbeti devir aldığı zaman, karşılıklı olarak birer rapor tanzim edip bu raporu inzibat memuruna sunarlar. Nöbetçi Başgardiyan, umumi kapıya da nezaret ile mükelleftir ve istedikleri kişiyi, kendileri bizzat arayabilirler. Mahkumların yemek dağıtımında hazır bulunan nöbetçi başgardiyan, her dört saatte bir kere inzibat memuruna bir

145 BOA, DH. MB. HPS, No: 31/82

rapor vermek zorundadır. Ayrıca başgardiyancılar, inzibat memurlarının mükellef olduğu vazife ile de sorumlu tutulmuştur. Nöbetçi başgardiyancılar, dönüşümlü olarak birer kişi izin alarak evlerine giderler, ancak Cuma ve Pazar günleri izin alma hakları yoktur.¹⁴⁶ İnzibat memurları ve başgardiyancılar, gardiyancıların hüsn-i istihdamından da sorumlu tutulmuşlardır.

1916 tarihli nizamname de, hapishanelerin dahili güvenliğinin sağlanması görevi'nin, yine gardiyancılar için olduğu, hapishanelerde her gün bir gardiyancı (Nizam memuru) namıyla nöbete gireceği ve nizam memuru'nun yirmi dört saatte bir değişerek nöbet görevini ifa etmiş sayılacağı belirtilmiştir. Nöbet müddeti zarfında, belirli bir resmi mevkisi bulunan nizam memuru, odasında oturur. Hapishanenin inzibat işlemlerinde, ilk merci nizam memuru'dur. Hapishane dahilindeki bütün mevkiler ile harici nöbet mevkileri ve hapishane girişi, günün bitiminden sonra, gece boyunca yani sabaha kadar aydınlatılmasının zorunlu olduğu belirtilerek, bu nöbet mevkilerinde gardiyancıların nöbet bekleyecekleri bildirilmiştir.

Nizamnameye göre; hapishane dahili, müdür tarafından muntikalara ayrılacak ve her muntıkada bir nöbet mahalli tesis olunarak, bu nöbet mevkilerinde iki gardiyancı nöbet bekleyeceği ve dönüşümlü olarak birinin makamında oturacağı diğerinin ise, devamlı gezeceği belirtilmiştir. Nöbetçi gardiyancılar, kendi muntikalarını gezerek, nizami kanunları muhafazaya ve izah edilmiş hususların korunup gözetilmesine mecbur tutulmuştur. Başgardiyancı ise, hapishanelerin Ahval-i Umumiye'sinden sorumlu tutulmuştur. Hapishaneye giren ve çıkan her şey nizam memuru tarafından, kontrol ve muayene edilecektir.

Mahkumlardan birine gelecek mektup, telgrafname ve tezkere, nizam memuru tarafından muayene olunduktan sonra, ilgili kişiye verilmesi esas getirilmiştir. Nizam memuru, bu gibi evrakı okuduktan sonra, nöbetçi gardiyancılar, vasıtasıyla ilgili kişiye dağıtımını yapılmaktadır. Hapishane müdürleri: tutukluların, zabıta idaresine, adliyeye ve duruşmalarında görevli dava vekillerine, müdür marifetiyle gönderecekleri mektuplardan başka diğer yazacakları veya kabul edecekleri mektupları görüp mütalaa edeceği; müdürün bulunmadığı zamanda bu

146 BOA, DH. MB. HPS.M, No: 45/65

vazife başgardiyân tarafından icra edileceği belirtilmiştir.¹⁴⁷

Gardiyanların görevleri itibariyle mahkumlar ile en çok irtibat halinde oldukları düşünüldüğü takdirde hapishanelerin ağdaş hale gelmesinde önemli görevleri olduğu dşnlmektedir. Bu nedenle gardiyanların vazifelerinde dikkatli olmaları, mahkumlara insani koşullar içinde davranmaları ve mahkumlardan hiçbir menfaat beklememeleri gerekmektedir.

2.3. HAPİSHANE MEMURLARININ UYMAK ZORUNDA OLDUĞU KURALLAR

1916 tarihli nizamnamede hapishane dahilindeki bütün memurların uymak zorunda olduğu birtakım kurallar belirlenmiştir. Nizamname hükümlerince, hapishane memurları hapishane dahilinde gecelemeye mecbur tutulmuşlar ve haftada iki gece dışarıya çıkmalarına müsaade edilmiştir. Ancak katipler, muallimler, ustalarla, imam, papaz ve haham, hapishane dahilinde, geceleme mecburiyetinde tutulmamışlardır. Bu sınıftaki memurlar vazifelerini, belirlenmiş vakitler(mesai) zarfında görevini yerine getirerek hapishaneden ayrılırlar. Ancak hapishane dahilinde geceleme isteyen olduğu takdirde, diğer memurlar gibi çalışmaya tabi olmaktadır. Bu vazife koşulları, nöbet cetveli doğrultusunda düzenlenmiş olup, nöbet cetvellerinde gerekli açıklamalar yapılacak olup buna göre gerekli iş ve işlemler düzenlenecektir.

Belirli olan izin zamanlarından başka vakitlerde hapishaneden ayrılma, şüphesiz yasal işlemleri gerektirmektedir. O halde her sınıf memura, kendi isteği ile müdür tarafından izin verilir. Müdür mevcut olmadığı takdirde bu vazifeye vekili haizdir. Başgardiyân ile gardiyanlardan birinin dışarıdaki bir işi zuhurunda, birkaç saat için müdürden izin almak zorundadırlar. Müdürün bulunmadığı zamanda gardiyanlar, başgardiyana müracaat ederek izin isteyecekler ve gardiyanlar, başgardiyânın izni olmadıkça dışarı ıkamayacaklardır. Başgardiyân dahi müdürün izni olmadıkça hiçbir vakit dışarıda geceleymeyecektir.

Memurlardan her birini birer yatak odası mevcuttur. Yalnız hademe,

147 BOA, DH. MB. HPSİ M, No: 158/27

muhafızlar ve gardiyanların her birine mahsus olmak üzere yatak koşulları umumi olarak düzenlenmiştir. Tek başına (münferid) yatan memur, kendi yatağını kendisi tedarik eder. Topluca yatan memurların yatakları, hapishanece verilmektedir.

Memurların yemeği, hapishane idaresi tarafından verilir. Ancak bu yemek, şahsi olup yemek yeme zamanlarında hapishanede bulunan memurlara verilmektedir ve memura mahsus umumi sofrada yenmektedir. Memurların evlerine yemek götürmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Yemeğin çeşidi ve miktarı, belirli olan tabla miktarı kadardır. Bununla yetinmeyen veyahut doymayan memur, dışarıdan yemek getirtebilmektedir.

Memurlar vazifesini muntazam yerine getirmekle yükümlüdür. Hastalık ve kanunlarda müsaade edilen özürler'den başka bir sebeple işini terk eden veya birkaç gün devamsızlık eden memurun işten terk eylediği süre zarfında gündelikleri kesilir. Bu halin aralıksız devamı halinde hapishane komisyonu, bu memur hakkında gerekli kararı alır. Hakkında karar verilen memurun, doğrudan doğruya azl ve nasbı müdüre bırakılmıştır. Hapishane dahilinde sarhoşluk verici içeceklerin kullanılması kesinlikle yasak edilmiştir. Hapishane dahilinde sarhoş görülen memurun görevine mutlaka son verilmektedir.

Hapishanelerin her derecedeki memurları, sadece hapishanelerin hizmet-i dahiliyesinde görevli oldukları sebebiyle, hiçbir suret ve vesile ile dışarıda bir hizmette istihdam olunamazlar ve başka bir memuriyette de bulanamamaktadırlar. Muhasipler, idare memurları, sıhhiye memurları, inzibat memurları kendilerine yapılması için tevzi edilmiş iş ve işlemlere ait kayıtları ve defterleri tutmak zorundadırlar. Bu kayıtların tutulması ve intizamı başkatibin nezaretine bırakılmıştır. Hapishane memurları, hiçbir mahkuma özel hizmetlerini gördürmeye vakıf değildirler.

Hapishane memurlarının dostları, çocukları, zevceleri, akrabası gibi yakınları, hapishanenin güvenlik altında bulunması zorunlu mahallerine giremezler ve hapishane dahilinde memurlar ile uzun bir süre birlikte bulunmaları yasak edilmiştir. Memurların yukarıda sayılan akraba ve dostları bir iş zimmında, müracaat eyledikleri zaman, akrabası olan memurlar ile yalnız memurun dairesinde veya kabul odasında

görülebilmektedirler.

Müdür dahi, hapishane memurlarının hiçbiri, mahkum ile şahsi münasebette bulunamayacağı gibi mahkumu hususi surette hiçbir vesile ile kendi odalarına kabul edemezler.

Bütün hapishane memurlarının, mahkumu şahsi işlerinde istihdam etmeleri ve kendilerinden veya akrabasından herhangi bir hediye kabul eylemeleri veya bir şey satmaları ve yahut almaları yasaklanmıştır. Hapishaneye girişi yasak olan me'kulat ve meşrubatın hapishaneye girişini kolaylaştırma ve mahkumun kendisi veya akrabasıyla yeyip içme ve diğer mahalle sevk olunacakların nakillerini erteleme ve mahkum ile teklifsizce sohbet ve mukamelede bulunmaları hususları da kesinlikle yasaklanmıştır. Bütün hapishane memurları mahkumdan, gerek hapishaneye ilk girişlerinde gerek tahliye olduklarında, bahşiş vs. gibi bir şey talep ve kabul etmeyeceklerdir.¹⁴⁸

2.4. HAPİSHANE PERSONELİNİN MAAŞLARI

Günümüz Türkiye'sinde bile hapishane personelinin maaşları ve özlük haklarının yetersizliğinden yakınılmaktadır. Hapishane'de düzen ve asayişin sağlanması, personelin ve mahkumların hoşnut tutulmasında en önemli faktör ekonomik koşulların yeterli olmasıydı. XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal durum, mali koşulların yetersizliği gibi sebeplerden dolayı, hükümet hapishane memurlarına yeterli maaşı verememekteydi. Hapishane personelinin ekonomik durumlarının iyileştirilememesi, maaşlarının günün koşullarında yetersiz kalması hapishanelerde istenmeyen bazı suistimallere neden olmuştur. Bazı memurların, maddi durumu iyi olan mahkumların uşağı haline gelmesi ve firar olaylarına göz yumulması hatta yardım bile edilmesi, rüşvet, hapishane dahiline uyuşturucu madde sokulması gibi daha sayılabilecek istenmeyen birçok olayların yaşanmasına neden olmuştur. Mebani-i Emiriye Hapishaneler İdaresi ve Dahiliye Nezareti ile olan yazışmalarda, personelin yetersizliği ve maaşların azlığından yakınılmakta, verilen bu maaşla liyakatlı ve görevine sadık memurların bulunmasının mümkün olmadığı bildirilmekteydi. Bilindiği gibi hapishane

148 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27 (1916 tarihli nizamnameden alınmıştır.)

memurları, müdürler, muhasipler, memurin-i sıhhiye, memurin-i tahririyye, memurin-i ruhaniye muallimler, ustalar, muhafızlar, gardiyan ve hademe sınıflarına ayrılmıştır. 1916 tarihli nizamname ile memurlar kendi içinde sınıflara ayrılmış ve bu sınıflar üzerinden maaş almaları esası getirilmiştir. Memurların sınıfları belirlenirken, çalıştıkları hapishanelerin dereceleri dikkate alınmış olup, idare tarafından, bir lüzum görüldüğü takdirde memurun sınıfı'nın nazar-ı dikkate alınmayacağı ve hangi sınıftan olursa olsun herhangi bir derece hapishanede istihdam olunabileceğini ve şahsına mahsus maaş ile çalışmaya devam ettiğini yukarıdaki kısımlarda açıklamıştık. Tekrar hatırlayacak olursak; idarenin başı konumunda bulunan müdürler ve müdürün bir alt makamında bulunan muhasipler daha önceden belirtildiği gibi üçer sınıftır.

Me'murin-i sıhhiye, tabip ve eczacı ve tımarcı sınıflarına taksim olduğu gibi tabip ve eczacılar iki sınıftır. Me'murin-i tahririyye (katipler) başkatipler ayrı olmak üzere üç sınıftır. Me'murin-i ruhaniye ve muallimler ve ustalar birer sınıftır. Muhafızlar, muhafız ve gerçek muhafız zabiti ve baş muhafız namıyla dört sınıftır. Gardiyanlar biri başgardiyan sınıfı olmak üzere üç sınıftır. Hademe iki sınıftır.

Yukarıda saydığımız hapishane personelinin 1916 yılındaki Hapishaneler Nizamnamesinde geçen net maaşları kuruş bazında şu şekildedir:¹⁴⁹

Müdürler, Birinci sınıf 3000-4000

İkinci sınıf 2000-3000

Üçüncü sınıf 1500-2000

Muhasipler, Birinci sınıf 2500-3000

İkinci sınıf 2000-2500

Üçüncü sınıf 1500-2000

Me'murin-i sıhhiye,

149 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

Baştabip, 2000-2500

Tabipler, 1500-2000

Başeczacı, 1000-1500

Eczacı, 800-1000

Tımarcı, 500-600

Me'murin-i Tahririyye,

Başkatip, 1500-2000-2500

Katip sınıf 1, 1000-1500

Katip sınıf 2, 800-1000

Katip sınıf 3, 600-800

Memurin-i Ruhaniyye,

İmamlar, 500-1000

Papazlar, 300-800

Hahamlar, 200-600

Muallimler, 600-800-1000

Ustalar, 600-800-1000-1500

Gardiyanlar,

Başgardiyan, 1000-1500

Gardiyan sınıf 1, 600-800

Gardiyan sınıf 2, 400-600

Gardiyan sınıf 3, 300-400

Hademe,

Sanatkar hademe, 300-400-600

Adi hademe, 250-300

Görüldüğü üzere nizamname ile memur maaşlarına bir standart getirilmek istenmiş ve geçmişe nazaran maaşlar bir miktar yükseltilmiştir. Geçmiş yıllarda hükümet, hapishanelerden gelen şikayetleri dikkate alarak maaşlarda kısmı olarak bir düzeltme yapıyordu. Bu düzeltmeler hapishane ve tevkifhanelerin çoğu zaman taleplerine bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Maaşlarda yapılan iyileştirmeye birkaç örnek teşkil edecek olan, aşağıda belirtilen yazışmaları incelemek yerinde olacaktır.

1912 tarihli, Dahiliye Nezaret-i Celilesi Hapishaneler İdare-i Umumiyesi Müdürü Abdurrahman Âsım, Adliye Nezaret-i Celilesi İstinaf Müdde'ı-i Umumisi Sadreddin Bey ve İstanbul Valisi tarafından kalem alınan bir belgede, İstanbul'daki merkez tevkifhane müdürünün maaşına yüz kuruş zam yapılmış olduğunu, katibin beş yüz kuruşluk maaşı 600 kuruşa çıkarıldığı belirtilmiştir. Mevcut yirmi bir gardiyanın, tevkifhanede bulunan, yüz otuz- yüz kırk miktarında olan tutukluların adedine fazla geldiğinden, başgardiyan ve muavini hariç tutulmak üzere, gardiyanların adedi'nin on ikiye tenzil edilmiş olduğunu ve hapishane-i umumi'de olduğu gibi, kapıcılık vazifesi ayrı tutulmayarak, gardiyanların cümlesine seyyanen dörder yüz kuruş maaş tahsisi ve başgardiyanın maaşı'nın altı yüz ve muavininin de maaşının beş yüz kuruşa yükseltilmesi ile kadın gardiyanın vazifesi'nin hapishane kolcularına tevdi edildiği cihetle mezkur gardiyanlığın lağv edildiği'ne dair kararlar almışlardır.

Merkeze bağlı Beyoğlu tevkifhanesi müdürünün maaşı, sekiz yüz ve Katip Refiki'nin maaş'ında dört yüz kuruşa yükseltilmiş olduğu, Beyoğlu tevkifhanesinde, mevcut yüz on mahkum ve tutukluların adedine nazaran yedi gardiyanın yetersiz gelmesinden ötürü, üç gardiyan daha ilave edilmesine ve kapıcılık vazifesi'nin ayrı tutulmayarak maaşların seyyanen üç yüz elliser kuruş olarak tayin olunduğu ile iki yüz kuruşluk maaşıyla, kadın gardiyanın görevine devam edeceği bildirilmiştir.

Üsküdar tevkifhane müdürünün maaşı'nın, sekiz yüz ve katibin de maaşının altı yüz kuruşa yükseltildiği ve kapıcılık maaşı'nın da üç yüz elli kuruşa indirildiği, diğer iki erkek ve bir kadın gardiyan maaşında değişiklik yapılmadığı belirtilmiştir. Makriköy (Bakırköy) tevkifhanesinde, toplamda yirmi altı mahkum ve tutuklu mevcut olmasına nazaran bir gardiyanla, tevkifhanenin idaresi mümkün olamayacağı anlaşıldığından iki yüz kuruş maaşla bir gardiyanın ilavesi ve Beykoz, Şile, Kartal, Gökboza (Gebze) tevkifhaneleri teşkilat-ı hazırasının ikası tensip edilmiştir.

Hapishane-i umumide bulunan, İmam, Rum ve Ermeni papaz'larının dini vazifelerini ve tedrisiyyelerini layıkıyla yerine getirmediklerinden bahisle maaşlarının layık olduğu seviyeye yükseltilmesi, istenilen vasıflara haiz, imam ve papaz, seçme ve tayini Dahiliye Nezaret-i celilesinden emir ve iş'ar buyrulmasıyla bu durum, müzakere ve tetkik edilmiştir. Mahkumun eğitimi, talim'i tedris ve ta'lim meselesinin din görevlilerine bırakılması, bu mühim vazifenin ihmal edilmesinin uygun görülmediğinden, imam ve papaz efendilerin dini vazifelerini layıkıyla yerine getirmelerine dikkat edilmekle beraber, biri Mehterhane ve diğeri Tersane koğuşlarında mahkumların, tedris ve talimiyle iştigal etmek ve bunların güzel ahlaklı olmaları için tembih ve nasihatlerde bulunmak üzere altışar yüz kuruş maaşla iki muallim kadroya ilave edilmiş olduğu ve İmam ve Rum papaz efendilerin aynı maaşla görevlerine devam etmelerine ve Ermeni papaz efendiye verilen bir çift ekmeğin kesilerek, diğer papaz efendiye verilen maaş nisbetinde maaş bağlanması uygun görülmüştür. Müdüriyet odacılığına mahsus, maaşın da yüz elli kuruş'tan iki yüz kuruşa yükseltilmesi de uygun görülmüştür.¹⁵⁰

Umumi Hapishaneler Müdürü Abdurrahman Asım tarafından, 30/09/1912 tarihinde, Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda, merkez teşkilatında göre yapan memurların maaş durumlarıyla ilgili bir takım bilgiler bulunmakta idi. Gönderilen yazıda şu hususlara temas edilmekteydi:

150 BOA, DH. MB. HPS, No: 71/26

Umumi Hapishaneler İdaresi teşkilatında, memur kadrosunda çalışan mümeyyizlere bin iki yüz, muhasebe memurluğuna sekiz yüz, evrak ve dosya memurluna altı yüz ve bir katibe de dört yüz kuruş maaş tahsis edilmiştir. Ancak Umumi Hapishaneler İdaresi mümeyyizlerinin maaşı'nın 1500 kuruştan aşağı olmamasının gerektiği ve nezaretlerin diğer şubelerinde bulunan mümeyyizlere 2000, 1750, 1500 kuruş maaş verildiği halde, liyakat ve ehliyet sahibi, idare-i acizi mümeyyizi Vehbi Bey'in maaşının, diğer emsalleri mertebesine yükseltilememesinin, adalet ve hakkaniyete sığınmayacağı belirtilerek, gerek mezkur mümeyyizliğin gerek diğer üç memur kadrosunda hizmet eden kişilerin maaşlarının yükseltilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bakanlığın muhtelif şubelerinde, uzun zaman hizmet etmiş, çalışkan, tecrübe sahibi ve takdire şayan birer kişilik olduklarına vurgu yapılmış ve günden güne artan, muamelat ve muhaberatın, temin-i hüsn-i cereyanına muvaffak olmakta bulunan bu memurların, hayatlarını temin edebilmeleri ve istikballerinden emin olmaları için maaşlarının mümkün mertebe artırımıyla, diğer şubelerdeki memurlar derecesinde maaş almalarının gerekliliği açıklanmıştır. Yazı'nın son bölümünde ise, mümeyyiz Vehbi Bey'in maaşına üç yüz kuruş zammıyla bin beş yüz kuruşa yükseltilmesi ve muhasebe memuru Ahmet Fehmi ve evrak ve dosya memuru Rıza ve katip Şükrü Beylerin maaşlarına da ikişer yüz kuruş zammın uygun görüldüğünden, gereğinin ifası hususunda, muhasebe müdüriyetine emir ve havale buyrulmasına, müsaade edilmesi istenmiştir.¹⁵¹

Dahiliye Nezareti tarafından gönderilen cevap yazısında ise, İş bu tezkere'de çok acele olarak arz ve beyan olunan sebeplerle, hapishaneler mümeyyizi maaşına üç yüz ve üç katibe dahi ikişer yüz kuruş zam ilavesi istenilmiştir. Gerçi 1910 senesi bütçesinin, Meclis-i Mebusan'da tetkiki sırasında, hapishanelerin ıslahı için teşkil olunacak, müdüriyet ve kalem muhassesatı olarak altı bin kuruş dahil edilmiş ise de; Meclis-i Mebusanca, tanzim olunan ve bugün dairelerce, tatbiki icra edilmekte bulunan memur ve müstahdemin kadrosunda, mümeyyizler maaşı bin beşer yüz ve bin yedi yüz elliser ve ikişer bin kuruş olmak üzere üç sınıf üzerinden düzenlendiği halde hapishaneler ile mebani-i emiriyye idaresi mümeyyiz maaşı, yukarıda bahsi geçen altı bin kuruş tahfizatının noksanından dolayı üç yüz kuruş noksanıyla bin iki

151 BOA, DH. MB. HPS, M, No: 5/14

yüz kuruşa indirilmiş ve şimdiye kadar o yolda tasviye edilmekte bulunmuş olduğundan şu hale nazaran, mümeyyiz maaşının emsaline nazaran bin beş yüz kuruşa yükseltilmesiyle beraber üç katıp, maaşına dahi ikişer yüz kuruş zam ilavesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir.¹⁵²

Hapishane gardiyanları, hapishanelerdeki mahkumlarla en çok içli dışlı olan memurlar olmaları hasebiyle, hapishane anlayışının değişmesi ve istenen gaye'ye ulaşması noktasında en önemli görev onlara düşmekteydi. Ne var ki bu dönemde gardiyanların sık sık başvurduğu suistimaller, Hapishaneler İdaresinin başını ağrıtan en ciddi meselenin başında gelmekteydi. Fakat gardiyanları bu suistimallere iten en büyük etken ise, ailelerinin yaşamlarını idame ettirebilecek kadar maaş alamamaları yani ekonomik durumlarının yetersiz olmasıydı. Böyle olunca da, vazifelerinde istenmeyen olayların vuku bulmasının önüne geçilemiyordu. Hapishanelerde her türlü yolsuzluk ve suistimallerin en büyük nedeni personelin maaşlarının yetersiz olmasından kaynaklanıyordu. Hal böyle olunca gardiyan mesleğine ilgi azalıyor ve istenilen şartlara haiz gardiyan bulmak güçleşiyordu. Bu durum da ilerleyen zamanlarda personel eksikliği olarak kendini göstermiştir

Gardiyan sınıfının belli bir sayıya ulaştırılması ve ehil gardiyanların bulunması o günün şartlarında mühim bir iş olarak görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, mevcut gardiyan maaşlarının yetersizliği ile hapishane koşulları, gardiyan mesleğine olan ilgiyi azaltmakta idi. Hapishanelerde görülen, disiplinsizlik ve asayiş sorunları, bazı mahkumların ayrıcalıklı olması, koğuşlara uyuşturucu ve saire sokulması ve firar vukuatlarında, hep gardiyan maaşlarına gönderme yapılmaktadır. Çünkü gardiyan maaşları, çağın gerisinden geliyordu ve memurun ihtiyacını karşılamadığı için gardiyanlar görevlerin layıkıyla yapmıyorlar ve bazı suistimallerde bulunuyorlardı. Beyoğlu tevkifhanesinde pencere demirlerinin testere ile kesilmesi sonucu gerçekleşen firar eyleminde, söz konusu testereyi başgardiyan ve gardiyanın para karşılığında tedarik ettiği ortaya çıkmıştır. Diğer bir olayda da hapishane-i umuminin tevkifhane kısmından yirmi dokuz tutuklunun birden firar etmeleri neticesinde yapılan takibatta bu hadise de nöbetçi gardiyanın sorumluluğu tespit edilmiştir. Gerek bu tür hadiselerin ortaya çıkarılması ve gerekse maaşların

152 BOA, DH. MB. HPS, M, No: 5/14

kifayetsizliği münasebetiyle gardiyanlık sınıfının hızla boşalması üzerine ve ekonomik darlığa nazaran devletin yine kadro tahsis ettiği ender mesleklerden biri yine gardiyanlık oluyordu. Bu amaçla zaman zaman gardiyanlık hizmetleri için gazetelerde ilanlara bile tesadüf olunuyordu.¹⁵³

Hapishanelerin her türlü ihtiyaçları, bakımı ve temizliğinden sorumlu tutulan gardiyanlar bu cihetle, görevlerini layıkıyla yerine getirmek zorundadırlar. Özellikle sıhhat noktası nazarında hapishanelerin temizliği ve mahkumun belli günlerde banyo ihtiyacını gidermek ve hasta olan mahkumları derhal hastaneye götürmek zorundadırlar. Gardiyanların bu görevlerini layıkıyla yapmaları gerekmektedir. Hapishane ve tevkifhanelerde asayişin temini ve mahkumların duvar delmek gibi firar olaylarının önüne geçilmesi için yeterli derecede gardiyan alınması gerekmektedir. Zira gardiyanların sayısı mevcut mahkuma yeterli gelmemektedir. Zira Hapishane-i Umumi'de 750-800 mahkuma 28 gardiyan tekamül etmektedir. Bu gardiyanlardan 8'i genelde izin kullanmaktadır. Doğal olarak bu mahkum sayısına yirmi gardiyan oldukça küçük bir sayıdır; özellikle mahkumlar büyük avluda toplandıklarında, birbirlerine danışıp hep birlikte birtakım fesatlıklar planlama olanağına sahipken, gardiyan sayısının yetersizliği iyice ortaya çıkmaktadır. Hapishane müdürünün beyanına göre, yıl içinde iki mahkum kaçmış bunların her ikisi de çalıştırılmak için dışarıya çıkan mahkum oldukları belirtilmiştir.¹⁵⁴

İstanbul umumi hapishanesi'nin 1917 tarihli teftiş raporunda, gardiyanlarla olan kısımda şu hususlara yer verilmekte idi. Gardiyanların tutuklu ve mahkumları karşı sözü geçen ve emirlerini icraya kadir olabilmeleri için mahkumlardan hiçbir suretle istifade beklememeleri lazımdır. Bunun için de iaşe ve idarelerinin tatmini ve maaşlarının mutlaka artırılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. İnsan hayatı ve şartları devamlı değişiklik gösterdiğinden ihtiyaç ve eşya fiyatları tahammül edilemeyecek bir derecede yükselmiş olup, bugün beş, altı sene evvel bile yaşamı temine yetmeyen bu cüz'i maaş ile ne çalışmak mümkündür ne de çalışanlardan hakiki ve ciddi gayret ile çalışma ve ilerleme beklemek doğru olur. Esasen öteden beri hapishaneden ve tevkifhanelerden vuku bulmakta olan firar hadiselerinin başlıca

153 Yıldıztaş, *a.g.t.*, s.72

154 Johnson, *a.g.e.*, s. 293

sebeup ve amili budur. Hapishane memurun ve müstahdemini maaşının ihtiyacını tatmin edecek derecede artırımı zaruret olmuştur. Maaşların yetersizliği sebebiyle bazı mahkumların para karşılığında gardiyanları emirlerine mahkum hale getirdikleri düşünöldüğünde bundan sonra hapishane için gardiyanlık edebilecek kabiliyette genç ve dinç kimseler bulmak imkansızdır. Çeşitli tarihlerde hapishanede cereyan eden suistimallerde bir işe karışmış olan ve bazı mahkumların firarlarında dikkatsiz ve ihmalkar davranışları görölen memur ve müstahdem haklarındaki dava işlemlerinin uzun müddet neticelendirilememesi yüzünden memurların benzer durumlarda cüretlerinin artacağı ve suistimal ile firar olaylarının önü alınamayacağına aşıkard olduğu düşünöldüğünde derhal bu tür davaların neticelendirilmesi ve görevini kötüye kullanan memurun cezalandırılmaları elzemdir. Ayrıca bu kişiler hakkında yalnızca görevine son vermek değil haklarında kanuni takibatın da yapılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁵

1916 tarihli Hapishaneler İdaresi Müdüriyetine, Mutasarrıf Kemal Bey imzalı bir belgede ise gene memur maaşlarına temas edilmekte idi: Kayseri Hapishanesi'nde müdür ve gardiyanların suç işleyerek azaldığı, hapishanedeki müdür ve müstahdemlerin artırılarak maaşlarına zam yapılması talebi mutasarrıf tarafından şöyle dile getirilmiştir; Kayseri hapishanesinde, Sekiz aydan beri, dört müdür ve iki misli gardiyan görevlerinden azl edilerek tutuklanıp mahkemeye çıkarılmışlardır. Gardiyanlar miktarının azlığı ile beraber her birine verilen üç dört yüz kuruş maaşının tamamı, fiyatların artışına nazaran bir günlük ömrünü bile temin edemediğinden ehil kimseler bulunamıyor. Bulunanlar bu sebeplerden dolayı mutlaka suiistimalde bulunarak menfaatlerini temin eylemek için başka yollara sapıyorlar, bu durum hem ahlak bozukluğuna hem de asayişin ihlaline sebebiyet veriyor. Pek mühim olan hapishane müdür ve müstahdemini, miktarının yükseltilmesiyle beraber jandarma ve polisler gibi bunlara da zamlı maaş verilmesinin gerekliliği ehemmiyetle arz olunur.¹⁵⁶

155 BOA, DH. MB. HPS, No: 39/15

156 BOA, DH. MB. HPS, No: 160/26

Hapishane gardiyanları da özlük haklarının iyileştirilmesi için gerekli girişimlerde bulunmuştur. Hapishane gardiyanlarının maaşlarının düzeltilmesinden yanında diğer bir istekleri de kendilerine tekaüd maaşı bağlanması hususunu oluşturmaktadır. Bu doğrultudaki ilk girişim Halep Vilayeti gardiyanlarından gelmiştir. Gardiyanlar adına başgardiyan Zekerya'nın dilekçesinde, "mülki ve askeri bütün memurlara verilen tekaüd(emekli maaşı) maaşından gardiyanların istisna tutulmaları mağduriyetlerine sebep olduğundan bahisle, maaşlarından kesinti yapılarak gardiyan sınıfına da tekaüd maaşının bağlanmasına dair"¹⁵⁷ isteğini belirtmiş olup yakın bir zaman diliminde kendisine gelen cevapta durum şöyle belirtilmiştir;

Başgardiyan Zekeriya tarafından gönderilen arzuhal üzerine gardiyan maaşlarından kesinti yapılmasının mümkün olmadığı hususunun vilayete bildirildiği belirtilmiştir.¹⁵⁸

Yapılan bu girişimlerin sonuç verdiği ve 1916 tarihli nizamname ile gardiyanlara da tekaüd maaşının bağlandığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan da Hapishane müfettişliğine tayin olacak emekli askeri zabıtların tekaüd maaşlarının kesilmeyip her iki memuriyetlerinden doğan haklarının tahsisatının verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Gardiyanların askere alınmaları halinde, geride bıraktığı ailelerinin mağdur olmaması için, kendilerine tahsis olunan maaşlarının yerine bırakacağı, bir vekile verilmesinin gerektiği belirtilmiştir¹⁵⁹.

Hükümet maaşların artırılması talebine karşılık olarak çoğunlukla tahsisat eksikliğini sebep göstermekte bazen de istifa eden ya da görevine son verilen gardiyanlara verilecek olan maaşın tahsisatından, geriye kalan gardiyanlara bölüştürülmesi böylece bir nebze maaşlarının iyileştirilmesi gibi yöntemler geliştirilmiştir. Hapishanenin iç güvenliğinden sorumlu bulunan gardiyan sınıfının en ufak bir dikkatsizliği dahi maaşlarındaki kesinti demektir. Hapishane-i Umumi'nin sibyan koğuşunda mahkumlar tarafından koparılarak yakılan tahtaların tamir masraflarının, burasını muhafaza etmekle görevli gardiyanların maaşından kesinti

157 BOA, DH. MKT, No: 618/61

158 BOA, DH. MKT, No: 579/80

159 BOA, DH. MB. HPS, No: 90/74

yapılarak karşılanması gerektiğine karar verilmiştir. Gardiyanların yemek ihtiyacı, hapishaneler tarafından karşılanmakta idi. Ancak 16/05/1917 tarihli bir belgede ise gardiyan maaşlarının yükseltilmesiyle birlikte, kendilerine devlet tarafından verilen ekmeğe yardıma gerek kalmadığı böylece yardımın, maaşların yükseltilmesine bağlı olarak kesildiği belirtilmektedir.¹⁶⁰

Konya Hapishanesinde müstahdem, memur ve gardiyanların isim ve şöhret ve maaşlarının miktarı örnek tabloda gösterilmiştir.¹⁶¹

Memuriyeti	İsim ve şöhreti	İkametgahı	Maaşının miktarı
Hapishane-i Umumi Müdürü	Memiş Efendizade Mustafa Efendi	Konya'nın Pir Mehmet Paşa Mahallesi'nden (Konya özel okul tamamlamış sene 329)	1500 (Konya Asliye Mahkemesi azası)
Tevkifhane Müdürü	Mülazım Halil Efendizade Ali Rıza Efendi	Konya'nın Sübhavan Mahallesi'nden(Lise)	1200 (Yedek Subay)
Hapishane katibi	Ali Beyzade Raşid Efendi	Konya'nın Civar mahallesi'nden (Lise)	1200 (Nahiye. katipliği)
Tevkifhane katibi	Tahsin Efendi zade Şükrü Efendi	Konya'nın Pürçekli Mahallesi'nden(Lise)	800 (yedek subay)
Başgardiyan	Mehmed Efendi zade Rıza Efendi	Niğde Sancağı'ndan (Okumak bilir)	1200 (Baş çavuş)
Tevkifhane Başgardiyanı	Hacı Ahmet oğlu Abdullah Efendi	Bitlis Muhacirlerinden (Okumak bilir)	900
başgardiyan Muavini	Haşim oğlu İbrahim Efendi	Kosova Muhacirlerinden (Okumak bilir)	900
Gardiyan	Hasan oğlu Ali Çavuş	'Arabgir'li (Okumak bilir)	800

160 BOA, DH. MB. HPS, No: 93/12

161 BOA, DH. MB. HPS, No: 165/5

Gardiyan	Mehmet oğlu Hacı İsmail Ağa	Konyalı (Okumak bilir)	800
Gardiyan	Yegan oğlu Nail	Kolaşın muhacirlerinden (Okumak bilmez)	600
Gardiyan	Hüseyin oğlu Edhem	Kolaşın muhacirlerinden (Okumak bilir)	600
Gardiyan	Nuhzade Mehmet Çavuş	Konyalı (Okumak bilir)	600
Gardiyan	Fa'ik	Tarsuslu (Okumak bilir)	600
Gardiyan	Ahmed oğlu Mehmed Çavuş	Konyalı (Okumak bilir)	600
Gardiyan	Hasan oğlu Abdullah Efendi	Ürgüplü (Okumak bilir)	600
Gardiyan	İlyas oğlu Ahmed Fettah	Batyalı (Okumak bilir)	600
Gardiyan	Nezir oğlu Kadir Ağa	Kosova muhacirlerinden (Okumak bilir)	600
Gardiyan	Fatıma Hanım	Rumeli muhacirlerinden (Okumak bilmez)	600
Tabip			

Yukarıdaki bölümlerde, hapishaneye ait eşya alımlarında tutulan kayıtlar, hapishane komisyonu ve hapishane memurları hakkında açıklayıcı bilgiler vermeye çalıştık. Hapishane memurlarının kimler olacağı, görevleri, tayinleri ve azledilmeleri gibi konulara, çeşitli tarihlerde yayınlanan nizamnameler ve yapılan yazışmalar dahilinde temas etmeye çalıştık. 1880 yılında yayınlanan ve hapishanelerin ilk nizamnamesi olan 1880 yılı hapishaneler nizamnamesinde; “hapishanelerin ihtiyacı olan çeşitli eşya alımlarında izlenecek yöntem ve usuller, iâşe oranları ile yukarıdaki işlemlere ait tutulacak kayıtlar, hapishane memurlarının kimler olduğu, görevleri, hakları ve yetkileri ile uymak zorunda olduğu kurallar, madde madde belirtilmiştir. 1916 tarihinde yayınlanan yeni nizamnamenin, eski nizamname üzerine inşa edildiği fakat yukarıda açıklamaya çalıştığımız konularda, işleyişi kolaylaştırmak ve hapishanelere belli bir standart tesisi adına, en ince ayrıntısına kadar bilgi verildiği görülmektedir. Özellikle, hapishaneye ithal olunan malzemelerin alımı ve bu malzemelerin depodan çıkışı hakkında tutulacak kayıtların ayrıntılı bir şekilde açıklandığı görülmektedir. Hapishane memurları’nın kimler olacağı hususunda ise, 1880 nizamnamesinde genel bir tanımlama yapılmış ve bu memurlardan müdürlerin atanma şekillerini açıklanmıştır. 1916 tarihli nizamnamede ise tüm hapishane memurlarının merkez hapishanelerde ve umumi hapishanelerde kimler olacağı ve bu hapishanelerde kaç adet memurun istihdam edileceği belirtilmiştir. Yeni nizamnamede, muhasip (muhasibeci) sınıfının ve kurulan sanayi ve faaliyetleri için usta sınıfının teşkil olduğu, gardiyan sınıfının görevlerinde bazı küçük değişiklikler yapıldığı (nizam memuru gibi) görülmektedir. Hapishanelerin dış güvenliğinin sağlanması hususunda ise, muhafız sınıfı’nın teşkil olduğu ve bu sınıfın görevleri ve bağlı olduğu birim hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca memurların sınıfları, konumları, görevde yükselmeleri ve maaşlarının hangi tertip üzerinden alacağı gibi konular da, en ince ayrıntısına kadar açıklanmıştır. Yani 1916 tarihli nizamname ile hapishane memurların kadro ve dereceleri belirlenmiş, memuriyet görevlerinde, yükselmelerinin hangi usullerde gerçekleşeceği ve maaşlarının nasıl olacağı açıklanmış ve muhtemel suistimallerin önüne geçilmek istenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVKİFHANE VE HAPİSHANE'DE BULUNAN TUTUKLU VE MAHKUMLAR

Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişinin hazırlamış olduğu ve Hapishaneler Nizamnamesine dahil edilmesini istediği bazı tespitleri vardır. Bunların uygun görülenleri Dahiliye Nezaretince ilgili nizamnameye eklenmiştir. Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişinin sunduğu raporun mukaddeme kısmında: hapishane, mahkum, tutuklu vs. genel bir tanımlama yapmıştır. Buna göre;

- Hapishaneler, ceza kanunnamesinin 34. maddesine göre hapis cezasıyla mahkum bulunanlara ait olup, bu kişiler **mahkum** namını almaktadır.

- Darü'l-mesa'iler, (atölye, çalışma yeri) , ağır hizmetler ile (taş taşımak, toprak kazmak vs.) istihdam olunmaya mahkum bulunanlara mahsus olup, bu mahkumlara da kürek **cezalı**lar namı verilir.(Ceza kanun-namesi 19. Madde)

-Tevkifhaneler, ceza kanunnamesinin 99. maddesine göre zan altında olan yani şüpheli ve sanıklara aittir. Tutuklu ve mahkumların birbirinden tamamıyla ayrı binalarda bulunurlarsa da, Dahiliye Nezareti tutukluların, hapishanenin birinde hapsini emir edebileceği gibi mahkumlar arasında bazılarının cezalarını da, bir tevkifhanede çekmelerine emir edebilir. İcab ettiği takdirde, ağır hizmetlerde, istihdam olunmaya mahkum bir şahsın, bir hapishanenin ayrı bir mahallinde cezasını ifa eylemesi hususunda Dahiliye Nezareti emir verebilir.

-Kal'abendlik cezasına mahsus mahaller, Dahiliye Nezareti tarafından belirlenir. (Osmanlı Ceza Kanunnamesi 25. Madde). 18 yaşından aşağı bulunan gençlere tatbik olunacak ıslahhanede hapis cezası (Ceza Kanunnamesi 40. madde) hapishanenin sabilere mahsus olan hususi mahallerinde tatbik olunur¹⁶² denmektedir.

1. MAHKUMLARIN HAPİSHANEYE KABUL EDİLMELERİ

Hakkında tutuklanma veya mahkumiyet kararı verilmiş bir kimsenin hapishaneye girişi, belli kaideler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu durum, ilgili nizamnamelerde açıkça belirtilmiştir. 1916 tarihli nizamnamede tutuklanmış veya hakkında mahkumiyet kararı verilmiş kişilerin hapishaneye girişlerinde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği, ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Nizamnameye göre; tutuklanmış veya mahkemesi dışarıdan görülen bir kimse, bir hakimin hükmünü belirten ilan olmaksızın hapishaneye kabul edilemez, bir mahkumun hapishaneye kabul edilebilmesi için ilgili mahkemenin, mahkumiyet kararını içeren yazılı bir ilamın mutlaka olması gerekmektedir. Mahkumiyet kararını içerir ilam, mahkemedен çıktıktan sonraki süreç şöyle işlemektedir. Mahkumiyet kararı verilen şahıs, mahkeme sürecinde tutuklu olarak bulunuyorsa bu karar ilk önce ilgili tevkifhaneye tebliğ edilir. Tevkifhaneye kaydı düzenlendikten sonra mahkum, muhafızlar refakatiyle, ait olduğu hapishaneye teslim olunur. Mahkemesi tutuklu cereyan etmeyenler için de bu ilam, mahalli zabıta memuruna tebliğ olunur ve mahkum zabıta marifetiyle ait olduğu hapishaneye teslim edilir.

Mahkemenin ilamı ve ilgili birimlerce düzenlenen evraklar ile hapishaneye getirilen mahkum, ilk önce hapishanenin esas defterine kayıt edilmektedir. Bu defterde mahkumun ismi, yaşı, ailesi, evli olup olmadığı, evli ise kaç çocuğu olduğu, ikamet adresi, tahsil durumu, mesleği, mahkumiyet sebebi ve mahkumiyet süresi, hangi mahkemenin kararıyla mahkum olduğu ile hapsinin başlangıç ve bitiş tarihleri gibi bilgiler kayıt edilmekte ve mahkuma kayıt sıra numarası verilmektedir. Bu numara, mahkumun hapishane numarası olmakta ve mahkumun hapishane elbisesine ve yatağına işlenmektedir. Bu kayıt aşağıda belirtileceği üzere, mahkuma verilecek cüzdan için esas olmaktadır.

162 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

Yukarıda açıklanan evrakları olmayan ve deftere kayıt edilmeyen bir kimseyi hapisaneye kabul eden herhangi bir memur hakkında, ilgili kanuna muhalefet etmekten dolayı hakkında cezai işlem uygulanır. Muayyen usullere uygun olarak, hapisaneye kabul edilecek her mahkum, iki gün misafir koğuşunda veya hususi bir yerde kalır. Bu süre zarfında tabip tarafından muayenesi yapılarak bulaşıcı hastalıklardan birine temas edilmediği takdirde, hamama sokularak yıkandıktan sonra temiz çamaşır ve hapisane idaresi tarafından verilen mahkum elbisesi, mahkuma giydirilerek ve numarası göğsüne işlenerek, sınıfına göre veya mahkumiyet süresine göre belirlenmiş olan umumi koğuşlardan birine koyulmaktadır. Ertesi gün, müdür veya müdürün bu vazife ile mükellef kılacağı bir memur tarafından mahkum çağrılarak kendisine bazı malumat ve izahat verilir. (Nizamname şartları, mahkumlar ile ilgili bilgiler, izinler ve iyi hal gibi) Ayrıca bazı önemli nasihatlerde bulunulur.

Her mahkuma, ismini ve numarasını ve yaşını ve ceza müddetini ve cezasının başlangıç ve bitiş tarihini ve mahkumiyet sebebinin ve hapisane dahilindeki mesai ve meşguliyetini içeren bir cüzdan verilir. Bu cüzdan hüviyet belgesi yerine geçmektedir.

Mahkumların kayıtların tutulduğu esas defteri, başkatibin nezareti veya bil fiil mesaisiyle tanzim olunmaktadır. Müdür, yapılan her türlü muameleyi tasdik etmektedir. Yapılan bu işlemlerden sonra mahkumun hapisaneye kabul edildiği, düzenlenen bir makbuz karşılığında, mahkumu hapisaneye getiren memura, verilerek ilgili mahkemeye bildirilmektedir.¹⁶³

2. MAHKUMLARIN KOĞUŞLARA TAKSİMİ

1880 tarihli nizamname ahkâmınca; mahkum olanlar ile şüpheli ve sanıkların koğuşları'nın farklı olacağı ayrıca hapisane-i umumilerde, on seneye kadar kürek cezasıyla mahkum bulunanlar ile müebbet hapis cezası alanların dahi koğuşları'nın ayrı olması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak mevcut hapisanelerdeki fiziki koşullarının yetersizliği nedeniyle böyle bir ayırma çoğu yerde gidilemediği düşünülmektedir. 1916 tarihli nizamname hükümlerinde, mahkumların ilgili koğuşlara taksim edilmesi hususuna, ilk olarak yaşı, nazar-ı dikkate alınmaktadır.

163 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

On beş yaşında olanlar ve on beş yaşından on sekiz yaşına kadar olanlar ayrıca iki koğuşa dahil edilir. On sekiz yaşından yukarı olanlar umumi koğuşlara konular ise de, diğer mahkumlara nazaran daha genç oldukları için korunup gözetilirler. Hal ve sima'ca genç görünenler yani görünüş olarak yaşının olgunluğuna erişmemiş yirmi yaşında bulunan mahkumlar, yine on sekiz yaşındakilerin koğuşlarına gönderilir. Bunların arasında bir başkasına musallat olan, düzen ve intizama aykırı harekette bulunanlar, derhal bu koğuşlardan çıkarılırlardı.

Yaş hususundan sonra, mahkumların koğuşlarının belirlenmesinde: mahkumların, ceza süreleri, tahsil dereceleri, meşguliyetleri ve sosyal statüleri dikkate alınmaktadır. Aynı ceza süresine çarptırılan, aynı mesleği icra eden ve aynı sosyal statüde bulunan mahkumlar bir araya konulmaktadır. Mahkumların mahkumiyet sebebi ve suçları esasıyla bağlı olarak koğuşlara taksim edilmesi yasaklanmıştır. Yalnız siyasi suçlular ayrıca hapis edilmektedir.

Mevki-i ictiması yani sosyal statüsü yüksek olanlar, mesela eşraf ve ayan olanlar, hangi tür bir ceza ile mahkum olursa olsunlar, hapishanelerde kendilerine mahsus odalarda iskan ettirilmektedirler. Bunların iaşe ve elbiseleri diğer mahkumlar gibi olmayıp, yemeklerini odalarında yiyebilecekleri gibi kendi elbiselerini de giyebilecekleri belirtilmiştir. Ancak bunların belirtilen hususlardan yararlanabilmeleri için en büyük mülkiye memurunun veya Dahiliye Nezaretinin yazılı emri'nin bulunması gereklidir. Bu yazılı emri, hapishane müdürleri uygulamaktadır.

Hapishanelerde, **koğuş** ve **hücre usulü** memzucen (karışık) olarak kabul edilmiştir. Hücreler iki kısma ayrılmıştır. Biri ceza hücreleri diğeri hususi hücrelerdir. Ceza hücrelerine koğuşlarda, inzibatı ihlal eden öğüt ve tedbirle ıslahı mümkün olmayan mahkumlar koyulmaktadır. Bu hücrelere ilk defa üç gün, ikinci defa yedi gün ve yine mükerrer olduğu halde on beş gün müddetle konular. Bu yolda hücre hapsi, lüzum hasıl oldukça aynı tertip ile uygulanmakta ancak bu süre üç ay zarfında yirmi beş günü asla geçmemelidir.

Hususi hücreler, mahkumların tutulacak sicillerinde, düzenli açıklama izah ve ibraz eden, durumu sakin ve merhamete şayan görülen mahkuma mahsus olup, onların te'min-i istirahatleri içindir. Bu sınıf mahkumlar, zikr olunan hücrelerde diğer

mahkumlardan ayrı olarak yaşarlar ve bir çeşit hususi ikamet hayatı geçirirler.

Mahkumlar, koğuşlarda ve diğer mahallerde sürekli gözetim ve denetim altında tutulmaktadır. Bu esnada hal ve hareketleri ile inzibatı bozan ve bu davranışlarını tekrarlayan mahkumlar hakkında, münferid (tek) hapis usulü tatbik edilir. Hücre cezası alan mahkumlar, iyi hal gösterdikleri takdirde tekrar koğuşlara çıkarılabilecekler ve davranışlarında ve hareketlerinde dikkate değer bir düzelme ve pişmanlık gözlenmesi halinde, hususi hücrelere ikame etme suretiyle istirahatleri sağlanabilecektir.

Hapishaneye giren bir mahkum, ancak yazılı bir emir ile resmi dairelere gönderilmekte olup, bundan başka hiçbir mahkum, nizamnamenin tayin ettiği mahsus izin ve müsaade haricinde, bir sebep ve vesile ile yanına muhafız ve gardiyan ayrılmasıyla dışarıya gönderilmesinin uygun olmayacağı ve mahkumlara, kanunun elverdiği dereceden fazla hususi izin verilmesi kesinlikle yasaklanmış olup, bu uygulamaya cesaret eden memur hakkında şiddetli tedbirlerin uygulanacağı belirtilmiştir¹⁶⁴.

3. MAHKUMLARIN ELBİSE VE YATAKLARI

Hapishaneye giriş ve kayıt işlemlerinden sonra, mahkumların koğuşlara taksim edilmesi işlemleri yukarıda anlatıldığı üzere belli esaslara göre gerçekleşmektedir. Hapishaneye dahil olan mahkumların üzerinden çıkacak elbise, kıymetli eşya ve nakit para hapishane komisyonu tarafından tetkik edildikten sonra, defter-i mahsusa'ya kayıt edilmektedir. Deftere yapılan kaydın aynısı mahkuma verilen cüzdana işlenmektedir.

Mahkumun üzerinden çıkan elbise, hapishane görevlilerince güzelce yıkandıktan sonra bir paket yapılmakta ve mahkumun hususi eşyalarının saklandığı ambara konulmaktadır. Hususi eşyalarının üzerine mahkumun ismini ve numarasını içeren bir yafta konulmaktadır. Mahkumun üzerinden çıkan, kıymetli eşya, nakit para komisyonca tetkik edilerek, hapishane veznesinde bulunan, eşyaya mahsus kasaya konularak saklanmaktadır.

164 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

Mahkumun infaz sürecinin bitiminde, gerek elbisesi gerek diğer eşyaları kendisine iade edilir. Tutuklulara mahsus uygulama da ise, tutukluların eşya ve kıymetli eşyaları, kayıt edilmek için, muhasebe birimi tarafından bir defter tutulmakta ve bu defter hapishane komisyonunun nezareti altında tutulmaktadır.

1880 nizamnamesinde, kürek cezası ile hapis cezası alanlar gibi bir ayırıma gidilmiş ve kürek cezası ile mahkum olanların hapishaneye ait elbiseyi giymeyecekleri belirtilmiş olup mahkumların elbisesi; mevsimine göre, yün veya keten veyahut pamuktan yapılmış iki renkli olmak üzere bir pantolon, iç donu ve gömlekten ibaret olup iş bu elbisenin iki senede bir defa verileceği belirtilmiştir. Don ve gömleğin iki sene için ikişer kat verilip haftada bir defa yıkanması gerekmektedir. Gene mahkuma iki senede bir defa verilmek üzere, yine iki renkli olmak üzere birer tarpuş ile bir çift kundura ve üç senede bir, birer yağmurluk verileceği belirtilmiştir.

Kadınlara mahsus olan elbise dahi o nispet üzerine tertip ve i'ta kılınmıştır. Bazı sıhhi sebeplerden dolayı, tabibin onayı ve uygun görmesine bağlı olarak mahkumun, adı geçen elbiselerden başka, gerektiği takdirde diğer elbiselerini giyebilecekleri belirtilmiştir. Mahkumların hapishaneye girdikleri zaman, üzerlerinde bulunan elbise ve diğer eşyaları, hapishaneden çıktıkları zaman kendilerine iade olunmak üzere, yıkatılıp tütsülendirilecek ve üzerlerine yafta konulmasıyla mahsus mahalde saklanacaktır. Mahkumlar temizlendikten sonra da hapishane elbiselerini giyeceklerdir. Hapis cezasıyla mahkum olanların elbiseleri, kendileri tarafından karşılanacaktır.¹⁶⁵

1916 tarihli nizamnamede mahkumların giyecekleri elbiseler yeniden belirlenmiştir. Yeni nizamnameye göre, mahkumlar, hapishane dahilinde devamlı aynı elbiseyi giymek mecburiyetindedirler. Mahkumların giyeceği elbise nizamnamede belirtildiğine göre, mahkumların elbisesi; kırmızı bir külah iki renkli bir gömlek ve aynı kumaştan bir pantolon ve sarı kunduradır. Bu elbise senede iki def'a verilmektedir. Gömlek ile pantolon yaz mevsiminde ketenden ve kış mevsiminde yünden mamul edilmektedir. Bundan başka senede üçer don, üçer gömlek ve üçer çorap ve iki pamuklu mintan ve iki senede bir kere de bir aba (

165 BOA, DH. MB. HPS, No: 81/32

yünden yapılmış bol bir elbise) verilmektedir. Ceza süresi 1 yıldan daha az olan mahkumlara, bu elbise mahkumiyet süresine göre taksim ile verilmektedir. Altı aydan az süre ile mahkum olanlara yalnız harici elbise verilmektedir.

Mahkumlardan elbisesi eskleyenlerin elbiseleri geri alınarak mevcut nizamla göre ya imha edilerek ya da satılarak yerine yenisi alınmaktadır. Kadın mahkumlara, senede üç başörtüsü, iki entari, üç don, üç gömlek ve bir iç hırkası, iki çift çorap, iki çift terlik ve iki senede bir kere harici bir hırka verilmektedir. Hastahanelerde ise tabiplerin göstereceği lüzuma göre elbise verilmektedir.

Hapishane dahilinde, bütün mahkumlara yatak verilmesi ilk olarak, 1880 nizamnamesiyle karara bağlanmış ve belli bir şekle dönüştürülmüştür. Buna göre, her mahkumun yatağı, ottan bir döşek ve yanında bir yastık, yorgan ve çarşaf'tan ibarettir. Bunlar ayda bir defa yıkattırılır ve eskidikçe müdürün vereceği beyanat üzerine, adliye müfettişlerinin teftişi neticesinde eskiyen eşya yenilenecektir. Hapis cezasına karar verilen mahkumlar elbiselerinde olduğu gibi yatak ihtiyaçlarını da kendileri tedarik edecektir.

Hapishanelerde hasta mahkumların tedavisine mahsus bir daire bulunması şart koşulmuş kadınların dairesi de ayrı olarak belirtilmiştir. Mahkumlardan hasta olanlar için, müdür ve başgardıyanın durumu tabip'e bildirmesi üzerine tabip tarafından verilecek rapor gereğince mahkum hastahaneye sevk edilmektedir. Aynı yıl kadın mahkumların özel durumlarına dair çıkarılan bir tezkere-i Aliye'de, cürümlerinden dolayı mahkumiyet hükmü verilen kadın mahkumlardan, hamile olanlar hakkında adı geçen nizamnamede bir hüküm bulunmadığı ve bu nedenle sık sık sorular geldiği belirtilerek, Ceza Kanunu'nun 43. maddesine atıf yapılarak, mahkum hamile kadınların doğum zamanı geldiğinde, tabip raporu üzerine mahalli hastanelere nakledilecekleri, diğer hasta kadınların da, tabip raporu varsa süratle hastaneye gönderilecekleri, hastanelerde bulunmalarını gerektirecek sebep bitince, cezalarını tamamlamak üzere tekrar hapishaneye nakledilecekleri hükmüne bağlanmıştır.¹⁶⁶ Hastaların yatakları bir minder ile bir şilte, bir yastık ve bir yatak çarşafı ve icabına göre bir veya iki yorgandan ibaret olacak ve minder otu ve

166 Bozkurt, *a.g.e.*, s.113

şiltenin pamuğu tabip'in uygun göreceği vakitlerde ve vefat durumunda değiştirilecektir. Ölen mahkumun, şilte ve yastık ve yorganı hallaca verilip atılarak, yüzleriyle çarşafı, yıkattırılmadıkça kullanılmayacaktır. Hastahanedeki bulunan mahkumun yemeği tabibin tertibi üzerine verilecektir.

1916 tarihli nizamname usulünce, aynı şekilde tüm mahkumlara bir yatak verilmesi ve bu yatağın üzerine mahkumun numarasının işleneceği belirtilmiştir. Nizamname gereğince, bütün mahkumlar ayrı ayrı yatacak ve yatma zamanında günlük elbiselerini çıkarıp öyle yatağa girecekleri belirtilmiştir. Mahkumların yatakları 1880 nizamnamesinde olduğu gibi, ottan bir minderdir. Kılıflı bir yastık ve bir metre altmış santimetre tulünde bir çarşaf ve bir çarşafly yorgan verilmiştir. Yatakların tamamı, hapishaneler için kabul edilecek modele göre bir kerevit (tahtadan yapılan ve üzerine yatak veya minder konularak yatmaya ve oturmaya yarayan yüksekçe yer) üzerinde bulunmaktadır.

Mahkumların günlük temizlik ve bakım ihtiyacını karşılamak için hapishane idaresi, hapishane dahilinde mahkumu tıraş etmek üzere, ücretli bir berber buldurmak zorunda idi. Mahkumlar, kendi talepleri olsa da olmasa da mutlaka on beş günde bir kere yıkanmaları ayrıca haftada bir defa çamaşırlarını değiştirmek ve yıkamak mecburiyetindedirler. Yatak çarşafı, yastık yüzleri ayda bir kere yıkanacaktır. Hapishanede görevli çamaşırcı, çarşaf ve yastık gibi umumi eşyayı yıkamaya mecbur olduğu gibi mahkum tarafından verilecek hususi bir ücret ile de mahkumlardan arzu edenlerin çamaşırlarını yıkamaktadır.

Hapishanelerde nezafetin sağlanması, koşulların temizliği ve mahkumların çeşitli hastalıklara karşı özellikle bulaşıcı hastalıklara karşı korunmasını sağlamak için hapishanelerin temizliğine büyük önem verildiğini görmekteyiz. Çünkü bilindiği üzere birçok bulaşıcı hastalıkların sebebi sağlıksız, pis ve bakımsız ortamlardan gelmektedir. Bunun için, yurdun bütün hapishanelerinde, her mahkum yatağını kendisi yapıp kaldırmaya ve odasını ve yahut koşullarındaki mekanı, daimi surette temiz buldurmaya mecburdur. Bunun için koşullar, mahkum tarafından sırayla süpürülüp yıkanacaktır. Bu hususta hapishane idaresince, hapishanenin temizlik işleriyle ve sıhhi işlemlere dair kendilerine emir verilecek herhangi bir hizmeti sıra

ile ifaya etmeye mecbur tutulmuşlardır.¹⁶⁷

4. MAHKUMLARIN İAŞELERİ

Osmanlı Devletinde miladi 1832 yılına kadar mahkumların iâşesi; devletin tahsisatı olmadığından, ahalinin yardımları ve adak kurbanlarıyla sağlanmakta idi. Zindanın kulesinde her gün bir adamın “burada açız, bize yardım edin, yiyecek verin” diye bağırdıkları bilinir. Hayır sahiplerinin verdiği sadaka akçesinden her gün bir mahkuma bir paralık ekmek ve birer kase çorba verilir, adak etleri eşit olarak paylaşılırdı. Paranın artan kısmı da borcunu ödeyemeyenlere yardım için kullanılırdı. Aynı hapisanedeki gayrimüslim mahkumların Müslüman mahkumlara oranla daha müreffeh vakit geçirdikleri söylenir. Ancak bu tarihten sonra mahkumların iâşe ve masraflarının devlet bütçesinden karşılanması esası benimsenmiştir.¹⁶⁸ 1851 Osmanlı ceza kanununun birinci fasıl, 15. maddesinde, infak ve iksa’sına icbar olunacak veli ve akrabası olmadığı halde, mahkumun masrafı devlet hazinesinden karşılanır maddesi bulunmaktadır. Gene aynı kanunun üçüncü fasıl, 17. maddeye göre, “hapsolünmüş olan fukara-yı ashab-ı cünhadan müddet-i mahkumiyetlerinde infak ve iksasına icbar olunacak veli ve akrabası bulunmayanların nafakaları buldukları mahallin emval-i mürettebe-i miriyesinden verilerek” ifadesi mevcuttur. Bu iki maddeden anlaşılacağı üzere, mahkumların masraflarının aslında mahkum veya yakınlarına ait olduğu, mahkum fakirse ve yakınlarının da durumu kötüyse, masrafların devlet tarafından karşılanacağı belirtilmektedir.¹⁶⁹ Osmanlı Devleti maddi durumu iyi olmayan mahkumların iâşesini sağlamakla kalmayıp, bu kişilerin ailelerinin de mağdur olmaması için gerekli adımları atmıştır. 1851 tarihli bir belgede, Sivas’ta çavuş oğlan mahallesi sakinlerinden Fatma’nın katili olup beş yıl müddetle küreğe konan Berber Bekir’in ceza müddeti dolmamış ise de, çok fakir olup, Sivas’ta bulunan oğulları Osman ve Mehmet ile kızı Fatma’nın bakacak kimseleri yoktur ve sefaletе düşmüşlerdir, bu nedenle Bekir’in affedilmesini istemişlerdir. Ancak cezanın bitimine üç yıldan fazla vardır ve çocukların durumu, tahliye sebeplerine uymamaktadır. Babalarının cezasının bitimine ve tahliyesine kadar ve sonradan geri alınmak üzere, bu

167 BOA, DH. MB. HPS. No: 158/27

168 Avcı, a.g.e. s. 235

169 Avcı, a.g.e. s.236

çocukların infakı için mahallin emvalinden 60 kuruş bağlanmasına ilişkin tezkire Sivas Valiliğine gönderilmiş ve bu konuda yapılan iş ve işlemlere dair bilgi istenmiştir.¹⁷⁰

Ceza Kanununda yapılan değişiklikler ve hapis cezasına mahkemelerce çokça hükmedilmesi neticesinde artan tutuklu ve mahkum sayısı ve bu kişilerin iaşeleri mevzu'sunun belli bir standarda bağlanmasını gerektirmiştir. 1880 yılında çıkarılan hapishaneler nizamname ile mümkün olmuştur. Çünkü tutuklu ve mahkumların iaşelerinin düzenli olarak verilmesi hem mahkumların sıhhatlerinin bozulmasını önleyecek hem de çeşitli suistimallerin önüne geçecektir. Hapishanelerdeki salgın hastalıkların ve yaşanan ölümlerin nedeni olarak yetersiz beslenme görülmekte idi. Bunun için hem 1880 nizamnamesinde hem de 1916 tarihli hapishaneler nizamnamesinde de tutuklu ve mahkumlara yönelik olarak verilecek iaşelerle ilgili kısımlar şu maddelerden oluşmakta idi:

- Tutuklu ve mahkumlara devlet tarafından verilecek gıda; günde üç yüz dirhem(şimdiki gr ağırlık)olmak üzere bir çift ekmekten ibaret olup ekmek piştikten sonra yirmi dört saat içinde belirtildiği gibi bir çift olarak dağıtılması gereklidir. Tutuklular müstesna tutularak, mahkumlara, sade yağ veya iç yağıyla pişirilmiş mevsimine göre kuru zahire veya taze sebzelerden oluşan günlük yüz otuz dirhem çorba verilmesi uygun görülmüş ve çorbanın içerdiği yağ ve sebzenin miktarının tabip tarafından belirleneceği belirtilmiştir.

- Hamile olanlarla sütte çocuğu olan kadınlara tabibin belirlediği oranlarda yiyecek verilecektir.

- Her mahkum için haftada bir kez, 60 dirhem et ile ona göre lazım olan sebze veya erzaktan sulu yemek pişirilecek ve bunlar eşit miktarda dağıtılacak olup, bu erzakın miktarı her bir kişi için toplamı 60 dirhem olmak şartıyla, 40 dirhem kuru fasulye ve 20 dirhem pirinç verilecektir. Ramazan ayına mahsus olmak üzere imsak zamanlarında, 50 dirhem pirinç ve 6 dirhem yağ ve 4 dirhem tuz ve et tayini verilmeyen günlerde 4 dirhem yağ ve aktariye olarak lüzumu kadar zeytin verilecektir. Ayrıca gayr-i müslimlerin perhiz günlerinde dahi bu usule riayet

170 Bozkurt, *a.g.e.*, s.111

olunacaktır,

-Tutuklanmış olan şüpheli ve sanıklar ile töhmet altında bulunanlar, nizamname dahilinde, muhtaç oldukları yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını kendi bütçeleriyle dışarıdan karşılayacaklar ve Yiyeceklerini kendileri tedarik edebilerin ise, hapishane ta'ynını almaya hakları olmayacaktır.¹⁷¹

1916 tarihli nizamnamesinde mahkumların iaşeleri, 1880 nizamnamesiyle aynıdır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta 1916 tarihli nizamnamede, tutuklu ve mahkum ayırımı yapılmadığı ve bütün tevkifhane ve hapishanelerde tutulan tutuklu ve mahkumlara iaşe verildiğini görmekteyiz.(1880 nizamnamesinde, iaşesini ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya gücü yetenlerin hapishane ta'ynından faydalanmaları yasaklanmıştır.) Bu konuya ilişkin olarak 1908 yılında Edirne vilayetine gönderilen yazıda: Hapishane ve tevkifhanelerin idare-i dahiliyelerine dair nizamnamesinin elli üçüncü maddesindeki istisnasız, mahkumların hepsine yiyecek içecek verildiği açık olmasına nazaran, nafakasını dışarıdan temin edemeyen tutuklulara dahi, tayinat verilmesi gerektiğinin Edirne vilayetine bildirilmesi,¹⁷² ayrıca aynı tarihli başka bir belgede ise; hapishaneler nizamnamesine göre mahkumların hepsine istisnasız ekmek tayinatı ile yiyecek verildiği, tutuklu olarak bulunanlardan ise yiyeceklerini kendileri temin edebilecek olanların, hapishane tayinatı almaya hakları olmadığından ona göre muamele yapılması¹⁷³ gerektiği bildirilmiştir. Hem 1880 hem de 1916 tarihli nizamnamelerde belirtilmeyen ve Kal'abentlik cezasına mahkum edilen şahısların iaşeleri hususunda, bir açıklık bulunmadığı cihetle bazı hapishanelerden bu konuyla ilgili görüş sorulmuş olup, ilgili cevapta, Kal'abentlik cezasına mahkum olanlardan yeterli derecede geliri olanların iaşesinin kendilerince, yeterli geliri olmayanların iaşelerinin ise hükümetçe temin edileceği belirtilmiştir.¹⁷⁴ 1880 nizamnamesinde belirtilen diğer bir husus ise; cinayet, cünha ve kabahat'ten dolayı, mahkum oldukları halde dava masrafları ile nakdi cezaları nedeniyle, hazine-i miriyye'ye borçlu olanların iaşelerinin devlet tarafından karşılanacağı fakat bu mahkumların, devlete karşı borcunu ödemedikçe,

171 BOA, DH. MB. HPS. No: 81/32

172 BOA, DH. MKT. No: 1274/82

173 BOA, DH. MKT. No: 1274/91

174 BOA, DH. MB. HPS. No: 164/13, BOA, DH. MB. HPS. No: 97/38

diğerleri gibi dışarıdan kendi paralarıyla bir şey alamayacakları hususu'dur.¹⁷⁵

Tutuklu ve mahkumlara verilen yemekler, eğer hapishanenin mutfağı bulunuyor ise buralarda pişirilerek, daha önceden mahkumlara tebliğ edilen programlar dahilinde belirli olan saatlerde hapishanenin umumi yemekhanesinde verilmekte idi. Yukarıda belirtilen iâşe miktarı esastır, bu verilen miktar azaltılamaz ancak hapishane idaresi kendi tasarrufu ile daha iyi ve muntazam yemek verebilme özgürlüğüne sahiptir.

Önceki konularda belirttiğimiz üzere, hapishanelerde idarece verilen yemek haricinde; dışarıdan, tütün, kahve, şeker, çay ve emsali maddeleri arzu ettikleri halde mahkum, kendi masraflarıyla bu ihtiyaçlarını tedarik edebilir. Bunun için hapishane dahilinde bir dükkan tesis edilmiş olup, dükkanı bulunmayan hapishanelerde ise bu işlemler bir siparişçiye verilmiştir.

Çıkarılan nizamnameler gereğince, her mahkuma belli bir miktar ekmek ve yiyecek i'tası yapılmıştır. Bunun yanında mahkumların ve hapishanelerin çeşitli ihtiyaçları için, hükümet tarafından belli zamanlarda tahsisat ayrılmakta ve paralar, ilgili hapishanelere gönderilmektedir. Ancak hükümet tarafından gönderilen bu tahsisatlar, yeterli olmamakta ve hapishane idaresi tarafından, yeniden para talep edilebilmektedir. Arşiv belgelerinin genelinde hapishanelerin sorunlarına ilişkin olarak gönderilen raporlar ve yazışmalarda; sorun olarak, hapishanelerin fiziki koşullarının yetersizliği yanında, tahsisatın yetersizliği nedeniyle karşılaşılan sorunlara temas edilmektedir. İşte başta ekonomik sebeplerden ötürü, ilgili nizamname şartlarını uygulamak görüldüğü gibi kolay değildi.

1914 tarihli bir belgede de Balıkesir hapishanesine günlük üç yüz dirhem ekmek verilmekte iken kat'i mecburiyet olmadığı halde, mutasarrıf tarafından verilen emirle, verilen ekmek miktarının yüz otuz dirheme indirildiği ve bu nedenle gıda yetersizliği oluştuğunu ve hapishanede yirmi üç mahkumun vefat ettiğini, Karesi sancağı savcılığı tarafından şifreli telgraf name ile bildirilmiş olup, gerekli işlemlerin derhal yapılması gerektiği Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.¹⁷⁶ Dahiliye Nazırlığı

175 BOA, DH. MB. HPS. No: 81/32 (Madde:68)

176 BOA, DH. MB. HPS. No: 62/22

tarafından niçin böyle bir uygulamaya gidildiği araştırılmış ve dahiliye nazırlığına verilen cevapta;

“Hali hazırdaki durumun zorlanmasıyla, zahirece hasıl olan noksana binaen yalnız Balıkesir’de değil diğer bazı mahallerde de mahkumun ekmek tayininin aşağı indirildiği ve bu suretle bir takım istenmeyen olayların zuhur eylediği tebliğ edilen olaylardan anlaşılmış ve mahkum ve tutukluların ekmek tayininin nizamnameye göre belirlenen miktarda tam ve eksiksiz olarak verilmesinin temininin lüzumu, iaşe-i umumiye birinci mıntıka başkanlığına yazıldığı gibi her halde mahkumların gıda ihtiyacının mümkün olduğu suretle teminiyle emr olunan iaşe miktarına itina gösterilmesi hususu özellikle Karesi Mutasarrıflığına tavsiye edilmiştir”. denmektedir. Karesi ve mülhakat hapisanelerinde yaşanan zahire sıkıntısının, Konya vilayetince taahhüt edilen zahirelerin temini ile aşılacağı, bu süre zarfında mahkumlara fasulye, nohut, çorba gibi sıcak yemek dağıtılması istenildiği belirtilmiştir.

Hapishane-i Umumi ile merkez ve mülhakat tevkifhaneleri idarelerinin ıslahı için, Hapishaneler İdaresi Müdürü Asım Bey, Adliye Nezareti İstinaf Mahkemesi Savcısı Sadrettin Bey ve İstanbul Valisi bir komisyon oluşturmuş ve bu komisyon; mahkumların, yiyeceklerinin temini, pişirilmesi ve dağıtım işlerinin ıslahı ile gardiyanların tayin ve imtihanı için bir komisyon oluşturulması için belli kararlar almışlar ve bu kararların uygulanması için Dahiliye Nezaretine ekli cetvel oluşturularak gönderilmiştir. Gönderilen bu kararlar arasında mahkumların iaşeleriyle ilgili olarak şu hususlara temas etmekteydi:

Nizamname-i dahilinin elli üçüncü maddesinde, her bir mahkum için tayin olunan yiyeceklerin miktarı, ihtiyaca kifayet etmediği gibi çoğu zaman mahkum, nefret ederek yemek yememekte ve bu durum mahkumun sıhhatini bozmakta ve mahkumlar, askeri fertler derecesinde beden hareketi icra etmedikleri nazar-ı dikkate alınarak her bir kişinin istihkak-ı nizamisinin üçte iki nispetinde artırılmasının mahkumlar üzerinde olumlu etki bırakacağı belirtilmiştir. Ayrıca komisyon tarafından perşembe akşamları hoşaf verilmesinin ve çorbaların bakır kaselerde dağıtılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.

Dahiliye Nezareti, alınan kararları incelemiş ve cevabı, İstanbul Vilayeti'ne göndermiştir. İstanbul vilayetine gönderilen cevapta; Hapishane-i umumi ile merkez ve bağlı tevkifhanelerinin ıslahına dair, taht-ı riyaset-i behiyyelerinde müteşekkil komisyon-ı mahsusun, gönderilmiş mazbatasında yazılmış olduğu suret ile, 328 senesi başlangıcından itibaren mahkum ve tutuklulara verilecek tayinat vesair yiyeceklerin, tahsisat-ı hazırda da'iresinde, pişirilmesi suretiyle dağıtılması, ıslah ve tadili, münasip olduğundan bu cihetlerin de, mevki'-i tatbikiye koyulması gerekmektedir.¹⁷⁷ denmektedir.

Ayrıca Hapishane-i umumiden, tevkifhaneye nakil edilmekte olan çorbanın, bakırdan mamul ağızları kapalı kaplarda sevki, tutuklu ve mahkumlar için kavanozlu demir kaseler satın alınması Dahiliye Nezaret-i Celilesin'den yazı ile bildirilmiş ve bu bab'da, hapishane müdüriyetince, icra ettirilen tahkikat neticesinde mezkur demir kaselerden mağazalarda bulunamadığından, bunun yerine bakır kaseler ile çorba'nın tevkifhaneye nakli için de, bakırdan mamul, kazganlı el arabaları imal ettirilmesi uygun görülmüştür.¹⁷⁸

İstanbul Vilayeti Özel Kalem Katibi Sadri Bey tarafından, 1915 tarihinde mukaddem, ali-i vilayete takdim olunan risale suretinde, ekmek ve yemek mevzusunda, iaşelerin yetersizliğinin yanında; dağıtılmasıyla ilgili bazı suistimallerin yapıldığını, mahkumların ve memurların ifadeleri doğrultusunda tespit ettiklerinden bahsetmektedir. Bugüne kadar hapishane namına alınan ekmek'ten, isimleri ayrıca sıralanmış olan mahkumlar ile koğuşlarda kapıcılık ve meydancılık gibi hizmetlere ayrılmış bulunan mahkumlara, hapishane memur ve müstahdeminine istihkaklarından fazla ekmek ve hatta yiyecek verilmekte olduğunu, diğer mahkumların ise bundan mahrum bırakıldıklarını, bu halin, mahkumlar arasında rekabet ve husumet doğmasına neden olduğunu belirtmiştir. Oysa ki, ekmeklerin şimdiye kadar mahkumlar arasında eşit surette dağıtılması ve cümlesine aynı miktar ve cins yemek verilmesi ve bu suretle adaletin teminine ve mahkumun tatminine çalışılması icap ederdi ki böyle yapılmamıştır.¹⁷⁹ denmektedir.

177 BOA, DH. MB. HPS. No: 71/26

178 BOA, DH. MB. HPS. No: 51/5

179 BOA, DH. MB. HPS. M. No: 39/15

1916 tarihli başka bir belgede ise, Alaşehir Hapishane ve Tevkifhanesine tahsisat gönderilmediği için mahkumlara iâşe ve gaz verilemediği, hapishane ve tevkifhanenin ihtiyacı olan tahsisatın Aydın vilayetine gönderilmesi gerektiği,¹⁸⁰ 1918 tarihli başka bir belgede ise, Diyarbakır Merkez Hapishanesi'nde mahkumlara ta'yinat verilmemesi hasebiyle, artan ölüm vakalarının önlenmesi için mahkumların iâşelerinin temini talebi¹⁸¹ dile getirilmiştir.

Yukarıda arşiv belgelerinden anlaşılmakta olduğu üzere, nizamname hükümlerinin, tam anlamıyla tatbik edildiği hapishane göstermek zordur. Ancak İstanbul ve genelindeki hapishaneler sık sık teftiş ve kontrole tabi tutulduğu için buralarda kalan mahkumlar diğer mahkumlara göre şanslı sayılırdı. En azından tayinleri düzenli çıkıyor ve sağlık giderleri yeterince karşılanmaya çalışılıyordu.¹⁸²

5. MAHKUMLARIN GÜNLÜK HAYATI

Osmanlı Hapishanelerinde, günlük hayatın belli bir programla düzenlenmesi ancak XX, yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Çünkü hapishanelerin içinde bulunduğu durum ve koşullar, mahkumların ıslah edilmeleri, hapishanelerde çeşitli sanayi dallarında çalışarak üretime katkı sağlamaları ve bir meslek ve sanat öğrenerek topluma faydalı bir birey olarak yeniden toplumla bütünleşmeleri açısından, pek de müsait değildi. Çünkü tam anlamıyla müstakil bir hapishane binası göstermek çoğu kaza, liva ve vilayetlerde mümkün değildi. Geçmiş bölümlerde bahsedildiği üzere, ya bir binanın bodrum katı ya da hükümet konaklarından bir veya birkaç odanın kiralanması vb. hapishane olarak kullanılmaktaydı. Her ne kadar, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile adli sistem ve hapishaneler konusunda gerekli ıslahatların yapılacağı belirtilmişse de hükümetin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik durum, yapılmak istenilen ıslahatların önünde engel teşkil etmiştir. Ancak, hem Avrupalı devletlerin baskısı hem de hükümet'in hapishanelerin ıslahı konusundaki tutumu neticesinde, çeşitli vilayetlerde müstakil hapishanelerin yapımı, iç işleyiş ve personel seçimi konularında atılan adımlar neticesinde, kısmen de olsa belli bir ilerleme sağlanıldığı söylenebilir. Avrupa'dan örnek alınarak

180 BOA, DH. MB. HPS. No: 75/32

181 BOA, DH. MB. HPS. M. No: 33/100

182 Yıldıztaş, a.g.t. s.67

yapılmak istenilen hapishane ıslahatında, mahkumların çalıştırılmaları esastı ve derhal başıboş durumda olan mahkumların günlük hayatları'nın belli esaslara göre düzenlenmesi gerekmekte idi. Bu durum 1916 tarihli nizamname ile düzenlenmiş ve hapishane dahilinde günlük hayat, 3 sekiz üzerine inşa edilmiştir. Bu dilimler, 8 saat çalışma, 8 saat istirahat ve 8 saat uyku olarak belirlenmiştir. Yaz ve kış mevsimlerindeki gece ve gündüz farkı nazar-ı dikkate alınarak bu taksimde, cüz'i değişiklikler de yapılmaktadır. Bundan başka iklim ve mevsim şartları dolayısıyla örneğin; sıcak aylarda mesa'inin kolaylaştırılması yani kısa aralıklarla istirahat verilmesi gibi bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Yukarıda belirttiğimiz, istirahat ve meşguliyet saatlerini içeren, Dahiliye Nezaretince tanzim edilecek umumi program, bütün hapishanelere gönderilmekte ve bu program senede üç defa her dört ayda bir değişmek üzere tanzim olunmaktadır. Programda belirtilen saatlerin başlama ve bitişi, elektrik çingirakları vasıtasıyla bildirilmektedir.

Hususi program dahilinde, koğuş, hususi hücre ve tecrithanede bulunan bütün mahkumlar, yataklarına girerek uyumaya mecburdurlar. Uyku zamanın bitimi, yukarıda bahsettiğimiz elektrikli çingiraklar vasıtasıyla duyurulur ve yatakhanelerde ve hususi hücrelerde bulunan mahkumlar, yataklarından kalkarak temizlik ihtiyacını giderdikten sonra (el-yüz yıkama, sakal traşı vs.) gündüzlük elbiselerini giyerler. Bu süre, üç çeyrek saat yani 45 dakika ile sınırlı tutulmuştur. Bu zaman bitiminden sonra bütün mahkumlar, teneffühanelere sevk edilirler ve burada nizam memuru (gardiyan) tarafından sabah yoklaması icra edilir. Sabah yoklamasında, hamam ihtiyacı olanlar, yıkanmak için gasilhanelere ve hastalığı zuhur edenler de hastahaneye gönderilmektedir. Sabah yoklaması icra edildikten sonra kalan diğer mahkumlara, sabah ibadeti ifa ettirilmektedir. Bundan sonra, sabah çorbası verilmek üzere mahkumlar yemekhanelere gönderilmektedirler. Sabah çorbası içildikten sonra 45 dakikalık bir ara verilmekte ve bu aradan sonra mahkumlar, dersanelere sevk edilmektedir. Ders müddeti bir saattir ve dersin bitiminden sonra yarım saat teneffüs zamanıdır.

Ders zamanı da sona erince mahkumlar, ameliyathanelere(atölye) gönderilir. Burada öğlen zamanına kadar çalışırlar. Bir saat ibadet, teneffüs ve yemek vaktine ayrılmıştır. Sonra, ikinci defa olarak ameliyathanelere giderek iki buçuk saat daha çalışırlar. Akşam mesaisinin bitimden sonra istirahat zamanı başlar. Üç saatlik müddet, ikindi ve akşam namazları için ibadet ve teneffüs, istirahat ve yemek zamanlarıdır. Bunun bitiminde, akşam yoklaması icra edilerek mahkumlar, dersanelere gönderilmektedir. Bir buçuk saat usul-i mevzu'a dairesinde, musahabe (sohbet) ve vaaz (dini sohbet) yapılır. Bunun sonunda bir müddet istirahat ve ibadet'ten sonra mahkumlar yatak koşullarına sevk edilmektedirler.

Mahkumların uyku zamanında ortalıkta kimsenin bulunması yasaklanmıştır. Ders ve atölye zamanlarında dahi herkes, dersane ve ameliyathanelerde bulunacaklardır. Belirlenmiş vakitler haricinde, yatakhane, dersane, yemekhane ve diğer umumi mahallerde kimse'nin bulunması yasaklanmıştır. Yatakhane, yemekhane ve hapishanenin diğer hizmetleri için, nöbetleşme sureti ile mahkumlar belirlenmiştir. Bunlar yukarıda belirtilen mahalleri temizleyip süpürürler, yatakları yaparlar, koşulları havalandırırlar. Bu işlerin cümlesi, nöbetçi gardiyanların nezaretinde yapılmaktadır.

Hapishane dahilindeki bütün mahkumlar her gün sabah ve akşam yoklamalarına tabidir. Yoklama nizam memuru tarafından yapılmaktadır. Mahkumların isim ve numaralarının kayıtlı olduğu defter, günlük yoklama alındıktan sonra başgardiyen tarafından imzalanarak müdüre tasdik ettirilmektedir. Ayrıca, haftada bir gün, müdür, başgardiyen ve başkatip huzuruyla hapishane meydanında ayrıca bir umumi yoklama icra olunur ve bu yoklama neticesinde mahkumların ahvali , esas kaydı ve sicili tetkik olunur. Her ayın birinci günü hapishane mevcudu yalnız adet olarak müdür tarafından, Dahiliye Nezaretine telgrafla bildirilir.

Hapishanelerde mahkumun istifadesi için bir kütüphane bulundurulması kararlaştırılmış ve kurulacak bu kütüphanelere konulacak kitaplar, Dahiliye Nezaretince seçilip, isimleri bütün hapishanelere tebliğ edilecektir. Yirmi yaşından aşağı olan genç mahkumlar için de bir mektep vücuda getirilecek ve mahkumun yaşları ve derece-i malumatlarına göre tedris edilecektir. Mahkum, günde asgari olarak iki saat ders yapmak mecburiyetinde olup, muallimleri kendilerine

mekteplerde cari olan usul ve cezaları tatbika vazifeli tutulmuştur. Ayrıca bütün mahkumlar belirli vakitlerde ibadetlerini ve dini ayinlerini ifaya mecburdur.

Mahkumların günlük hayatlarının, belli bir nizam ve intizam dahilinde düzenlenmesi maksadıyla, konulan bu kuralların bütün hapisanelerde uygulanması amaçlanmış fakat mevcut hapisanelerin koşulları, bu kaidelerin çoğunun uygulanmasına müsait olmamıştır.¹⁸³

6. MAHKUMLARIN UYMAK ZORUNDA OLDUĞU KURALLAR İLE HAK VE YETKİLERİ

Tutuklu ve mahkumların, hapisane dahilinde buldukları zaman zarfında nizamname hükümlerince, belli hak ve yetkiler verilmiş bunun yanında uymak zorunda oldukları belli başlı kural ve kaideler de belirtilmiştir.

1916 nizamnamesinde, hapis süresince, ahlaklı, kurallara riayet gösteren, iyi halli mahkumlara, nizamnamede belirtilen şartlar doğrultusunda, şartlı salıverilmelerine olanak sağlanmaktadır. 1916 tarihli nizamnameye göre tutuklu ve mahkumların hak ve yetkileriyle birlikte uymak zorunda oldukları hususlar şöyle belirtilmiştir;

Mahkumlar, hapishaneye girişlerinde başgardiyana nezdinde umumi bir sicil defteri tutulmaktadır. Bu sicil defterinde, ilk olarak mahkuma, mahkumiyetine sebep olan fiil hakkında mütala'a sorularak, alınacak cevap uzun uzadıya yazılmakta ve daha sonra gardiyana, tabip ve ruhani memur (din görevlisi) tarafından o mahkum, hakkında yapılacak mütalaat üzerine gerekli açıklamalar, düzenli olarak kayıt edilmektedir. Mahkumiyet müddetinin, dördte biri, yarısı ve dördte üçü nihayetinde, mahkumdan itirafatına dair alınacak beyanat, mahkumun sicil defterine kayıt edilmektedir. Bu defterde, yılda bir defa, beğenilen ve idarenin istediği bir biçimde yani iyi halli olarak, vaktini geçirdiği kayıt olunan mahkuma, alamet-i imtiyaz olarak, koluna bir beyaz şerit bağlanmaktadır. Bu suretle her sene beyaz şerit kazanmış olan mahkum 150.¹⁸⁴ maddedeki açıklık cihetiyle, hususi izin ve

183 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27 (Mahkumların günlük hayatına dair bilgiler, 1916 tarihli nizamnameden alınmıştır.)

184 150.madde:" Tavrı ve hareketleri iyi olan altı aydan fazla mahkum bulunan suçlular, ceza

müsaadelere nail olmaktadır.

Hapishane dahilinde tutuklu ve mahkumların yüksek sesle konuşmaları ve bağırıp çağırılmaları, kısacası gürültü yapmaları kesinlikle yasaklanmış olup, hoşnut olmadıkları bir mevzu bahsinde ise, topluca dilekçe yazmaları da kesinlikle yasaklanmıştır. Dilekçeler münferit yazılmalıdır.

Kesici, delici ve yaralayıcı alet ve edevat ile, buna benzer şeylerin tevkifhane ve hapishanelere girişi kat'i suretle yasaklanmıştır. Atölyelerde ve diğer mahallerde kullanılan alet ve edevattan hiç biri, kullanım alanı dışındaki başka bir yerde ve mahkum üzerinde, bulunması yasak edilmiştir. Tevkifhane ve hapishanelerde, herhangi bir eğlence, kumar ile alkol ve esrar, kat'i surette yasaklanmıştır. Mahkumlar arasında her türlü gizli irtibat ve ilişki de yasaklanmış olup; Müdür, mahkumların meşguliyetleri esnasında, gayr-ı meşru gördüğü ilişkiyi, derhal men eder.

Tutuklu ve mahkumların, nizamname hükümleri gereğince, dışarıyla görüşmeleri ve haberleşmeleri caizdir. Dışarıdan biriyle görüşme hususu belli esaslar dahilinde cereyan etmektedir. Mahkumlar, hususat-ı zatiyyeleri için, vekil tayininde özgür olduklarından, devletçe icazetli olan dava vekillerinin bir kıt'a isim defteri, her hapishanenin kütüphane ve yazıhane mevkilerine asılması gerekmektedir.

Tutuklu ve mahkumların, yakınları ve akrabaları ile ortakları, Dahiliye Nezareti ile İstinaf Müdde'i-i Umumiliğinden yazılı emir alanlar, görüşme odasında ve yahut tahsis olunacak bir mahalde, gardiyanlar huzurunda konuşabilmelerine müsaade edilmiş, ancak görüşmek için hapishaneye gelenler ile mahkumların yeyip içmeleri yasaklanmıştır. Görüşülecek gün ve saat ile görüşme süresi, hapishane müdürü tarafından belirlenmektedir. Bu gün asgari olarak, haftada bir ve azami iki gündür. Kadınların ziyaretleri veya kadın mahkumları ziyaret sırasında, gardiyan kadın mevcut bulundurulmaktadır.

müddetlerinin üçte ikisini tamamladıktan sonra müdürün müracaatı üzerine nezaret tarafından geçici terhise (günümüzdeki şartlı salıverilme) tabi tutulacaklar ve hapishane komisyonu geçici terhis keyfiyetine nail olacakları teklif edecektir..”

Sabıkalı takımdan bulunan ve zabıtaca kötü kişiliği müspet olan kişilerin, mahkumlar ile görüşmeleri yasaklanmıştır. Ancak ebeveyn ile akrabaları müstesna tutulmuştur. Mahkumu veya hapishaneleri ziyaret etmek isteyenler, ilk önce müdüre müracaat edecekler ve müdür tarafından ziyarette bir kuşku ve kaygı görülmediği takdirde, en büyük mülkiye memuruna bildirilmek suretiyle, ve bu amirin yazılı tahriratiyle birlikte, hapishane ziyaret edilebilmektedir.

Bu ziyaret, gardiyan huzurunda yapılmakta olup, ziyaret zamanı müdür tarafından, tayin olunmaktadır. Tutukluların, ziyaretçileriyle görüşmesine müsaade edilmesi ise, ancak davalarına bakan mahkemede görevli hakimler, tarafından verilebilmektedir. Bunun yanında kürek mevki'lerinin ziyareti, mutlaka Dahiliye Nezaretinin iznine bağlıdır. Ziyaret keyfiyetlerinde, ziyaretçinin kimler olduğuna vesa'ireye dair gerekli açıklamalar, Dahiliye Nezaretine bildirilmektedir. Mahkum ile hiçbir kimsenin doğrudan doğruya münasebette bulunması ve mülakat etmesi caiz değildir.

Bunun yanında mahkumlar, özel durumlara münhasır belli esaslar çerçevesinde, zevce, evlat, peder, valide ve karındaşı gibi yakın akrabalarından birinin ölüm döşeğinde yani sekerat halde bulunduğu gibi durumlarda, bu kişilerin talebi üzerine, mahkum, gardiyan refakatiyle kısa bir zaman diliminde dışarıya gönderilir. Bu zaman dilimi, kırk sekiz saati aşamaz. Mahkumun yakın akrabalarının, kimsesiz oldukları ve yaşamlarını idame ettirmekten aciz buldukları gibi durumlarda ise, hapishane yönetimi, mahkumun çalışma semeresi olan bakiyesinden lüzumu kadar kesinti yaparak bu kişilere, geçimlerini sağlaması için para verebilir.

Mahkum, icap ettiği takdirde hapishane müdürüyle görüşebilmektedir. Haksız yere hapis edildiğini, ve yahut hapishane müdürü, gardiyan veya diğer memurlar, tarafından fena muameleye maruz kaldığını iddia eden her mahkum, dilekçe tertip ederek, ait olan makama gönderilir. (Şikayet hapishane memuruna yapılsa, dilekçe müdüre; aynı şikayet müdüre karşı yapıldığı zaman ise dilekçenin nezarete gönderilmesi gerekmektedir.) Örnek olması açısından, 1918 tarihli bir belgede, Hapishane-i Umumi Müdürü Fuad Bey'in bazı mahkumları dövdürdüğü yolundaki haberler üzerine, Dahiliye Nezareti ilgili tahkikatı yapmış ve nizama aykırı

davranışları tespit edilmiş ve hapishane müdürü görevinden azledilmiştir.¹⁸⁵

Birkaç mahkumun, bir araya gelerek dilekçe tertip etmeleri kabul edilmediği gibi bunun belli bir cezası da mevcuttur. Dilekçeler yazılı olarak yapılmaktadır. İcabında mahkum, hapishane katibine iddia ettiği hususları söyleyerek, dilekçelerini yazdırabilmektedirler. Ancak hiçbir esas üzerine dayanmayan, delili bulunmayan iddialar, cezayı gerekli kılmaktadır.

Mahkumların, bir hapishaneden başka bir hapishaneye nakli hususunda hapishane yönetimi, Dahiliye Nezaretinin müsaadesi olmadan hiçbir mahkumu, başka bir hapishaneye sevk edememektedir. Mahkumun bir hapishaneden diğerine nakli sadece, Dahiliye Nezareti'nin salahiyeti dairesindedir. Başka bir hapishaneye sevki lazım gelen mahkumların, mahkumiyetlerini ve diğer açıklamaları içeren evrak, hapishane idaresinden tanzim edilerek, doğrudan doğruya Dahiliye nezaretine irsal kılınacak ve alınacak emir üzerine mahkumun, başka bir hapishaneye nakli gerçekleşmektedir.

Nakil olunacak mahkumun, esas defterindeki kaydı, defterin sahifeleri şeklinde olan bir nakil belgesine değiştirilmeden kayıt edilmekte ve Dahiliye Nezareti'nden gelen emrin suret-i musaddıkasıyla, mahkumun hapishaneye kabulünü temin eden adli evrak, mezkur belgeye ilişitirildikten sonra hapishane muhafızlığı vasıtasıyla gideceği mahalle gönderilmektedir. Bu çeşit, nakil harcırahları mahkumun sevkiiyesinden tesviye olunmaktadır.

Bir yere nakil olunan mahkum, vasil olduğu hapishaneye birlikte geldiği evrak ile kabul olunur. Mezkur evrak, o hapishanenin esas defterine geçer ve mahkum yeni gelmiş gibi muameleye tabi tutulur. Doğal olarak, ceza müddeti, evrakındaki bilgiler doğrultusunda hesap edilir. Hiçbir sebep olmadan veya hususi müsaade olmaksızın hiçbir mahkum, bir hapishaneden diğerine gönderilemez. Mahkumlar kendi istekleri doğrultusunda yazılacak bir dilekçe ile bir hapishaneden diğerine nakil olabilmektedirler. Bir hapishanenin kapasitesinden fazla mahkum barındırdığı veya mahkumun dahili nizamlara gösterdiği her türlü suistimal ile ıslah olmayacağı düşünülen mahkumların nakli gerekmektedir.

185 BOA, DH. MB. HPS, No: 94/29

Mahkumun kaldığı hapisane, ikamet yerine, dolayısıyla ebeveyn ve akrabasının bulunduğu yere pek uzak ise; mahkumun kendi isteği üzerine, yazacağı bir dilekçe ile buraya yakın bir yere nakline izin verilebilmektedir. Ancak sürgün ve kal'abendlik cezalarının bulunduğu durumlarda, o cezalarla mahkum olanların bu madde ahkamdan istifadesine müsaade edilmemektedir.

Mahkumların ceza sürelerinin indirilmesi ve bazı mahkumların affedilerek salıverilmeleri, sadece Dahiliye Nezaretinin salahiyeti dahilindedir. Hükümet tarafından, görülecek sebep ve lüzum üzerine, mahkumların ceza müddetlerinin indirilmesi ve affedilme kararı verilebilmektedir. Nizamname gereğince bir mahkumun affedilmesi için, belli şartların oluşması gerekli tutulmuştur. Buna göre,

- Şifası mümkün olmayan bir hastalığa yakalanma durumu,

- Cezanın dörtte üçünü ikmal eylemiş iyi halli olup, alamet-i imtiyaz olarak her sene için koluna bir bağlanan beyaz şeridi, her sene kazanmış olan mahkumlar,

- Sinn-i piriye vüsul(70 yaşa ulaşma),

şartları hasıl olduğu zaman, (bu üç şarttan bir tanesi oluştuğu zaman) hapisane müdürü, komisyonun kararıyla en büyük mülkiye memuruna arz-ı malumat ederek, mülkiye memurunun yazacağı görüş neticesinde Dahiliye Nezaretince, af kararı verilebilmektedir. Ancak ikinci maddede belirtilen hususla ilgili olarak, bir açıklama yapmak gerekmektedir. Çünkü bu madde ahkamıyla, salıverilen hükümlülerin cezalarının altı aydan fazla olması ve cezalarının dörtte üçünü iyi halli olarak tamamlamış olmaları gerekmektedir. Müdürün müracaatı neticesinde, Dahiliye Nezareti tarafından verilen af kararı bir nev'i şartlı salıverilmedir. Kürek cezasına mahkum olanlar, şartlı salıverilme hakkına ancak bir şartla nail olabileceklerdir: O da terhis olunduktan sonra kendilerine gösterilen işi kabul edecekler ve şartlı salıverilme devam ettiği müddetçe ashab-ı iffet'ten bir şahsın nezaret ve kontrolü altında bulunacaklardır.

Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişi tarafından nizamnameye eklenmesini istediği; “Şartlı salıverilenlerden, bir suç işleyenler ile iyi tavır ve hareket sahibi bulunmayan mahkumların, tekrar hapis edilerek cezalarının geri kalan kısmını da eksiksiz olarak yerine getirmeleri ve bu keyfiyetin, mahalli en büyük mülkiye veya adliye memurlarının talebi üzerine gerçekleştirilmesi ve böyle bir hal vuku’unda müdürün, derhal şartlı salıverilmiş ve sonra tekrar hapsine lüzum görülen bu şahısları, Dahiliye Nezaretine bildirmesi gerektiği hususu, Nezaret tarafından incelenmiştir. Dahiliye Nezareti, bu hususun mümkün olabileceğini ancak mevcut ceza kanunlarının buna müsait olmadığı cihetle, iş bu görüş, nizamnameye dahil edilemediğini belirtmiş ve sonradan, ceza kanununda buna müsait hükümler çıkarılırsa o zaman bu husus eklenebilir”.¹⁸⁶ Denmektedir.

Bunun yanında, her mahkum affını talep etmek hakkına haizdir. Af talep etmek isteyen mahkum dilekçe ile müracaat edebilmektedir. Bu dilekçe hapishane müdürüne verilir. Müdür mezkur dilekçeyi mahallin en büyük mülkiye memuruna göndermeye mecburdur. Mülkiye memuru da bu dilekçeyi Dahiliye Nezaretine arz etmekle yükümlüdür. Normal şartlarda ceza sürelerini bitiren mahkumlar, günü gününe tahliye olunacaklardır. Mahkumun fazla hapis edilmesinden sorumlu memur, mesul olmaktadır. 1917 tarihli bir belgede, Gönen Hapishane ve Tevkifhanesinin teftişi esnasında, bir mahkumun altı gün fazla yattıktan sonra tahliye edildiğinin anlaşıldığı ve bu gibi adaletsizliğe meydan verilmemesi¹⁸⁷ gerektiği bildirilmiştir. Ceza müddetlerini bitiren mahkumların cetveli, bir gün evvel, başgardıyan tarafından hazırlanıp ve müdür, tarafından tasdik edildikten sonra tahliye gününün bitiminde, bu cetvel mahalli polis idaresine bırakılmaktadır. Tahliye olan mahkumun esas kaydına ve cüzdanına tahliye edildiğine dair işaret konulmaktadır. Cüzdan vesika olarak mahkumun kendisinde kalmaktadır.

186 BOA, DH. MB. HPS, No: 158/27

187 BOA, DH. MB. HPS, No: 78/43

Mahkumların nizamname haricinde, affedilmesi, genellikle padişahların insifiyatine bırakılmıştır. Kılıç kuşanmak, veladet ve cülus gibi törenler, mahkumiyetinin üçte birini tamamlamış olan mahkumların affedilmesine vesile olmaktadır.¹⁸⁸ Örnek vermek gerekirse, 1902 yılında, Padişahın doğum gününde, cezalarının üçte ikisini tamamlayan; siyasi, su-i kasd ve ırza tecavüzden mahkum olmayan, Dersaadet ve taşra hapishanelerindeki bütün erkek ve kadın mahkumlar,¹⁸⁹ padişah tarafından affedilmiştir. Bunun yanında, dini ve milli bayramlar, mübarek gün ve gecelerde, tahliyesine az kalmış mahkumların affedildiğini görmekteyiz. Ayrıca birçok mahkumun af talebiyle ilgili olarak Dahiliye Nezaretine başvurduğu incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Mahkuma ödül olarak, geri kalan cezaların af edilmesi uygulamasına da rastlamaktayız. 1908 tarihli bir belgede, Karahisar-ı Sahip Hapishanesi'ndeki mahkumların firar edeceklerini bildiren mahkum, Viran Köyü, Ali Oğlu Dik Dik Mustafa'nın, kalan cezası affedilerek tahliye edilmiştir.¹⁹⁰

7. MAHKUMUN ÇALIŞTIRILMASI

Günümüzde tüm dünyada mahkumların çalıştırılmasının, infazın en önemli esasını oluşturduğu kabul edilmektedir. Çünkü mahkumların çalıştırılması, hem bir meslek ve sanat öğrenmelerini sağlamakta hem de sosyalleşmelerine katkı yapmaktadır. Bir şey üretmenin verdiği haz ve mutluluk, mahkumun kendine olan güvenini yeniden tesis etmekte ve sosyal hayata daha sıkı tutunmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, mahkumların atıl bir şekilde boş boş oturarak vakit geçirmesi, hem onların emeğinden ve iş gücün'den faydalanmayı imkansız kılar; hem de mahkumların kendi istikballerinin önünde bir engel teşkil eder. Mahkumların çalıştırılması hem mahkumların kendileri açısından hem de hapishanenin düzeni ve güvenli yönetilebilmesi açısından önemlidir.

Osmanlı devleti, Tanzimat fermanının ilanından sonra, Hapishanelerin modernizasyonu ve iyileştirilmesi konusunda bir dizi çalışmalar yapmış ve Islahat fermanında da hapishaneler ile ilgili bir madde koymuştu. Ayrıca 1858 Ceza Kanunu'nun 34.maddesinde: mahkumların, devletçe tayin olunan usul ve nizama ve

188 Şen, *a.g.e.*, s.137

189 BOA, Y.MTV, No: 231/53

190 BOA, DH. MKT. No: 2649/68

hallerine göre ve kendilerinin istidadı olan münasip işler ile iştigal olacaklarını ücretlerinin yarısının kendilerine ödeneceğini yarısının da emanet sandıklarına konulacağı¹⁹¹ belirtilmekteydi. Yapılan çalışmalar sayesinde, XIX. yy. son çeyreğinde, İstanbul ve taşra hapishanelerinin modernize çalışmaları artırılmış, hükümlülere okuma-yazma öğretilerek eğitilmesi ve meslek kazandırılmasına yönelik programlar uygulamaya konulmuştur. 1880 nizamnamesinde mahkumların çalıştırılması konusu daha da geliştirilerek, bu doğrultuda bazı hükümler konulmuştur.

Bu nizamnameye göre; Her hapishanede, mahkumların hiç biri, işsiz kalmayacak surette bazı iş kolları tertip olunacaktır. Açılacak iş kollarının belirlenmesi, düzenlenmesi ve hesap işlerinin yapılması işlemleri, hapishane müdürleri tarafından kararlaştırılarak adliye müfettişlerine bildirilecektir. Çalışmaktan istemeyen mahkumlar, yirmi dört saatten bir haftaya kadar teneffüse çıkarılmaktan mahrum bırakılacak ve tekrarı halinde cezaları artırılabacaktır. Her mahkum, hapishanede bulunduğu müddetçe çalışmaya mecbur olacaktır. Fakat tutuklu bulunan şüpheliler ile hapis cezasıyla mahkum olanlardan canib-i miriyyeden iaşesi olmayanlar, çalışmak bahsinde özgürdürler. Mahkumların ürünlerinden hasıl olacak akçenin yarısı, yiyecek ve elbiselerine ile devlet tarafından edilecek masrafa karşılık olmak üzere düşüldükten sonra, geriye kalanı icap ettikçe kendilerine teslim olunmak üzere hapishane deposunda muhafaza edilecek ve bunun için mahsus defter tutulacaktır.¹⁹²

Nizamname gereğince, mahkumların çalıştırılmaları esas alınmış ve ilk olarak uygulamaya İstanbul'daki, Umumi hapishane'de başlanmıştır. Hapishanede, terzihane, kundurahane, marangozhane ve çeşitli makine, alet, edavat alınmış ve bu sanayi kollarında mahkumlar kendi ürünlerini meydana getirmeye başlamışlardır.¹⁹³ Mahkumlar artık güneşin altında sere serpe yatmak yerine kendi ürünlerini imal etmeye başlamışlardır. Ayrıca İstanbul Umumi hapishanesi bünyesinde bir dersane açılarak mahkumların okuma-yazma öğrenmesi için dersler verilmeye başlanmıştır.

191 Avcı, *a.g.e.*, s.245

192 BOA, DH. MB. HPS. No: 81/32

193 Şen, *a.g.e.*, s.58

Merkez ve taşra hapishanelerinde mahkumların çalıştırılması ve bu doğrultuda mahkumun emeği ve iş gücünden yararlanması, mahkumların hazineye olan yükünün hafifletilmesi ayrıca kendi ihtiyaçlarını görmelerinin sağlanması ve hapisten çıktıktan sonra öğrendiği mesleği icra ederek istikbalini kazanması gibi önemli faydalar getireceği için, Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti bu konuları, belli bir esasa bağlamak için 1910 tarihinde bir talimatname yayımlayarak bütün hapishanelere göndermiştir. Bu talimatnamede mahkumların çalıştırılması esasına ilişkin koşullar belirtilmiş olup neler yapılması gerektiği açıklanmıştır. Bu talimatnameye¹⁹⁴ göre;

Hapishanelerde bulunan mahkumlar, gerek hapishaneye ait hizmette ve gerekse hapishane idaresi hesabına ve yahut dışarıdan vuku bulacak siparişe ait işlerde istihdam edilebilmektedir. Hizmet ve imalatın tanzimi ve idamesi hususu, hapishane müdürünün vazifesinden olup; hizmet ve imalat esnasında, mahkumların firarlarına meydan vermemek ve yapılan işin düzgünce yerine getirilmesi vazifesi de gardiyanlara aittir. Hapishane dışındaki hizmet ve imalatta, gardiyanların yeterli gelmemesi halinde, jandarma görevlendirilebilmektedir. Memurlar tarafından, hapishane dışındaki işlerde, mahkumun firar etmelerini önlemek için gerekli tedbir ve özen gösterilmesi gerekmektedir.

Hapishane müdürlerinin, mahkumlara iş bulmak hususunda adliye memuruyla birlikte; mülkiye, inşaat işleri, orman memurları ve belediye dairelerine müracaat etmesi istenilmiş ve sözü edilen memurların, hapishane müdürüne zorluk çıkarmamaya ve kolaylıklar göstermeye mecbur oldukları belirtilmiştir.

Mahkumlara hapishane dahilinde: “Bezelye, fasulye, nohut gibi hububatı ayıklamak, mukavvadan kutu vesaire yapmak, iplik eğirmek, bez, halı, kilim dokumak, makaralara iplik ve ipek sarmak, kuş tüyleri bulmak, sepet ve ağzı geniş kap ve süpürge imal etmek, yün, beygir kılı, saz ve diğer, fitil, fırça ve silgi gibi şeyler yapmak, söğüt dalları soymak, tütün yaprakları seçmek ve istif etmek vb” işlerin gördürülebileceği; kadın mahkumların ise, koğuş dahilinde; çorap örmek, dikiş dikmek, elbise ve yatak takımları tamir etmek, havlu, gömlek ve yatak

194 BOA, DH. MUI, . No: 61-2/25

örtülerine marka ve numara koymak, bez dokumak, halı ve kilim imal etmek gibi işler ile iştiğal ettirilmesine müsaade edilmiştir. Marangoz, terzi ve kunduracı gibi bir meslek ve sanat erbabı, mensup oldukları sanatlarla iştiğal ettirilmiştir. Koğuş veya hapishane dışında, mahkumlara; odun yarmak, kömür parçalamak, taş kırmak, maden ayıklamak gibi işler de gördürülebilir. Ancak hapishane müdürleri, mahkumlara, hapishane dahilinde iş gördürmeyi hapishane dışında çalıştırmaya tercih etmelidir. Bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından 1911 tarihli bir belgede, Hapishane ve Tevkifhaneler Nizamnamesi'ne nazaran mahkumların, hapishane dışında çalıştırılmayacağından, Şam bataklığının kurutulmasında istihdam olunamayacakları¹⁹⁵ belirtilmiştir. Nitekim, şose inşası ve bazı adi orman ve bina işleri'nin dahi, dışarı işlerden faydalı olduğu ve resmi daireler ile belediyeye ait işlerin başka hususi işlere tercih edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Resmi daireler ve belediye'ye ait işlerde, buradaki görevlilerin icap ettiği kadarının, çalışma esnasında, mahkuma icra-yı nezarete memur edileceği; ceza kanunu mahkumlarının da, halatta çalıştırılması gerektiği ve bu mahkumların iş esnasında, nezaretleri hususunda, ziyadesiyle dikkat ve itina edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Mahkumun fabrikalarda istihdamı yasaktır ve mahkumlar için, iş aramak maksadıyla gazeteler ve başka yayın organlarına, ilan verilmesi caiz değildir. Hususi kişilere ait dışarıda yapılan işlerde, fakir ahali ile rekabet etmekten sakınılması gerektiği, hapishanelere iş siparişi veren şahıslar ile de mukavelename yapılmasının gerekli olduğu bildirilmiştir.

Talimatnamede mahkumlar, hal ve sanatlarına uygun olarak kendilerine gösterilmek suretiyle öğretilen işlerde, çalışmaya mecbur tutulmuşlardır. Tutuklu kişiler, çalışmak hususunda muhtar iseler de bunların da işe tutunma ve çalışma konusunda şevklendirilmeleri lazımdır. Bu kişilerin çalıştırılmaları hususunda adliye memurlarının oyunun alınması gerekmektedir.

195 BOA, DH. MB. HPS. No: 34/23

Bazı mahkumların, hususi durumlarda hapishane müdürü tarafından, hizmetten afları caizdir. Bu madde, hastalıklı, zayıf ve idrarını tutamayan mahkumlar ile bilhassa şeref-i zati sahibi mahkumlar hakkında, tatbik edilmektedir. Ayrıca, hapishane idaresine bir uygun bir meblağ verecek olan mahkumun, kendi koşullarında hususi hallerde, çalışmasına müsaade edilebilmektedir. Ancak görecekları iş, hapishane dahilinde intizam ve emniyeti ihlal etmeyecek bir halde olmalıdır. Mahkumun çalışması, kış mevsiminde günde sekiz saati ve yaz mevsiminde on saati aşmamalıdır. Mahkumlar, doğal olarak Cuma günleri ve Bayram günleri çalıştırılmamaktadırlar.

Mahkumların, hizmet dallarına ve muhtelif işlere ayrılması işi, hapishane müdürü tarafından icra edilmektedir. Fakat mahkumlardan bazılarının, bu hususta istek, arzu ve görüşlerinin dinlenmesi gerektiği özellikle, mecbur olmadıkları halde; kendi rızalarıyla çalışacak olan mahkumun bu konudaki, istekleri ve arzularının imkan dahilinde gerçekleştirilmesine özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mahkumlar, çalıştırılacakları hizmet ve dallarına ayrılırken; sıhhat durumları, kabiliyet ve zeka durumları, terbiyeleri, önceki alışkanlıkları ve sağlık durumları gibi etkenler üzerinde önemle durulması gerektiği ve iş esnasında, genç mahkumları diğerlerinden ayrı tutulmasının icap ettiği bildirilmiştir. Önemle üstünde durulması gereken başka bir nokta da, şüpheli ve sanıklar ile mahkum bir arada çalıştırılmamaları hususudur.

Çalıştırılacak her mahkumun, günde görebileceği iş miktarı gücünü aşmayacak şekilde belirlenmeli ve bu işte gayretli ve devamlı çalışacağı hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Zayıf ve hastalıklı olup, kendi arzusuyla çalışmak isteyen mahkumlara gücü yeteceği kadar iş vermek ve beyan olunan çalışma saatlerinden daha az bir müddet zarfında çalıştırılmalarına olanak sağlanmıştır. Bir mahkumun, belli olan iş miktarını görmüş olması, kalan zaman zarfında çalışmaması anlamına gelmemektedir. İşin nev'i, her mahkum için günlük yevmiyesi, bir miktar tayinine müsait olmayacak olur ise, mahkumun tahammül ve kuvvet ve becerisi derecesinde gayret ve devamlı iş görmesine nezaret edilmektedir.

Mahkumlar, belirlenen kurallara riayet etmek zorundadırlar. Çalışmaktan kaçmak isteyenler hakkında, teneffüse çıkmaktan ve başkalarıyla görüşmek ve muhabere etmekten, dışarıdan kendilerine verilecek eşyayı kabul etmekten men olunacağı gibi; bu kişilere icabında yalnız su ve etmek verilerek muayyenat-ı sa'ireden dahi mahrum edileceği, bazı hallerde, ekmeğin miktarı'nın da iki yüz dirheme kadar azaltılabileceği öngörülmektedir. Çalışmak bahsinde özgür olan ve diğerleriyle birlikte çalışmayı da arzu etmeyen mahkumların, kendi hal ve derece-i servetleriyle uygun bir işle, hususi surette iştiğal etmelerine izin verilebilmektedir. Fakat göreceklere iş, hapishane dahilinde intizam ve emniyeti ihlal etmeyecek bir halde olmalıdır. Hapis cezasına mahkum olanların, bu müsaadeye mazhar olması medeni hukuk ve kürek cezasıyla mahkum edilmemiş olmalarına bağlıdır.

Hapishaneye ait hizmetten başka, diğer işlerde mahkumların ücretsiz istihdamı caiz değil ise de mahkumu çalıştırmak gerekli olduğuna göre, bunları meşgul edecek kârlı bir iş bulunmadığı vakitlerde, mahkumların emlak daireleri ve belediyeye ait işlerde dahi, ücretsiz istihdamları izin vermenin zaruri olduğu belirtilmiştir. Bu konuda, 1912 tarihli bir belgede, İnşaat-ı nafia, belediye ve hapishane imalathanesinde çalışmak istemeyen Denizli Hapishanesinde bulunan mahkumların, yevmiye ekmeklerinin kesilmesi ve bakkaldan eşya almalarının yasaklanarak çalışmaya zorlanmasının münasip olacağı¹⁹⁶ Dahiliye Nezareti tarafından bildirilmiştir.

Mahkumların çalışmalarının semeresi olarak aldıkları yevmiyenin miktarının, hal ve zamana göre hapishane müdürü tarafından belirleneceği, ancak emlak daireleri ve belediyeye ait işlerde mahkum yevmiyelerinin, hapishane idaresi için bir kâr kalmayacak surette tayin olunması'nın uygun olacağı zikredilmiştir. Gerek hapishane idaresi namına alınan yevmiyelerden, ve gerekse hapishane dahilinde tesis olunan imalathaneler safi hasılasından, elde edilecek gelirin bir kısmı, mahkuma mükafat veya kar olarak verilmektedir.

196 BOA, DH. MB. HPS, No: 50/14

Talimatname gereği, tutum ve davranışları noktası nazarından, mahkumlar üç sınıfa taksim edilmektedir ve gündelikleri de sınıflarına göre tayin olunmaktadır. Hapis cezasına mahkum olarak hapishaneye dahil olan her mahkum, altı ay boyunca üçüncü sınıftan sayılmaktadırlar. Mahkumun kıdemlerinin belirlenmesinde: hapis hane dahilindeki tavır ve hareketleri, hüsn-i hal ve itaatleri, arkadaşlarıyla ilişkileri ve çalışma durumu, gayretleri, dikkati, mütalaa edilerek müdür tarafından, ikinci ve birinci sınıfa nakilleri yapılmaktadır.

Mahkumun gündelikleri, günlük safi kazançlarının dörtte birini geçmemekte ve bunun azami sınırı; üçüncü sınıf mahkum için yirmi ve ikinci sınıf mahkumlar için kırk ve birinci sınıf mahkumlar için altmış para şeklinde itibar olunmuştur. Bununla birlikte bilgi ve becerilerinin yanında ahlak ve huy güzellikleri bulunan ve kendilerinden hapis hanece, cidden istifade olunan bazı mahkumlara hapis hane müdürünün uygun görmesi ve hapis hane komisyonunun da kararıyla üç buçuk kuruşa kadar gündelik verilmesi de uygun görülmüştür. Mahkumun gündelikleri, kendilerine verilirse de üzerlerinde hapis hane nizamnamesinin müsaade ettiği miktardan fazla para bulundurulmayacaktır. Mahkumun işlerinden hasıl olan safi kâr, hapis hane kasasında ve müdür ile hapis hane katibinin nezaretinde muhafaza edilmektedir.

Kasada biriken para, sadece hapis hanelerde imalathanelerin tesis ve tamiratiyla ve alet ve edevat satın alınması için tahsis olunup, fazlasıyla da haftada üç defaya kadar, mahkum için sıcak yemek pişirilmesi ve dağıtılması için kullanılmaktadır. Ayrıca, her sene meclisi idare tarafından görevlendirilecek komisyonlar marifetiyle, imalathaneler hesabında biriken safi kârdan, yine fazla bir meblağ kalır ise, hapis haneler hususi masraflarında harcama ve tahkik olmak üzere, sene başı Osmanlı Bankası'na teslim olunarak orada saklanması gerekmektedir. Hapis hane müdürü ile hapis hane katibi, hesapların yolunda tutulmasından mesul olup, bu görevliler, imalathaneler için gerekli olan işlenmemiş hammaddelerin satın alınmasında görevli iseler de, işbu satın alma işini idare meclisi azasından bir zat dahi, bu kişilere ilaveten görevlendirilmelidir.

Hapishanelerde, mahkumların çalıştırılması hususu, yukarıda açıkladığımız üzere belli esaslar dahilinde düzenlenmiştir. Ancak yazılı olarak bildirilen bu kural ve kaidelerin uygulanması, çoğu hapishane için mümkün olmamıştır. Çünkü, ülkenin kaza, liva ve merkez hapishanelerin çoğunun yeterli fiziki şartları mevcut değildi ve tahsisat yetersizliğinden, çeşitli sanayi dallarının oluşturulması mümkün olmamıştır. Özellikle kaza ve liva merkezlerindeki hapishanelerde sanayi faaliyetleriyle ilgili gelişme sağlanılamamıştır.

1916 tarihli nizamname ile mahkumların çalıştırılması bahsi yeniden düzenlenmiş olup, birinci derece hapishanelerde mahkumların çalıştırılması ve belli bir gelir getirici faaliyetlerin tesisi amacı güdülmemiştir. Ancak bu hapishanelerde, mahkuma vaaz ve nasihata ve terbiye-i diniyye ve ahlakiyye'ye ait tedrisatın icra edilmesi benimsenmiştir.

İkinci derece hapishaneler ile kürek mevki'lerinde (umumi hapishaneler) ise, mahkumların belli esaslar doğrultusunda çalıştırılmasının yanında eğitim faaliyetlerinde yapılacağı bunun için gerekli, makine ve motor tatbik edilmesi hususu ilgili nizamnamede belirtilmiştir. İkinci derece ve kürek mevki'lerinde herhangi bir özrü olmadan çalışmaktan kaçmak isteyen mahkum, çalışmaya teşvik edilecek ancak bu teşebbüs sonuç vermediği takdirde ilgili nizamata göre haklarında ilgili ceza-i muamele edileceği belirtilmiştir.

Hasta olanlar ve tabip tarafından iş'ten men edilenler çalıştırılmamaktadır. Cuma, bayram ve kandil günleri ile Hıristiyanların ve Musevilerin eyyam-ı ma'dudesi tatil günleri olarak belirlenmiştir. Mahkumların çeşitli işlere ayrılmasında, mesleği ve isteği doğrultusunda muamele edilmektedir. Mesai sırasında her fert, iş başı'ya ve ustaya itaat etmeye mecbur tutulmuştur. İlgili nizamnamede mesai, yani mahkumun çalıştırılması iki surete mazhardır. Bunlar, mahkumun götürü olarak kendi hesaplarına gördükleri işler ile diğeri hapishane idaresinin gündelikle mahkuma gördüreceği işlerdir. İşsiz bulunan vasıfsız mahkumlar, mümkün olduğu kadar Harbiye, Bahriye, Posta Nezaretleri ve hapishane idaresi hesabına çalıştırılmalı ve toprağın ıslahı, yol ve resmi dairelerin inşası gibi işlerde istihdam olunmaktadırlar. Mahkumlar gündelikle çalıştırılması ve mahkum olmayan serbest işçilerle ilişki içinde bulunmaması tavsiye edilmiştir.

Hapishane dahilinde oluşturulacak, ameliyathane, fabrika, dest-gah gibi tesisatın tatbiki ve çeşitli sanayinin tayini ve mesainin tanzimi görevi hapishane komisyonuna verilmiştir. Dahiliye Nezareti ve yahut Dahiliye Nezaretinin emri üzerine mutasarrıf, mahkum tarafından yapılacak işlere başlamak emrini verecektir. Mahkumların hapishaneyi terk edip, iş başına gitmesi nezaretin emrine uygun olarak yapılır. Tutuklular arasında, kendi isteği ile herhangi bir işte çalışmak isteyenlere, ayrıca serbest bir meşguliyet bulunmaktadır.

8. MAHKUMUN ÇALIŞMA SAATLERİ (MESAI VAKTİ)

1916 tarihli nizamname ile mahkumların çalışma koşulları ve esasları ayrıntılı bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. Hapishanelerde günlük hayat üç sekiz üzerine kuruludur. Yani, sekiz saat uyku, sekiz saat mesai ve sekiz saat istirahat. Yaz ve kış mevsimlerindeki gece ve gündür farkı nazar-ı dikkate alınarak bu taksimde, cüz'i değişiklikler yapılabilmektedir. Bundan başka iklim ve mevsim şartları dikkate alınmaktadır. Örneğin; sıcak aylarda mesa'inin kolaylaştırılması yani kısa aralıklarla mahkumların istirahat etmesi uygun görülmüştür.

İstirahat ve mesai saatlerini içeren, Dahiliye Nezaretince tanzim edilen, "umumi program" bütün hapishanelere gönderilir ve program senede üç defa her dört ayda bir değişmek üzere tanzim edilir. Umumi program'da belirtilen mesai ve istirahat zamanlarının saati, elektrik çingirakları vasıtasıyla mahkumlara duyurulmaktadır.

İkinci derece hapishanelerde ve kürek mevki'lerinde bulunan mahkumlar, çalışmak bahsinde zorunludurlar. Mahkumlar, günde yedi saat, kürek cezasına mahkum bulunanlar da dokuz saat çalışmaya mecburdurlar. Dahiliye Nezareti, her ceza müessesesi için, iklim şartlarını nazar-ı itibara alarak, işe başlama ve bitiş saatlerini tayin ettiği gibi, sıcak aylarda vazifenin tahfifi'ne (kolaylaştırılması) karar verebilir. Mahkumların işten kaçmaları, belli bir cezayı gerektirmektedir. Bu cezaların neler olacağı ilgili bölümde belirtilecektir. Mahkumların dini ve resmi günlerde çalıştırılması yasaklanmış olup gayr-ı müslim mahkumların kendi milli ve

dini bayramlarında çalıştırılmamaları konusu ilgili dini görevlileriyle (papaz, haham) birlikte tespit edilmektedir.

Kürek cezasına mahkum bulunanlar dört sınıf dahilinde çalıştırılmaktadırlar. Kürek cezası almış bir mahkum, cezanın başlangıcında, hücrede çalışır ve bu sınıfa “hücre sınıfı” namı verilir. Altı aydan sonra tavır ve hareketinden memnun kalındığı takdirde, mahkum imalathane ve fabrikada çalışabilir. Bu durumdaki mahkumlar “umumi Sınıf” namını alır. Tavır ve hareketi ile çalışmasından memnun kalınan ve cezasının üçte birini de ifa eyleyen mahkum, hapishanenin temizliği ve kiler işleri gibi dahili işlerle meşgul edilmektedir, ve yahut da harici ziraat işlerinde istihdam olunmaktadırlar. Bu tür mahkumlara da “müterakki sınıf” namı verilmektedir.

Müdür, hapishane komisyonu ile müzakere ederek kürek cezalılarının bir kısmının dışarıda, kamu yararına ait işlerde istihdam olunabilecekleri tayin edebilmektedir. Bu sınıf da “serbest çalıştırılan sınıf” adıyla isimlendirilir. Hal ve hareketlerinden memnun olunmayan mahkumlar ise daha ağır işlerde çalıştırılmaktadırlar.

Hapishane tabipleri, bazı mühim sıhhi sebepler göstererek, mahkumun hücrede geçireceği müddeti azaltabilmektedir. Tabip, bu duruma gerekçe gösterdiği nedenleri, mahkumun evrakına yazılı olarak belirtmekle yükümlü tutulmuştur. Ayrıca Dahiliye Nezareti, sıcak memleketlerdeki hapishanelerde, hücre usulünün tatbik edilmemesini ve yahut da hücrede geçirilecek sürenin, adı geçen çevrelerde, iki aya düşürülmesini emir edebilme yetkisine sahiptir.¹⁹⁷

9. MAHKUMLARIN ÇALIŞTIRILMASI NETİCESİNDE ELDE EDİLEN GELİR

Osmanlı hapishanelerinde, mahkumların çalıştırılması başlanması neticesinde bazı hapishanelerde mahkumların alacakları ücretler ve bu devlet hazinesine kalan meblağın nasıl sarf olunması gerektiğine ilişkin bazı sualler üzerine, mahkumlardan devlet vazifelerinde istihdam olunanların alacakları ücretler hakkında emir-name-i sami yayınlanmıştır. Yayınlanan talimatnamede, Hapishane’de bulunup, kendi isteği

197 BOA, DH. MB. HPS. No: 158/27

ile ücret münasebeti ile devlet vazifelerinde istihdam olunanlardan alınan ücretin yarısı kendilerine verilip diğer yarısı açılmış olan sandığa konulmakta bulunduğu cihetle bundan şimdiye değin hayli akçe birikmiş olduğundan, bu akçelerin ne yolda idare olunmak lazım geleceği ve bunlardan cezasını tamamlayanlar ile bazı salıverilen mahkumları iş bu akçeden bir şey verilip verilmeyeceği bazı yerlerden su'al idilmiş denilmekte ve elde edilen gelirin nasıl idare olunacağı açıklanmıştır.

Talimatnameye göre, “Sanat icra eden mahkumların ürettikleri mamullerin satış tutarı hasılasından masrafların ayrılması ve kendilerinin ihtiyaçları doğrultusunda aldıkları akçe miktarı çıkarıldıktan sonra kalan miktar, emanet sandığında saklanmak üzere ve her bir mahkumun istihkakı, ellerinde bulunan senet-i mahsuslarına derc edilerek, cezasını tamamlayıp tahliye edilenlerin alacakları her neye erişir ise kendilerine verilmesi, hapishane-i umumice cari bulunduğu, Zabtiye Nezaret-i behiyyesi makamıyla cereyan eden muhabere cevabında beyan olunmuştur.” denmektedir.

Mahkumun çalışma semeresi ve karları olan nakitten, bir miktarının mahpus zamanlarında ihtiyaçları için kendilerine verilmesi, fazlasının bi'l-istirbah sebillerinin tahliye zamanında noksansız olarak ellerine teslimi anlayışı benimsenmiştir. Mahkumların ürettikleri mamullerden elde edilen meblağın, hüsn-ü muhafazası ve ihtiyaç halinde mahkumların istifade edebilmeleri için lüzumlu olacağından; elde edilen gelirin, yukarıda belirtildiği üzere emniyet sandıklarında saklanması ve idaresi ve bu uygulamanın her tarafta yaygınlaşmasına, ve iş bu idarenin emniyet sandığı bulunmayan mahallerde, belediye dairelerine ve belediye dairesi olmayan yerlerde ise, hükümet-i mahallinin münasip göreceği sağlam ve güvenilir bir vasıtaya bırakılması ve ihalesi Şura-yı Devlet'ten mazbata ifade olunmuş ve bu yolda birikecek meblağın menfaat sandıkları vasıtasıyla, istirbah olunması uygun görülerek, bu suretle iş ve işlemlerin yerine getirilmesi, tüm vilayetlere ve mutasarrıflıklar ile Divan-ı Ahkam-ı Adliye ve adı geçen nezaretlere yazı ile bildirilmiştir denmektedir.(sene:1875)¹⁹⁸

198 Bkz. , “Mahbusinin Hidemat-ı Miriye ve Şahsiyyede İstihdamları ile Alacakları Ücretler Hakkında Emir-name-i Samii”, *Düstur I.Tertib*, C.III, s.567

Emirname-i Sami'ye göre; hapisshanede bulunup, kendi rızalarıyla ister kamu veya özel işyerlerinde istihdam edilen mahkumların çalışmaları neticesinde elde ettikleri gelirin bir kısmı kendilerine peşin verilecek, (tahminen dörtte biri) geri kalan kısmı ise hapisshanece işletilecek, mahkumun tahliyesi zarfında ise, hapisshane masrafları düşölerek geriye kalan kısım mahkuma verilecektir.

1916 tarihli nizamname hükümlerinde ise mahkumların çalışma semeresi olarak alacağı ücretler ile ilgili olarak eski uygulamalar kabul edilmekte olup, yapılan iş ve işlemlere ait kayıtların tutulması hususuna özenle dikkat edilmiştir. Nizamnameye göre mahkumlar, çalışmalarına mukabil kazandıkları meblağın yarısını alacaklardır. Her çalıştırılan mahkuma ait meblağ mahkumun resmi evrakına kayıt olunacak ve bir ay zarfında kazandığı meblağ ile (mücrimin ellerine teslim edilmeksizin) arzu ettiğini satın alabilecektir. Müdür, bazı olağanüstü durumlarda kazançları eksiksiz olarak mahkumun akraba ve yakınlarına bırakılmasını müsaade edebilmektedir. Eşya üzerinde tahribat vuku'a getirildiğini ve layıkıyla çalışılmadığını gören müdür, ilgili mahkuma bir ceza tertip edebileceği gibi yaptığı tahribatın tamiri için icap eden meblağ nispetinde, mahkumun da yevmiyesinden düşebilir. Ancak yevmiyelerden düşölcek meblağın, mahkumun altı aylık yevmiyesini geçmemesi gerekmektedir.

Mahkumlar, arzu ve istekleri ile sosyal statüleri nazar-ı dikkate alınarak çalıştırılmaktadırlar. Bazı özel durumlarda müdür, mahkumların kişisel sanatıyla veya ilmi edebi çalışmalarlarıyla iştigal etmelerine müsaade edebilmekte ve mahkumların bu suretle kazanacakları meblağın yarısı kendilerine ait olmaktadır. Mahkumların mesailerinden elde edilen kazanç, müdürün nezareti altında muhasebeci tarafından kayıt edilmektedir. Mahkumların hangi tür işlerle istihdam olduğuna dair bilgiler ve alınan kararlar her mahkumun evrakında kayıtlı bulunmaktadır. Bu defterlerde, mahkumun kazancının miktarı ve hapisshaneye ait kısmı belirtilir. Mahkumun kendine ait kısmından harçlık için mahkuma verilecek miktar hapisshane komisyonunca kararlaştırılır. Bakiye, tasarruf olarak saklanır. Mahkumun, ceza süresi yani infazı bittiği zaman, tasarruf miktarı neye baliğ olursa mahkuma bütün eşyalarıyla birlikte verilir. Bazı durumlarda ise mahkumun kendi hakkı olan kazancından icabı kadarının mahkumun ailesine verilmesine müsaade

olunur ve bu da deftere işaret edilmektedir.

Mamulatin ve sanatsal ürünleri satmak veya sipariş kabul ederek imalat icra ettirmek hapishane idaresinin vazifesidir. Satış temini için hapishane idaresi gerekli tedbirleri alır ve ham madde ihtiyacını tedarik eder. Bu hususta satış ve satın alma memuru istihdam olunur. Bunların sınıfı sanatkar hademe sınıfındandır. Maaşlarından başka, ondalık ile istifade ettirilir. Ondalık miktarını hapishane komisyonu tayin etmektedir.¹⁹⁹

10. MAHKUMLARIN ÇALIŞTIRILMASI HUSUSUNDA BAZI MODEL HAPİSHANELER

1911 tarihli Dahiliye Nazırlığı tarafından tüm hapishanelere gönderilen yazıda, İstanbul hapishanelerindeki mahkumun bazı sanayi ile meşgul ettirilmesi güzel sonuç verdiği için bu uygulamanın diğer hapishanelerde de tatbik edilmesi gerektiği bildirilmiş olup gerekli desteğin verileceği belirtilmiştir.²⁰⁰ Ayrıca İstanbul ve Aydın'daki mülkiye ve hapishane memurlarının gayretleriyle hapishanelerde sanayi faaliyetleri ve mahkum talimleri sağlanmasının diğer hapishanelere örnek olması gerektiğini ve bu şekilde mahkumların beden ve zihin sağlıklarının terbiye edildiğini belirtmektedir.²⁰¹

Bazı hapishaneler kurulacak sanayi dalları için gerekli tahsisatı bulamadıkları için istenilen imalathanelerin vücuda getirilmediğinden yakınmaktadır. Bunun üzerine, Hapishaneler idaresi müdüriyetince, 1912 tarihinde verilen cevapta, Bazı mahallerce mahkumun sanatla iştigalleri için gerekli vesaitin tedariki mümkün olamayacağı bildirilmekte yahut bu yolda sarf edilmek üzere tahsisat istenilmekte olup, halbuki bu husus için ayrıca akçe itası istenmekte ve tahsisatın kafi gelmediği malum olmakla beraber, İstanbul, Edirne, Aydın vilayetlerinde ve diğer bazı mahallerde mülkiye ve hapishane memurlarının kendi teşebbüsleri ve imkanları neticesi olarak imalathaneler kurduklarını; bugün çeşitli sanayi dallarında çalıştırılan mahkumların talim ve terbiyelerinin sağlandığı, bu nedenle menfaat sağlandığı ve bu güzel faaliyetlerin oradaki memurların kendi teşebbüsleriyle ve tertip edilmiş olup,

199 BOA, DH. MB. HPS. No: 158/27

200 BOA, DH. MB. HPS. No: 143/44

201 BOA, DH. MB. HPS. No: 3/27

bu durumun diğere ve hapishaneler örnek olması gerektiği belirtilmiştir. Binaenaleyh evvelce de tavsiye olduğu vecih ile hapishanesinde dahi kunduracılık, terzilik, marangozluk, doğramacılık ve makine ile çorap ve fanila imali gibi kolay icra olan bazı sanayin ve tedrisatin mevki-i tatbika koyulması için memurlara gerekli desteğin verileceği ve hasıl olacak neticeden malumat verilmesi istenmiştir.²⁰²

Hapishanelerin sanayi faaliyetlerine ilişkin en ayrıntılı rapor Edirne'den gelmiştir. Gelen raporda yapılan bütün faaliyetler tek tek anlatılmıştır. Gelen bilginin içeriğine bakacak olursak;

Hal-i hazırda hapishanede beşi çorap, dokuzu eteklik ve fanila imalına mahsus olmak üzere toplamda on dört adet makine mevcuttur. Bunlardan yirmi lira kıymetinde olan Garuser fabrikası malından bir fanila makinesi, gerçek değerı yirmi lira olduğu halde on liraya satın alınmış ve bunun parası, hapishanede bakkallık ve kahvecilik yapanlar tarafından yardım edilmek suretiyle sağlanmıştır. Diğer makineler'in yedisi, daha önceden sanayi mektebine alınmış atıl bir vaziyette olup, kullanılmamakta idi. Bu makinelerin ödünç kullanım izni alınmış ve bunlarla, imal ittirilen çorap ve fanilaların satışından tasarruf edilen yüz sekiz lira ile yakın bir zamanda, Almanya'nın GARUSER fabrikasından iki çorap ve iki fanila makinesi daha alınmıştır. Ayrıca bedeli yine tasarruf (kâr) edilen paradan tasfiye olunarak, İngiltere'nin HARRİSONE fabrikası mamulatından, son sistem iki adet de makine satın alınmıştır. Çorap ve fanila imalında gerekli olan yün ve pamuk iplikleri yerli malı tercih olunmak şartıyla İstanbul'dan satın alınmış ve bu makinelerden elde edilecek kâr ile ipliğimizi de kendimizin üreteceği, bu suretle ham maddenin sadece yerli malından üretilmesi çareleri babında bir iplik imalatı kurmak düşünölmektedir.

Hapishanede mevcut kürek cezalılarının suret-i umumiye de iştigali, ve iş bu çorap makinelerinde istihdam edilmesi bahsine gelince, hapishane binası dahilinde bu makinelere tahsis olunan mahalle bitişik bir koğuşun, mektep haline dönüştürölerek tedarik olunan kârdan üçer yüz kuruş maaşla bir muallim'in tayin edildiği ve kürek cezalısı mahkumlara, eğitim verilmeye başlandığı belirtilmektedir. Cins ve mektep ayırımı yapılmaksızın bilumum herkese eğitim verilmektedir. Kürek

202 BOA, DH. MB. HPS. No: 3/26

mahkumlarının programı, Osmanlıca, okuma-yazma ve hesap, coğrafya, tarih, uygulamalarından ibaret olan bu mektepte, günlük üç saat eğitimleri verilmekte ve dersin sonunda da, beş saat imalathanelerde çalıştırılmaktadırlar. Üretime katkısı olan mahkumların, emeklerinin karşılığı olarak belli bir ücret belirlenmiş olmakla, bu ücretin düzenli ödenmesi sağlanılmaya çalışılmaktadır. İmalathanelerde , aşağıda arz olduğu vecih ile kendilerine belirlenen ücretler ve çalışma düzeni şöyledir;

Fanila makinelerinin her birisine üçer şahıs tayin olunarak, bunlardan birisi örgü, birisi iplik sarmak, diğer birisi de örülen fanilaları dikmekten sorumludur ve bunlardan örgü yapana kaba iş için fanila başına kırk, dikiciye yirmi, iplik sarana da onar pare ücret tahsis olunmaktadır.

Çorap makinelerinin her birine, iki mahkum verilmiş olup, birisi örgü, diğeri de iplik sarmak ve ağızlarını yapmak ile iştigal etmektedir. Bunlardan örgü ile meşgul olana; erkek çoraplarında ince iş başına yirmi, orta işe on beş, kaba işe on; kadın çoraplarında düz rengi olanları için otuz ve elvan olanlar için de kırk pare ücret belirlenmiştir. Ayrıca iplik sarmak, ağızları düzeltmek ile meşgul olan kişi, örgücünün aldığı hissenin yüzde yirmi beşini almaktadır.

Bundan başka, imalathanenin yine mahkumdan ibaret, işçi başları, işlenmek üzere makinelere verilecek iplikleri ve bunlardan çıkan işlerin kaydını tutarak depoya teslimini sağlamaktadır. Depoda sayım yapıp, kontrol eden ve deftere kaydını tutan hıfz memurları, siparişatin ölçüsünü kayıt ile, imalatın o ölçü dairesinde vazifelerinin ehemmiyeti nispetinde miktar münasip aidat almaktadır. Bir seneden beri tatbik ve takip olunmakta olan bu ahvalin başarısı ve faydalı sonuçlarının görülmüş olduğu²⁰³ belirtilmiştir.

Hapishaneler Müdüriyeti Mülkiye 1914 tarihli Sinop Hapishane-i Umumisi Müdüriyetine gönderilen yazıda; Sinop hapishane-i ‘umumisin’de, bugün ne kadar mahkumun bulunduğu ve bunların, hapishaneler nizamnamesi gereğince birer sanatla iştigal ettirilip ettirilmediği, eğer ettirilmiyorsa sebebi, hapiste sanatla meşgul olanlar varsa hangi tür sanatla meşgul oldukları ve miktarlarının ne kadar olduğu sorulmuştur. Bunun yanında üretilen mallar ile ilgili sorular da bulunmaktadır.

203 BOA, DH. MB. HPS. No: 144/103

Mahkumların vücuda getirdikleri sanayi ürünleri'nin dışarıya hangi vasıta ile satıldığını ve bunlardan hasıl olan meblağ'ın, talimat gereğince hapishane idaresince tahsili ve o dairede sarf ve güzel muhafaza olunup olunmadığı hususu, olunmuyorsa sebebi, mahkumların meşgul oldukları sanatlar için dışarıdan tedariki icap eden malzemeler nelerdir ve bunlar hangi vasıta ile ve kimler tarafından satın alınıyor, hapishane idaresinin bunların satın alma işlemine nezaret ve müdahalesi var mıdır ve satın alma usulleri nasıldır? Gibi sorular sorulmuş ve cevabı en yakın zamanda istenmiştir. Verilen cevap ise şöyledir;

Bugün hali hazırda, altısı kadın ve geriye kalan erkek olmak üzere, tutuklu ve mahkum olarak altı yüz seksen yedi kişi mevcuttur. Bunlardan arzu edenler ve hapishanece imalathaneye girmesinde sakınca bulunmayanlar birer sanatla iştigal ettiriliyorlar. Sanatla iştigal olunan mahkum, sedef işlemeli, sedefsiz nalin, sigara paketi, takke, sigara masaları, ağızlık, baston, oyun tavlaları, konsol, yazıhane, keçecilik, terzilik, tenekecilik, terlikçilik, marangozluk ve dışarıdan gelen keresteleri hıvarda biçmek gibi sanatlarla meşguldürler ve bunların miktarı da yüz seksen kişi kadardır.

Mahkumlar, ürettikleri sanayi ürünlerini; hapishane bakkalı ile dışarıdan gelen bakkallara, gündüzleri limana giriş yapan ve vapurlardan dışarı çıkan yolculara ayrıca mahkumların dışarıda akraba ve biraderi bulunanlar da mevcut olup, onlar vasıtasıyla geceleri limana giriş yapan vapurlara da gönderilmekte olduğu ve bazı ürünlerin de sandık ve kutulara koyularak, birinin aracılığı ya da posta vasıtası ile mahkumların memleketlerine gönderilerek sattırılmakta olduğu belirtilmiş ve mahkumlara, devlet tarafından yalnız ekmek verildiğini, yiyecek, içecek ve elbise vesairelerini kendi taraflarından tedarik ettikleri belirtilmiştir.

Ayrıca, imalathanede çalıştırılmak üzere, hapishanece bir sermaye mevcut olmadığından, mahkumlar kendi sermayeleriyle, malzeme tedariki suretiyle vücuda getirdikleri sanayi ürünlerini, müşteri çıktıkça bizzat kendileri satarak elde ettikleri parayı, kereste, malzeme ve yiyecek, içecek, elbise gibi ihtiyaçlarına sarf ettikleri belirtilmiştir.

Malzeme tedarikinde: dışarıdan alınması icap eden, ceviz ve gürgen ağaçları ve diğer kereste çeşitleri, sedef, ege, törpü ve çinko, tutkal, menteşe hızar, zımpara kağıdı, keser, kısıkaç ve cila gibi malzemeleri, köylüler ve tüccarlar vasıtasıyla satın aldıkları belirtilmiş ve şu cümle eklenmiş; gerçi nizamname gereğince, bu gibi eşyanın satın alınması ve satışı nezaret-i acizi tahtında, icra edilmesi gerek ise de; yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, mahkumların bütün eksiklikleri, yiyecek ve içecek ile elbiseleri, hükümet tarafından verilmesi nizamname gereği olduğu halde, bunlar hükümetçe icra edilmediği gibi, hapisanede bir sermaye de mevcut olmamasından dolayı, mahkumların çalıştırılması hususunda zorlama yapılmamaktadır. Herhangi bir sanatla iştigal eden mahkumların, satın aldıkları eşyalardan elde ettikleri kâr ve zararın doğrudan doğruya kendilerine ait olduğu belirtilmiştir. Mahkumların ürettikleri ürünlerin malzemesi'nin her zaman bulunmadığını, bazen tesadüf olarak vuku bulduğu ve bazen hapisane önünde, pazar mahallinde bu malzemelere (örneğin ceviz tahtaları) rast geldiğinde, mahkumlar gardiyan muhafazasında, bu malları satın aldıkları belirtilmiştir.²⁰⁴

Sinop hapisanesi tarafından gönderilen cevap yazısı, mahkumların sanayi faaliyetlerini kendi imkanları ve teşebbüsleriyle götürdükleri anlaşılmakta olup, satışlardan elde ettikleri kâr ve zararın kendilerine ait olduğu ve elde ettikleri kazancı da kendi ihtiyaçları için kullandıkları belirtilmektedir. Nitekim, devlet nizamname şartlarında her mahkumun iaşesini sağlamak gibi bir taahhütte bulunduğu, ancak bunun çoğu hapisane'de gerçekleşmediği özellikle kaza hapisanelerinde mahkumların iaşelerini kendilerinin karşıladığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Sinop umumi hapisanesinin cevap yazısı Osmanlı hapisanelerinde, sanayi faaliyetlerinin henüz tam oturtulamadığı bilgisini de bize vermektedir.

204 BOA, DH. MB. HPS. No: 149/15

Konya hapishanesindeki mahkumların; zamanın şartları ve ihtiyaçlarıyla uyumlu sanatlar ile iştilal ettirilerek, hem maddi ve manevi yönden istifadeleri hem de istikballerinin temininin sağlanması için oluşturulan komisyon tarafından 1916 tarihli Vali Ahmet imzalı, Hapishaneler idaresi müdüriyetine sunulan talimatnamede;

-Hapishaneler nizamnamesinin 17, 18, 69, 70, 71, 72'nci maddeleri hükmünce, uygun olarak mahkumların hapishane dahilinde işsiz kalmayacak surette çalıştırılmalarını teminen Konya hapishanesinde, günün şartları ile uygun sanat haneler tesis olunacağı,

- İşbu sanathanelerin tesisinden asıl maksadının, mahkumların boş durmaktan ve tembellikten kurtarılması ile faaliyetlerinin temini, ve her birine kabiliyetlerine göre hapishaneden çıktıktan sonra geçim vasıtalarını, kendileri çalışarak, namuslu bir surette temin eylemesi için, imkan dahilince sanatsal faaliyetlerde bulunmalarını sağlamak olduğu,

- Sanathanelerin tesisi için lazım olan alet, edevat ile gelir ve teferruatlar masrafların, hapishaneler muhtelif masraflar tahsisatından karşılanması ancak artarak çoğalan masrafları ödeme imkanı olmaması sebebiyle gerek bu cihet ve gerekse içinde bulunulan durum nazar-ı dikkate alınarak, mamul ve ürünlerin, daimi masraflarını temin edecek sanayi kollarının tesisine itina gösterileceği.

-Sanathanelerin gerek tesisi ve gerekse tesisinden sonra idari işlemleri için, İstinaf Savcılığı, başkanlığı altında, hapishane müdürü, su işleri mühendisi Mustafa Efendi ve İstinaf Başkanibinden mürekkep bir heyet-i idare teşkil olunmuştur. Heyet-i idare sanat hanelerin tesis ve idaresine bağlı bütün işlemleri yönetmekle mükellef olup, bu hususta görevlendirilmiştir. Bu cümleden;

1- Tesis kılınacak sanayi ile bunların mütevakkıf olduğu alet ve edevatı temin eylemek,

2- Sanathaneleri idare edecek usta başılar ile himayelerinde çalışacak mahkumu tayin etmek,

3- Bunlardan devamsızlığı ve uygunsuzluğu bulunanlar hakkında gerekli

tedbirleri almak,

4- Sanathaneler için vuku bulacak masraf ile yapılmış, sanayi ürünlerinin karşılığında hasıl olacak gelir ve çalışan memurun bu husustaki bütün işlemlerini teftiş ve kontrol etmek.

5- Sanathaneler gelir temine başladığı takdirde, hasılatın sanat hanelerin ilerlemesi, gelişmesi ve çalışan mahkumun imkanı dahilince geçimini sağlama ve refaha kavuşturması ile nizamnamenin yetmiş ikinci maddesi gereğince masraf ve giderlere karşı hazineyi de temin edecek surette dağıtılmasını kararlaştırmak, hey'et-i idareye ait, başlıca vazifedir.

6- Sanathanelerin tesis ve idaresine bağlı, bütün masraf ile vücuda getirilen sanayi ürünlerinden hasıl olacak gelirin ve zararların defterini tutmak, nakit hasılatını muhafaza etmek ve bu maksadın teminine ait bütün hizmetleri yerine getirmek hapishane müdürü ile katibine aittir,

7- İş bu talimatname hükümlerinin, hüsn-i tatbikine vilayet makamınca nezaret edilecektir²⁰⁵. Denmektedir.

Konya hapishanesinde de mahkumların çalıştırılması için bir heyet teşkil edildiği ve bu heyetin kuruluş amacını ve görevlerini belirleyen bir iç nizamnamesinin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu güzel çalışmaların yanında, İstanbul Hapishane Umumi Müdürü İbrahim Bey'e mahkumların düzenli bir şekilde çalıştırılması ve hapishane dahilinde bir kütüphane açılması hususunda gösterdiği üstün gayretlerden dolayı takdirname verilmesi gerektiği Hapishane İdaresi Müdüriyetince Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir²⁰⁶

Bu güzel gelişmelerin ne yazık ki devamı sağlanamamış, ülkenin savaş şartlarında bulunması ve içinde bulunulan ekonomik sıkıntı neticesinde hapishanelerde istenilen üretim ve çalışmanın devamı sağlanamamış fakat yapılan girişimler ve çalışmalar sonraki kuşaklara örnek teşkil etmiş ve yapılacak ıslahatlara model ve zemin oluşturmuştur.

205 BOA, DH. MB. HPS. No: 28/100

206 BOA, DH. MB. HPS, No: 90/12

11. HAPİSHANE KURALLARINA UYMAYAN MAHKUMLARIN KARŞILAŞACAĞI CEZALAR

Hapishane ve tevkifhanelerde inzibat-ı dahiliyi temin hususunda, mahkumların birbirlerine karşı ve idareye karşı işledikleri suçların cezalarını belirten bir nizamname layihası yayınlanmıştır. Bu layihada, hapishane düzenine karşı başkaldıran, tutuklu ve mahkumların, huzurunu bozan davranışlarda bulunan mahkumların, karşılaşacağı cezalar açıkça bildirilmiştir. Hapishane ve tevkifhanelerde huzur ve asayişin temini, idarenin keyfi uygulamalardan kaçınması ve suç işleyen mahkuma karşı ne gibi fiillerde bulunulacağı gibi hususlar layihada açıkça belirtilmiştir.

Layihada şu hususlara temas edilmektedir;²⁰⁷

Hapishanede yürürlükte bulunan ve geçerli olan kaide ve usuller ile, mevzuata aykırı hareketlerde bulunan mahkum ve tutuklular hakkında tedbir-i ıslahiyye ve tedbir-i cezaiyye olarak aşağıda belirtildiği üzere muamele olunur.

1- Bir mahkum veya tutuklu hakkında, hapishanece icra edilecek tedbir-i ıslahiyye şunlardan ibaret'tir: Nasihat ve tembih etme, kimsesiz mahalde azarlama veya başkaları karşısında azarlama ile tehdit (korkutma) ve tekrar be tekrar tehdit etmektir.

2- Tedbir-i ıslahiyye ile istenilen ve arzulanan hal ve hareketlerde bulunmayan mahkum hakkında, icra edilecek tedbir-i cezaiyye ise şunlardan ibaret'tir:

Azami iki aya kadar mektup yazıp, cevap alabilmek hakkından mahrumiyet, bir aya kadar mütala'a hakkından mahrumiyet, üç aya kadar gerek hapishane dahilindeki bakkal dükkanından gerek dışarıdan öteberi satın alabilmek hakkından mahrumiyet, üç aya kadar kendisini ziyarete gelen kimselerle görüşebilmek hakkından mahrumiyet, dışarıdan kendisine gönderilecek yiyecek ve içeceğe vesa'ireye dair her nev'i eşyanın eline değmesi hakkından mahrumiyet (Bu eşya

207 BOA, DH. MB. HPS. No: 135/36 (Hapishane ve Tevkifhanelere gönderilen bu layiha'da 1916 tarihli nizamnamenin, mücazat (cezalar) kısmının ayrıntılı olarak açıklanmıştır.)

getirenlere iade olunur) olarak belirtilmiştir.

Tedabir-i ceza'yye ile ıslah olmayan, belli bir gelişme göstermeyen mahkumlar hakkında, bu sefer zorlayıcı tedbirler icra olunur. Bu tedbirler ise şöyle açıklanmıştır:

Bir aya kadar, iş saatlerinden başka zamanlarda yalnız bırakma yani tecrit etme; tecrit esnasında, azami on dört güne kadar yiyecekte mahrumiyet edilme. Bu zaman zarfında mahkum, aç bırakılmayarak, gıdası ekmekle suya tenzil edilmektedir. Ayrıca hücre cezası ile beraber ekmek ve suya münhasır gıda; karanlık bir hücrede mahkumiyet (Bu tedbir on sekiz yaşından aşağıda olanlar hakkında tatbik edilmez). İş bu mahkumiyet ile beraber ekmek ve suya münhasır gıda, usul-i muhakemat-ı ceza'yye kanununun 458. maddesinin fıkra-i ahiresi suretiyle el ve ayaklara kelepçe ve zincir takılmak (üç günden on güne kadar), paranga ve kelepçe ile hapsi münferit hapis, bu suret ile hapsi esnasında ekmek ve suya münhasır gıda verilmesi şeklinde belirtilmiştir.

Yukarıda belirtilen cezalar, gerek kısım ve gerek nev'i itibariyle sıra ile tatbik olunur. Fi'ilin ehemmiyeti itibariyle en şiddetli cezaya lüzum görülürse, hükmü verecek heyetin kararı ile, evvelki derecede bulunan cezalar tatbik edilmiş sayılır. Kelepçe ve zincir usulünün tatbiki, mahkum tehlikeli ve şiddet içeren bir hareket gösterildiği takdirde icra edilir. Bu gibi aletlerin şekilleri nezaretçe tertip edilmekte olup, bunlardan başka, alet ve tedbir-i cebriyye (zorlayıcı tedbirler) kullanılması yasaklanmıştır. Mahkumun hareket-ı vakı'asından, herhangi bir hasar ve ziyan meydana gelmiş ise kendisine tazmin ettirilmektedir. Tedabir-i zecriyye icrası için hapisane heyetinin vereceği kararın, en büyük mülkiye memuru (vali) tarafından tasdiki gereklidir.

Hücre cezası, ve karanlık odaya koyulacak, tutuklu ve mahkumlar, ilk defa üç ve ikinci defa yedi ve üçüncü defa on beş gün olarak hücreye veya karanlık odaya koyulurlar. Tekerrürü halinde aynı tertip tekerrür ederse de, bu zaman dilimi altmış gün zarfında yirmi beş günü tecavüz edemez. Münferiden hab-ı hazanda yatak verilmez. Ancak tabibin raporu ile yatak verilebilir. İş bu hücre hapsi, tedabir-i ıslahiyye ve tedabir-i ceza'yye ile beraber cereyan etmektedir.

Mahkumların, münferiden veya müttehiden (karışık) koğuşlarda, teneffüs mahallerinde birbirini öldürürcesine darp ve yaralamaya, cüret ettikleri ve yahut her ne suretle olursa olsun, firar kastında veya teşebbüsünde buldukları vesair türlü fenalık eyledikleri ve verilen emirlere itaat etmedikleri takdirde, üç defa gerekli ihtarat yapılmakta olup, yine itaat eylemedikleri takdirde silahlı kuvvetler tarafından silah kullanılarak bunlara engel olunulacaktır.

Mahkumun devam eden kötü huyları ve ahvali, yukarıda adı geçen maddelere muharrer, tedabir-i ıslahiyye ve tedabir-i zecriyye ile ıslahı mümkün olmadığı takdirde, hakkında dayak tatbik olunur. Dayak hükmünü ve miktarını, hapishane veya tevkifhane müdürü, başgardiyân, başkatip'ten oluşan heyet belirlemekte ve mahalli en büyük mülkiye memuru, İstanbul'da ise Dahiliye Nezareti'ndeki idari amir tarafından, tasdik edildikten veya miktarı doğrulandıktan sonra, mahkuma, başgardiyân ve gardiyân ile hapishane jandarma zabiti'nin hazır bulunacağı bir ortamda, bir jandarma tarafından dayak atılması hususunun tatbik edileceği belirtilmiştir.

Darp esnasında, kutru iki santimetreyi geçmemek üzere, ince değnekten faydalanılacak ve mahkumun kalçasından dizine kadar olan yere darp edilecek ve darp sırasında, değnek oranı eli, kulağı hizasından yukarı kalkmayacaktır. Yukarıdaki maddelerde, icra ve tatbiki gösterilen zorlayıcı cezalar ve dayak, mahkum muayene edilmeden ve tabibin rey'i alınmaksızın icra olunamaz. Tabip, işin başlangıcında her şeyden önce, mahkumun vücut ve ruh sağlığıyla ilgili durumunu bildirecek ve tabibin mütalaası resmi evraka kayıt ve işaret edilecektir.

Ceza süresinin artırımı icap eden ve ayrıca, mahkemeye gönderilmeyi ve hüküm verilmesini gerektiren fiil sudurunda, faili mahkemeye tevdi olunmaktadır. Bu durumda, ilk soruşturma zabıta-i adliye makamına kaim olmak üzere hapishane idaresi tarafından ifa edilmektedir. Bu soruşturma evrakını, hapishane idaresi, savcılara gönderir. Mahkemeye gönderilmesi gerekli olmayan ve hapishane nizamnamelerine aykırı olarak sudur eden ve tedabir-i ıslahiyye, ceza'iyeye ve zecriyeyi vesa'ir idari cezalandırmayı gerekli kılan fiillerin tahkiki ile muhakemesi, cezanın tayin ve icrası daha önceden açıklanmış şartlara bağlı olarak, hapishane komisyonuna aittir. Bu komisyon daha öncede belirtildiği üzere, hapishane veya

tevkifhane müdürü, başgardiyan ve başkatipten oluşmaktadır.

Mahkum hakkında, gerekli şikayet ve ceza fiilleri gardiyanlar tarafından verilecek rapor, başgardiyan tarafından tetkik ve şerh ile imza olunarak müdüre verilir. Müdür tarafından hapishane heyetine tevdi edilmeden önce, tetkikat yapacak ve daha sonra mahkum çağrılarak ifadesi alınarak, müşahade edildikten ve şahitler dinlendikten sonra adı geçen kanun ve mevzuat usullerine göre verilecek ceza hükmü icra edilmektedir. Bu sırada başkatip tarafından bir zabıt tutulmaktadır. Gardiyan raporu, tahkikat evrakı, zabıtname ve tasdiki içeren evrak, dosya teşkil olunduktan sonra mücazat (ceza) defteri namıyla tutulacak bir deftere, izahatlı olarak yazılacak ve adı geçen defter, hapishane müdürü, tabip, başgardiyan ve başkatip taraflarından imza edilecektir. Adı geçen defterin içindekiler, mahkumun siciline kayıt edilecek ve müdür tarafından tasdik olunacaktır.

Son olarak, mahkumun fiillerinden bir kısmı yasaklanmak suretiyle geçirilecek fiillerden olduğu halde, bir kısmı da nizam-ı dahiliye sebebine bağlı cezalardandır. Mahkumlardan birinin diğerlerine zorbalık etmesi ve arkadaşlarını tehdidi ile hapishane dahilinde ticaret ve faizcilik gibi teşebbüslerde bulunması, sarhoşluk, kumar, esrarcılık, hırsızlık, diğerini darp, memuruna itaat etmeme, hapishane emvalini tahrip, çalışmaktan çekimser durma, topluca hareket, şamata, küfürbazlık, itaat etmeme, nizamlara aykırı hareket, firara teşebbüs ve firar ile emsali hoşnut olunmayan davranışlar cezalandırma sebeplerindedir. Yukarıda sayılan nizamname usullerinin icra ve tatbikine Dahiliye Nezareti memurdur²⁰⁸.

Bu bölümde, hapishanelerde bulunan mahkumların, hapishaneye kabul edilmelerinden, tahliyelerine kadar olan, süreçteki yaşamları hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu bilgilerin çoğu, nizamname layihalarından alınmıştır. Özellikle 1916 tarihli nizamname hükümleri; mahkumların hapishaneye ilk girişlerinden itibaren, tahliyelerine kadar olan süreçte, hangi kayıtlara tabi tutuldukları, koşullara taksiminde izlenilecek yol, elbise ve yatakları, iaşeleri, bir günlük hayatları, uymak zorunda oldukları kurallar ve bu kurallara uymayanların karşılaşacağı cezalar hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. 1880 tarihli nizamname

208 BOA, DH. MB. HPS. No: 135/36

hükümleri ile 1916 tarihli nizamname hükümlerinin mahkumlarla ilgili kısımları karşılaştırıldığında, önemli sayılabilecek birkaç değişikliğin dışında, çoğu hükümlerin aynı olduğu yalnız, mahkumların hapishaneye girişlerinde tutulacak kayıtların ve defterlerin tanzimi, mahkumların koğuşlara taksimi ve günlük hayata dair işleyiş ile şartlı salıverilme hususlarının 1916 tarihli nizamnamede daha ayrıntılı olarak açıklandığı görülmektedir. Göze çarpan değişikliklere bakacak olursak, 1880 nizamnamesinde, mahkumların işleriyle ilgili olarak belirtilen oranların aynısının 1916 tarihli nizamnamede geçerli olduğu görülmektedir. Fakat bu belirlenen işe miktarları; 1880 nizamnamesinde, tutuklu ve sanıklara verilmemiş, bunların işlerini kendi imkanlarıyla tedarik edebilecekleri ayrıca mahkum olup da, durumu iyi olanların da hapishaneye verilen işe miktarından faydalanamayacağı belirtilmiştir. 1916 tarihli nizamnamede ise, bu ayırım kalkmış ve bütün tevkifhane ve hapishanelerde tutulan tutuklu ve mahkumlara işe verileceği belirtilmiştir. Dikkat çeken bir diğer husus da, mahkumların affedilmeleri ve şartlı tahliye hususunda olmuştur. Bu durum, 1880 nizamnamesinde belirtilmezken 1916 tarihli nizamnamede açıklanmıştır. Gene 1916 tarihli nizamnamede, mahkumların koğuşlara taksiminde hangi hususlara dikkat edildiği, mahkumların, günlük hayatlarının nasıl olması gerektiği, mahkumların mesai saatlerinin düzenlenmesi gibi konuların ayrıntılarıyla açıklandığını görmekteyiz. Mahkumların elbise ve yataklarıyla ilgili olarak küçük değişiklikler dışında 1880 nizamnamesinin hükümlerinin aynen tatbik edildiği görülmektedir. Mahkumların uymak zorunda oldukları kurallar ve görüşme esasları da, 1880 nizamnamesi esas alınarak hazırlanmış ve geliştirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAPİSHANELERDE TUTULACAK DEFTERLER VE TEFTİŞ RAPORLARI

1. HAPİSHANELERCE TUTULAN DEFTER VE CETVELLER

Hapishane ve Tevkifhanelerde iş ve işlemlerin belli bir kayıt altında tutulması gerekmektedir. Hapishane ve Tevkifhanelerde tutulması zorunlu defterler şunlardır;

- Hapishane ve Tevkifhaneler gelen her türlü evrakın kaydedildiği gelen evrak defteri, (defter-i varide);

- Hapishane ve Tevkifhanelerden çıkan her türlü evrakın kaydedildiği giden evrak defteri,(defter-i sadıra)

- Hapishaneye ait bütün demirbaşların kayıt edildiği Depo Defteri, (Defter-i Debboy)

- İki sütun halinde düzenlenen günlük ihracat ve ithalat defteri, (Kiler Defteri)

- Mahkumların günlük iaşe miktarlarını gösterir cetveller,

- Müteahhid tarafından hapishaneye teslim olunacak eşya ve maddelere mahsus cetveller,

- Mahkumun kıymetli eşyalarının ve nakit parasının tutulduğu defter numunesi, (Bu defter hapishane komisyonuna aittir.)

- Mahkumun sicil defteri,

- Mahkumların hapishaneye girişlerinde kayıtlarının yapıldığı esas defteri,
- Mahkumların sayımlarının alındığı yoklama defteri,

Yukarıda belirttiğimiz defterlerin düzenli bir şekilde tutulması, ve kayıtların tertibi görevini başkatip üstlenmiştir. Hapishanelerde tutulan cetvel ve defterler hapishanelerle ilgili mevcut istatistiki bilgilerin ve mahkumların genel bir tespitinin yapılması için kaynak oluşturmuştur. Hapishaneleri iyileştirme girişimlerine hız veren İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk olarak hapishanelerin içinde bulunduğu koşulları görmek açısından çeşitli istatistiksel verilere ulaşmayı hedeflemiştir.

Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi, 1911 tarihinde bütün hapishane ve tevkifhanelerden vukuat ve yoklama defterlerinin düzenli olarak tutulmasını ve kendilerine gönderilmesini istemiştir²⁰⁹. Vilayet, kaza ve sancaklardan gönderilecek defterler neticesinde, Hapishaneler İdaresi her sene yayınlamak istediği Umumi İstatistik Mecmuasına esas ve kaynak teşkil edecek bilgilere ulaşmak istemektedir.²¹⁰

Hapishane müdüriyetleri, tutulacak defterlerin, doldurulmasından ve zamanında gönderilmesi hususundan sorumlu tutulmuşlardır. Defterlerin muhafazasında ve tutulması görevlerinde tembellik gösterenlerin cezalandırılması ve cetvellerin zamanında ve eksiksiz olarak gönderilmesi istenmiştir²¹¹. Dahiliye Nezareti, hapishane personeline ilişkin bilgileri içeren vukuat defterlerini aylık olarak, yoklama defterlerinin ise, yılda üç dönem olmak üzere ,(1 Kasım-28 Şubat, 1 Mart-1 Temmuz, 1 Temmuz-1 Kasım) suçun çeşidi cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üç kısma ayrılarak gönderilmesini istemiştir.

Kaymakam, savcı, mahkeme başkanı, jandarma kumandanı, tabip ve hapishane gardiyanı tarafından imzalanan cetveller düzenli olarak nezarete gönderilmiştir. Vukuat ve yoklama cetvelleri, izahat varakaları ve değişik bilgi formlarıyla hapishaneler hakkında istatistik amaçlı bilgi toplama uygulaması İttihat ve Terakki döneminde yaygınlaşmıştır. Hapishanelerle ilgili istatistiki bilgileri ceza reformu programlarını meşrulaştırmada kullanmayı amaçlayan parti, hapishaneleri

209 Şen, *a.g.e.*, s.143

210 BOA, DH. MB. HPS, No: 71/57

211 BOA, DH. MB. HPS, No: 48/32

aynı zamanda sosyal reform, modernleşme ve imparatorluğun yıkılmasından sonra kurmayı düşündüğü ulus devlet programı için birer laboratuvar haline getirmeye çalışmıştır.²¹²

Müdüriyete gönderilen cetvellerin eksik olarak doldurulması ve yanlış bilgiler içermesi ve defterlerin düzensiz tutulması nedeniyle, müdüriyet çeşitli uyarılar yapmak zorunda kalmıştır. Yaptığı uyarılarda; hapishanelerdeki mahkum ve tutuklulara ilişkin gönderilmiş cetvellerde, hangi mahalden gönderildiğine dair hiçbir bilgi ve açıklama bulunmayan cetveller bulunduğunu, bazı mahallerden gönderilen cetvellerde ise, ayın dört veya beşinci yahut diğer bir günü esas alınarak, mezkur ayın on veya on beşinci gününe kadar olan mahkum ve tutukluların miktarının gösterildiği, böylece ayın sonuna kadarki mahkum ve tutuklu sayısına ulaşamadığı, gibi bazı yerlerde gelecek ayın bir kısmına ait hapishane mevcudu da, evvelki ayın cetveline zem edilmiş olduğu, birkaç yerden gelen cetvellerde ise: mahkum ve tutukluların ayrı ayrı belirtilmediği, yalnız hapishanede bulunanların isimleriyle cürümlerinin zikredildiği, birçok mahallerden ise henüz cetvellerin gönderilmediği, bazı mahallerden gelen cetvellerde ise ayın başlangıcından bitimine kadar, muhtelif tarihlerdeki hapishane mevcudu ayrı ayrı gösterildiği gibi genel toplamın, yine o ay zarfındaki mahkum ve tutuklulardan tahliye edilenlerin çıkarılmış olduğundan, cetvelde hangisinin kayıt edildiğinin anlaşılabilmesi gibi sorunlara temas edilmiştir.

Ayrıca doldurulacak cetvellere örnek teşkil etmesi ve karışıklıklara meydan vermemek için dahiliye nezaretince matbu bir cetvelin basılmış olarak hapishane ve tevkifhanelere gönderilmiş olduğu halde, bazı mahaller'den gönderilen cetvellerin noksan olarak gönderildiği belirtilmiştir.²¹³

Yukarıda açıklandığı üzere, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, gönderilecek defterlerin eksiksiz olarak tutulması ve zamanında gönderilmesi hususuna önem vermekte ve personelin liyakat'lı ve okur- yazar olmaları hususunda da telkinlerde bulunmaktadır. Adliye Nezareti'nin Dahiliye

212 Schull, *a.g.e.* s. 215

213 BOA, DH. MB. HPS, No: 26-1/7

Nazırlığına gönderdiği bir yazıda, hapisane memurlarının okuyup yazmak hususundaki ifadelerinin pek kötü olduğundan, hapisanelerce kayıt işlemlerinin hüsn-ü tanziminin mümkün olmadığını ve vilayet-i İstinaf Mahkemeleri savcılar tarafından hazırlanan layihalarda bu durumun bizzat dile getirildiği belirtilmiştir. Ayrıca, mahkum ve tutuklulara ait defterin gayri muntazam bir halde bulunması ve mezkur defterlerin güzel bir şekilde muhafazası hususunda tayin olacak hapisane memurların mümkün olduğu kadar işin ehli ve okur yazar liyakat sahibi kişilerden oluşması gerektiği bildirmiştir.²¹⁴

İstanbul merkez hapisanesi ve tevkifhanelerinin teşkilatının, yeniden düzenlenmesine münhasır tayin edilmiş olan memurların kabiliyet ve iktidarlarının nazar-ı dikkate alınması gerektiği ve hapisaneler müdüriyeti umumiyesi'nin devamlı teftişlerinde, memur ve müstahdem'in kendilerine en uygun hizmetlerde görevlendirilerek, hangi vazifeleri yapabilecekleri araştırılarak, ona göre icap edenlerin değiştirilmeleri istenmiştir. İstanbul hapisanelerinin, icabı idaresinde bazı adi kayıt huzuru bulunmuş olduğu ve bu karışıklığın dört seneden beri devam eylemekte olduğu belirtilmiş ve yukarıda bahsedilen değişikliklerin bir an evvel yerine getirilmesi Dahiliye Nezareti tarafından istenmiştir²¹⁵.

Merkez vilayet ve kazalardan gelecek cetvellerin, her yılın şubat sonuna kadar Umumu Hapisaneler Müdüriyeti'ne, mart ayı sonuna kadar da dahiliye Nezaretine gönderilmesi istenmektedir. Nezaret, herhangi bir bilgi eksikliği veya gecikmeyi kabul etmemekte ve ilgili kişiler hakkında ceza-i müeyyidenin uygulanacağını kesin bir dille belirtmektedir. Dahiliye Nezareti'nin yıllık istatistik dergisini yayımlamaktaki amacı ne kadar mahkum ve tutuklu bulunduğu, işlenen suç çeşitlerinin oranını, hangi suçun daha çok işlendiğini, bu suçun cünha mı, kabahat mi yoksa cinayet mi olduğunu belirlemektir. Bu belirlemelerin yanında, kaza, vilayet ve ülke geneline göre suç çeşitlerini ve oranlarını ortaya çıkarmaktır.

Dahiliye Nezaretinin yayımlamayı düşündüğü yıllık istatistik dergisinin kaynağını oluşturan vilayet ve kazalara ait vukuat ve yoklama defterlerinin örnek bir tablosu, Trabzon iliyle ilgili bir istatistikle gösterilebilir. 1911 yılı Trabzon iline ait

214 BOA, DH. MB. HPS, No: 8/63

215 BOA, DH. MB. HPS, No: 94/85

istatistik bilgileri aşağıdaki gibidir.²¹⁶

MÜLAZAH AT	YEKÜ N	MEZUNİYET	CİNAYETLE MEVKUF	KABAHAT	CÜNHA	CİNAYET MAHKUM U
Trabzon merkez hapishane ve tevkifhanesi nde mevkuf bulunan	542	37	244		5	256
Tirebolu kazası hapishanesi	1					1
Vakfı Kebir	2				2	
Görece	29				3	5
Of	11	21			1	9
Ordu	52	22			10	20
Akçebad	10				1	8
Sürmene	12		1		3	9
Maçka						
Giresun	62		45			17
Lazistan(rize) Sancağı merkez hapishanesi	168		102		14	52

216 Şen, a.g.e.,s.146

Atina(Pazar) kazası	5					5
Gümüşhane sancağı	55				6	49
Torul kazası	11				2	9
Şiran	4				3	1
Kelkit	4				1	3
YEKÜN	968	80	393		51	444

Hapishane ve tevkifhanelerde tutulan vukuat ve yoklama defterlerinin 1909 yılında Zaptiye Nezareti'nin kaldırılmasından sonra Dahiliye Nezaretine gönderildiğini de unutmamak lazımdır. Teke sancağından dört aylık periyotlar ile gönderilen yoklama defterlerinin birinci devresine bakacak olursak; Alanya kazası hapishanesinde, küçük suçlardan 12 erkek ve 1 kadın hükümlü ile, 22 erkek ve 2 kadın tutuklu bulunmakta idi. Aynı tarihte Antalya Merkez liva hapishanesinde, küçük suçlardan 21 erkek ve 7 kadın, cinayet suçundan 57 erkek ve 3 kadın hükümlü, 203 erkek ve 3 kadın tutuklunun bulunduğu, Akseki kazasında ise, küçük suçlardan 6 erkek ve 2 kadın hükümlü, 15 erkek ve 1 kadın tutuklu, Elmalı kazası hapishanesinde ise; küçük suçlardan 13 erkek ve 8 kadın hükümlü, 17 erkek tutuklu, son olarak Kaş kazası hapishanesinde; küçük suçlardan 16 erkek hükümlü ve 25 erkek tutuklu vardı.²¹⁷

İttihat ve Terakki döneminde, hapishane ve tevkifhanelerin ıslahına yönelik kalıcı çözümler yapılabilmesi için istatistiksel çalışmalar önemli bir yer tutmuştur. Nitekim, ülke genelindeki hapishane ve tevkifhaneler'deki, personelin durumunu gösterir cetveller ile mahkum ve tutukluların cinsiyetlere göre adedi ve suçların tefriki, on sekiz yaşın altında bulunan tutuklu ve mahkumların adedini bildirir

217 Ali Rıza Gönüllü, "20.yy. Başlarında Alanya Hapishanesi (1906-1919)", *Zindanlar ve Mahkumlar Kitabı*, Babil Yay., İstanbul 2006, s.62

cetvellerin Dahiliye Nezaretine gönderilmesi yapılan çalışmalara ışık tutacaktır. İttihat Terakki Döneminde hapishanelerin yeniden ele alınması için yapılan çalışmaların diğer bir kısmını ise hapishanelerin fiziki, sosyal, sıhhi özelliklerinin belirlendiği soru varakalarında görmekteyiz. Menteşe Mutasarrıflığının, 21 Şubat 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu soru varakalarında önemli bilgiler verilmektedir. Kazalarda kaymakam, jandarma kumandanı, savcı, mahkeme başkanı, hapishane müdürü ve gardiyan tarafından imzalandıktan sonra mutasarrıflık tahriratıyla Nezarete gönderilen soru varakalarında, hapishanenin adı, bağlı bulunduğu kaza ve vilayetin ismi, cinsiyete göre mahkum ve tutuklu sayıları, hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin yüz ölçümü, ekonomik değeri, kamu malı ya da kiralık olup olmadığı ve sıhhi özellikleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Belgelerde ayrıca ıslah edilebilecek olan hapishanelerin ne şekilde tamir edilip yenilenebileceği, ıslah ve tamiri mümkün olmayanların yenilerinin ne tarzda ve nereye inşa edilebilecekleri, mahkumların yaşlarının ne şekilde sağlanmakta olduğu ve mahkumlardan hapishane içinde değişik işlerde çalışanların bulunup bulunmadığına ilişkin bilgilere de yer verilmektedir. 1913 yılında Hapishaneler Müdüriyeti tarafından hazırlanmış olan soru varakalarına göre Menteşe Sancağı'ndaki Muğla hapishanesinin durumu şöyledir.²¹⁸

Muğla Hapishanesi

Vilayetin ismi	-----	Kazanın ismi		Muğla
Livanın ismi	Menteşe	Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi		Yoktur. Muğla Hapishanesi adıyla anılmaktadır

218 Mehmet Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, (Güz 2009), Konya 2009, s.115

Kadınlara mahsus hapisane var mıdır?	Vardır
Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?	Hükümetin malıdır.
19 13 yılı Kanun-u evvelinin 1. günü mevcut mahkumların sayısı?	Erkek: 214 Kadın: 14 Toplam: 228
Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dahilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı?	Hapishanenin bulunduğu arazinin caddeye bakan kısmında şahıslara ait dükkanlar bulunduğundan pek önemi yoktur. Hükümet konağının dışında ise de konakla aynı avlu içerisinde. Konağın müstemilatındadır.
Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin ziraı. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)?	Uzunluk: 75 Genişlik: 45 75x45:3375 zira' yüz ölçümü olduğu ölçülerek anlaşılmıştır.
Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziraının değeri	İdare Meclisi tarafından beher zira'ı mimarisi 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Livanın sonradan bağımsız olması, Nizamiye Alayı merkezi olacağına rivayet edilmesi, Aydın- Marmaris genel yolunun tamamlanmasından sonra ekonomik olarak önem kazanması gibi durumlar arazinin değeri üzerinde etkili olacaktır
Hapishane'nin genel durumuna dair açıklamalar: Yeniden yapılması gerekir mi? Tamirle isteğe uygun hale dönüştürmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve özel mütalaa: Hapishanenin genel durumu şöyledir: 1. Yeterli düzeyde aydınlık değildir.	

2. Mahkumlar toprak üzerinde yatıp kalkmaktadırlar.

3. Havanın yenilenmesi mümkün olmadığı için hıfzıssıhaya aykırıdır. Bundan kaynaklanan zarar ve sakıncaların bir dereceye kadar hafifletilebilmesi için her yıl mahkumlara 450-500 arasında hasır dağıtılmakta ise de rutubetin etkisi giderilemediğinden mahkumlar arasında hastalık eksik olmamaktadır. Mevcut binanın üzerine bir kat daha inşa edilip, odaların dışa gelen duvarlarının tavana yakın cephesinde uzunluğuna ufak ve demirli pencereler açılır ve ön tarafları açık koridor halinde tamamen hava ve güneşe maruz bırakılırsa yeni bir hapisane inşasına gerek kalmayacaktır. Alt kat odaları dersane, sanayi hane vb. amaçlarla kullanılabilir. Mahkumların gündüzleri çoğunlukla sabah güneşi almayan taş döşeli bir avluda sabahtan akşama kadar teneffüs etmeleri sağlıklarını korumaları için pek de yeterli olmasa gerektir. Bunun için hapisanenin, kasabanın dışında yeni tarza uygun olarak yeniden inşa edilmesi ve oldukça geniş bir bahçenin mahkumların teneffüslerine hasredilmesi sağlıklarının korunması için daha uygun olacaktır. Bu kabul edildiği takdirde mevcut bina, bazı değişiklikler ve ilaveler yapıldıktan sonra burada ikame edilmek istenen Nizamiye Alayı için askeri daire olarak kullanılabilirdiği gibi, livanın bağımsız olması nedeniyle yeni kurulacak olan adliye, orman, ziraat gibi daireleri içine almak üzere inşası zorunlu olan bina haline dönüştürülebilir. Hapisane şu andaki durumuyla tamire muhtaç olup, küçük tamirat için defalarca istenen meblağ havalenmesi verilmediği gibi, büyük tamirat için daha önceden yapılan başvurular da dikkate alınmamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde, yukarıdaki örnek olarak verilen soru varaka cetvellerinin toplanması ve mevcut hapisane ve tevkifhanelerdeki durumun analizi bakımından önemlidir. Çünkü: hükümet, hapisanelerin ıslahatına büyük önem vermektedir. 1911 yılındaki bir belgeye göre bundan böyle memlekette inşa edilecek hapisane ve tevkifhanelerin hepsinin aynı tarz ve şekilde ihtiyaca uygun olarak inşa edileceğinden bahsedilmekteydi. Alınan bu karar doğrultusunda söz konusu hapisane projelerinin nerelerde uygulanacağını belirlenmesine yönelik olarak vilayet, liva ve sancaklara yukarıdaki tabloda gösterilen birtakım soru varakaları gönderilmiştir. Ayrıca dönemin, muhaliflerinin Divan-ı Harp mahkemelerinde yargılanmaları ve hapisanelerde yaşanan yoğunluk nedeniyle artan şikayetler neticesinde, sorunların yerinde tespiti ve araştırılması, ihtiyaç analizi yapılması maksadıyla Hapisaneler ve Tevkifhaneler İdaresi Umumi Müfettişliği adı altında bir birim oluşturmuştur. Ve bu birimin başına beş yıllık bir süre zarfında Almanya'da hapisane müdürlüğü de yapmış ayrıca tıp tahsili gören psikiyatr

alanında uzmanlaşmış, Alman Dr. Paul Pollitz görevlendirilmiştir²¹⁹. Dr. Pollitz²²⁰, göreve başladıktan sonra derhal ülke genelinde teftişlere başlamış ve hapisane ve tevkifhanelerin yapısı ve mahkum ve tutukluların durumu hakkında bilgi toplamak amacıyla ülke genelindeki hapisane ve tevkifhanelere çeşitli sorulardan oluşan bir form (izahat varakası) göndermiş ve gelen bilgilerin yapılacak yenileştirmelere esas olacağı belirtilmiştir. Hapisane ve tevkifhanelerce doldurulacak izahat varakaları, mümkün olduğu kadar süratle doldurulmak üzere vilayetler veya mutasarrıflıklarca hapisanelere dağıtılacaktır. Soruların karşılıkları doldurulduktan sonra vilayetler veya mutasarrıflıklar tarafından, vilayetler veya liva dahiline ait olanlar bir araya toplanarak tamamı onaylandıktan sonra topluca yazı ile Dahiliye nezarete gönderilecektir. Cevaplar, gayet açık ve nezih olarak yazılacaktır. Her sorunun cevabı karşısına yazılacak ve sorunun içerdiği husus, mahallinde mevcut değilse cevap hanesi açık bırakılmayıp işaret konulacaktır. Aşağıda Şile ve Gekboze (Gebze) kaymakamlıklarınca tanzim olunan cetvellerin bir nüshası gösterilmiştir.²²¹

HAPİSHANELERE DAİR İZAHAT VARAKASIDIR

1- Hapisane Mahallerinin İsimleri:			Hükümet konağı zemin katında bir oda
2 -Hapisane:			Hükümet konağı zemin katında bir oda
3 -Tevkifhane:			Hacı Kasım Mahallesi müstakil binanın bir odası
4-Müdürün İsmi, Müdürün bulunmadığı takdirde Memur veya ser gardiyanın ismi:			Memur İsmail Hakkı Efendi'nin başkan olduğu

219 Yasemin Saner Gönen, “Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 yılı”, *Hapishane Kitabı*, Yay.Haz.Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s.176

220 1.Dünya savaşından Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'nın yenik olarak ayrılması nedeniyle, hapishanelerin ıslahı çalışmalarında görevli, umumi müfettiş Dr. Pollitz'in görevine son verilir ve tercümanı Bekir Bey ise, Nizamât Şube Müdürlüğüne atanır. Nizamât Şube Müdürü Neşet Bey'e de, istatistik ve memurin mümeyyizliği görevi verilir. *BOA, DH. MB. HPS, M, No: 123/3*, ayrıca hapisane ve tevkifhaneler Müfettiş-i umumisi Almanyalı Mösyö Pollitz'in sözleşmesinin iptali üzerine, kendisine verilen tahsisatın diğer memurlara zam olarak ve yeni memur istihdam edilmek üzere tahsis edilmesine müsaade buyurulması talep edilmiştir. *BOA, DH. MB. HPS, M, No: 123/26*

221 *BOA, DH. MB. HPS, M, No: 27/15*

5- Katiplerin adedi:			Olmadığı
6-Gardiyanların adedi:			Olmadığı
7- Mevcudun adedi:	Erkek	Kadın	Henüz 18 yaşında bulunmayan tutuklu
B- Tevkifhanede	1	0	18 yaşında bulunmayan bir tutuklu olduğu
C- Hapishanede	0	0	Mahkum olmadığı
8-Ceza kanunnamesininin 48. ve 67. maddelerine kadar adı geçen suçlardan dolayı ilgili maddeler hükümlerine uygun olarak mahkum olan siyasi suçlular hariç olmak üzere cezalarını tamamlamaya 6 ay kalmış olan çiftçi ve yol tamircileri gibi umumi menfaatlere çalışabilecek mahkumların sayısı:	0	0	olmadığı
9 -Tutuluların adedi:	1	0	bir tutuklu olduğu
B-Hali hazırda bugün günlük umumi menfaat için çalışanlar:	0	0	olmadığı
C-Hapishanenin kendi işlerinde müstahdem(hizmette)bulunanlar:	0	0	olmadığı
Z- Hususi siparişatın imaliyle meşgul bulunanların adedi:	0	0	olmadığı
S- Hiçbir işi bulunmayanların adedi:	0	0	olmadığı
10-Yiyeceklerin ne şekilde hazırlandığı:	0	0	Her bir mahkuma nizamnameye uygun tayin verildiği
B- Hapishanenin kendi mutfağında:	0	0	Olmadığı
C- Bir müteahhit vasıtasıyla	0	0	İki müteahhit tarafından
V- Bir hayır cemiyeti tarafından:	0	0	olmadığı

Başarılı kayıt olduğu tasdik kılındı.12 Aralık 1914

Hapishane müdürü (İsmail Hakkı)

HAPİSHANELERE DAİR İZAHAT VARAKASIDIR

1- Hapishane Mahallerinin İsimleri:	Gekboze (Gebze)Kazası		
2- Hapishane:	Erkekler için hükümet binası bitişiğinde bir de icar ile inare-i mahfuse		
3 -Tevkifhane:	Olmadığı		
4- Müdürün İsmi, müdürün bulunmadığı takdirde memur veya ser gardiyanın ismi:	Memur Mehmet Tevfik Efendi		
5 -Katiplerin adedi:	Olmadığı		
6 -Gardiyanların adedi:	Bir gardiyan vardır. Mustafa Ağa		
7 -Mevcudun adedi:	Erkek	Kadın	Henüz 18 yaşında bulunmayan tutuklu
a)Tevkifhane de	1	0	On beş yaşındadır.
b) Hapishanede	0	0	

8-Ceza kanunnamesinin 48. ve 67. maddelerine kadar adı geçen suçlardan dolayı ilgili maddeler hükümlerine uygun olarak mahkum olan siyasi suçlular hariç olmak üzere cezalarını tamamlamaya 6 ay kalmış olan çiftçi ve yol tamircileri gibi umumi menfaatlere çalışabilecek mahkumların sayısı:	0	0	Yoktur.
9- Tutukluların adedi:	0	0	
-Hali hazırda bugün günlük umumi menfaat için çalışanlar:	0	0	
-Hapishanenin kendi işlerinde müstahdem(hizmette)bulunanlar:	0	0	
-Hususi siparişatın imaliyle meşgul bulunanların adedi:	0	0	
-Hiçbir işi bulunmayanların adedi:	0	0	
10- Yiyeceklerin ne			tayini verilmektedir.
a) Hapishanenin kendi			

b) Bir müteahhit vasıtasıyla			
c) Bir hayır cemiyeti tarafından:			

21 Aralık 1914, Gebze Hapishane Memuru, Mehmet Tevfik

Hapishanelerin ve Tevkifhanelerin mevcut durumlarının araştırılmasına ve ıslahına yönelik olarak yukarıda açıkladığımız, istatistiki bilgilerin toplanmasındaki amacı şöyle kısaca özetleyebiliriz; ülke genelindeki mevcut suç ve suçlu profillerinin irdelenmesi, mevcut tutuklu ve mahkum sayılarına ulaşılması ve bunların yoğun olduğu bölgelerin saptanması ve ihtiyaca binaen bu bölgelerde, modern hapishanelerin inşaatı yapılması düşünülmektedir. Tutuklu ve mahkumların az olduğu hapishane ve tevkifhanelere, aşırı kalabalık hapishane ve tevkifhanelerden tutuklu ve mahkumların naklinin sağlanması, böylece hapishanelerde oluşan aşırı izdihamın önüne geçilmesi, fiziki açıdan uygun olmayan tevkifhane ve hapishanelerin ıslah edilmesi için gerekli ödenekleri sağlama şeklinde özetlenebilir.

İttihat ve Terakki dönemindeki istatistiksel çalışmalar sadece hapishanelerle ilgili olmayıp, hemen hemen her kurumda bu tip çalışmalar yapılmıştır. İstanbul Ticaret Odası Gazetesi'nde çıkan bir yazıda, “bizde ihmal edilen mühim şeylerden biri de istatistiktir. Halbuki istatistik ,hükümet için o kadar lüzumlu bir şeydir ki, pusulasız bir gemiyi yürütme kabil olmadığı gibi, istatistiksiz de ciddi bir iş kabil olamaz,” yorumu o dönemin bakış açısının ne derece değiştiğini göstermektedir.²²²

2. MEMALİK-İ OSMANİYEDE YENİDEN İNŞA EDİLECEK HAPİSHANELERE AİT ÖRNEK PROJELER

XX. yüzyıl başlarında, Memalik-i Osmaniye'deki tevkifhane ve hapishaneler, aşırı izdiham ve fiziki şartların yetersizliği ve bunun akabinde, meydana gelen sağlık problemleri ile boğuşmakta idi. Bunun üzerine somut adımlar atmak isteyen

222 Şen, *a.g.e.*, s. 149

hükümet, derhal yurdun genelindeki hapishanelerin durumunu bildirir istatistiki çalışmaların yapılmasına hız verir. Nitekim, 1910 yılında tüm vilayet, liva ve kazalardan gelen istatistik cetvelleri, hapishanelerdeki nüfusun aşırı derecede artmış olduğunu ve toplam mahkumun 28000'e ulaştığı ve bunların yarısından çoğunun cinayet mahkumu, yaklaşık 6000'inin cünha ve kabahat suçunu işlemiş mahkumlardan oluştuğunu göstermektedir. Bu durumu dikkate alan Dahiliye Nezareti, öncelikle acil ihtiyaç duyulan bölgelerin tespitine giderek mahkum sayısının çokluğuna göre, yapılacak hapishanelerin büyüklükleri belirlenir²²³, ancak eldeki imkanlar her bölgede hapishane yapılmasına müsaade etmemektedir. Bazı hapishaneler imkan dahilinde tamirat ve ek bina yapılarak genişletilmiştir.

Bunun mümkün olmadığı yerlerde ise bir hane kiralanması yoluna gidilmiştir. Manisa Hapishanesi'nin çok kalabalık ve ihtiyaca yetişmediğinden, belediye emlakinden çarşı yakınında bulunan Kurşunlu Han'ın kiralanarak hapishane olarak kullanılması talebi, Nif kazası, Nisa hapishanesi olarak kullanılan Fatma Hanım'ın evinin kirasının ve gardiyan maaşı için tahsisat gönderildiği²²⁴, Dersim sancağı ve Eğin kazası Nisa hapishanesinin tahsisatının kesilmesi nedeniyle hükümet konaklarında ya da mevcut hapishanelerde birer oda ayrılarak idare edilmesi, hükümet konaklarının kiralanması gibi örneklerle çoğaltabileceğimiz bu tür müstakil bir hane kiralanması yoluyla en azından bir hapishane yapıncaya dek, durumu idare etme yoluna gidilmiştir.

Dahiliye nazırlığı tarafından gönderilen 1911 tarihli belgede; Osmanlı hapishanelerinin, sıhhi kaideleri ve medeniyete uygun olarak yenileme ve ıslahı'nın gerekli olduğu ancak hapishanelerin hemen yenilenmesine teşebbüs etmenin milyonlarca liraya bağlı olduğu, bu nedenle ıslahat ve işlemlerin derece derece tatbik edilerek uygulamaya konulmasının zaruri olduğu belirtilmektedir. Avrupa hapishaneleri tıpkı hastaneler gibi bir takım kural ve şartlara tabidir.

“Gündüz imalathanelerde toplu olarak, çalışan ve akşamları hücrelerinde tek başına yatan mahkumların; çalışmaktan ve yalnızlıktan hasıl olan maddi ve manevi yorgunluklarının izalesi için, günde en azından, hapishaneye mahsus ve mükemmel

223 Şen, *a.g.e.*, s.57

224 BOA, DH. MB. HPS, No: 64/17

bahçelerde ve gezinme mahallerinde teneffüs etmelerine müsaade edildiği ve bu durumun mahkum üzerinde, doğal olarak güzellik tesir ettiği cihetiyle bu usulün Osmanlı hapishanelerinde de tatbiki çaresine bakılmak lazım geldiği düşünülmektedir. Çünkü hapishaneler fiziki açıdan yetersiz, rutubetli ve kasvetli bir halde olup mahkum üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Bu nedenle, asayiş sorunları vuku bulmaktadır. Dolayısıyla merkez ve mülhakat'ta yeni baştan inşası düşünülen hapishaneler için memleketin havadar bir mahallinde bahçe ve gezme mahalleri bulunan salih bir arazi tedarikiyle resm ve keşfinin tanzimi, ayrıca tutuklulara ve mahkum kadınlara mahsus kısımlar ayrılması ve bunların, bahçe ve gezme mahalleri'nin ayrı olarak tertip edilmesi, hapishane etrafının dört metre kadar yüksek duvarla çevrilmesi, mümkün olursa bu duvarların dışarısında da bahçe yapılmak üzere munasip bir miktar arsa ayrılması gibi, gönderilecek resm ve evrak keşfi ile beraber arsa haritasının da gönderilmesi istenmiştir.²²⁵

Yukarıdaki kısımlarda ayrıntılı olarak belirtildiği üzere, Dahiliye Nezareti, modern hapishanelerin inşasına başlamak için tüm vilayet ve sancaklara ve bunlara bağlı yerlerdeki hapishanelerin, hükümet binası mı yoksa kiralanmış mı olduğu ve onarıma ihtiyacı olup olmadığını soran birtakım cetveller göndermiş ayrıca hapishanenin inşaatına ilişkin şu kararları almıştı: Hapishaneler üç derece üzerinden tefrik edilecek ve gereken yerlere bu binalar inşa edilecekti. Bundan başka, mülki taksimat ne şekilde değişikliğe uğrarsa uğrasın, tüm şehirlerde birer merkez hapishanesi olacağı ve ülkenin İstanbul, Anadolu, Orta Anadolu, Karadeniz, Doğu vilayetleri, Suriye ve Irak olmak üzere yedi bölgeye ayrılarak, bunların her birinde birer kürek mevkii yapılacağı belirtilmiştir. Merkez hapishaneleri ve kürek mevkileri içerisinde, mahkumlar için ayrı yerler tahsis edilecek, sağlık kuralları ve sosyal koşullar sağlanacak ve sanat yerleri ve imalathaneler vücuda getirilecekti.²²⁶

Hapishanelerin mahalli ihtiyaçlara ve fenni kurallara uygun bir surette inşası düşünüldüğünden, bu şartlara haiz olduğu tespit edilen Rusya'da Nijeni Nevogorod şehrindeki hapishane planlarından yararlanılmış²²⁷ ayrıca Almanya'dan örnek projeler istenmiştir. Hazırlanan bu projelerin ve bunlara ait izahatın örnek olarak

225 BOA, DH. MB. HPS, No: 144/17

226 Gönen, a.g.m., s.181

227 BOA, DH. MB. HPS, No: 37/13

vilayetlere gönderileceği²²⁸ ve vilayetçe oluşturulacak heyet-i fenniye'nin yapacağı, keşif raporu ve rayiç bedellerini bildiren raporların ve pusulaların nezarete gönderilmesi istenmiştir.

Memalik-i Osmaniye'de yapılacak hapishanelerin aynı tarza tahvili için üç örnek proje geliştirildiği, Vulçitrin, Koçana, Taşlıca ve Siirt hapishanelerin inşasının dahi bu karara uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiği²²⁹ ve bütün Osmanlı vilayetlerinde, hapishane inşasının yeni usule göre gerçekleşeceği belirtildiğinden, gönderilecek projeler örnek alınarak, ona göre keşifnamelerin hazırlanması istenilmiştir. Süleymaniye'de, yeniden inşası tasarlanan hapishaneye ait, keşif varakasının yanlış olduğu, ve örnek proje resmine uygun olmadığı için yeniden tanzim edilip gönderilmesi istenmiştir. Tahsisat hususunda ise örnek proje keşifnamesinin hazırlandıktan sonra, ancak tahsisatının istenmesi gerektiği²³⁰ bildirilmiştir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, 16 Mart 1911 tarihli belgede, Memalik-i Osmaniye'de, bundan böyle vilayetlerde yapılacak hapishanelerin ihtiyaca uygun biçimde ve aynı tarz ve sitilde yapılması gerektiğine dair bilgiler verilmiş ve erbab-ı ihtisas(uzman) tarafından birbirinden büyük olarak üç takım proje tertip edilmiş olduğu ve bu projelerin keyfiyetinin açıklanmış olduğu ve bundan sonra yapılacak hapishane planları'nın, gönderilen projeye uygun olarak gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.²³¹

Osmanlı Devletinde, ihtiyaca binaen yapılacak üç tarzdaki hapishane projesinde, şu ayrıntılar bulunmakta idi:

Birinci proje: Yapılan birinci proje taslağında, 75 ile 100 mahkumun barındırılması düşünülmüş ve **Bodrum katında:** odun ve kömür deposu bulunacağı, dışarıda ise uygun mekan bulunamazsa çamaşırhane ile mutfak oluşturulacağı belirtilmiştir.

Zemin katında: Müdür, katip, gardiyanlar ve saireye mahsus odalar ile

228 BOA, DH. MB. HPS, No: 34/20

229 BOA, DH. MB. HPS, No: 34/7

230 BOA, DH. MB. HPS, No: 36/17

231 BOA, DH. MB. HPS, M, No: 1/24 (1)

küçük bir hamam ve elbise deposu bulunacağı ayrıca, karma iki imalathane kurulacağı, ve mahkumların bunlardan faydalanılabileceği belirtilmiştir. Zemin katta, abdesthaneler ve merdiven de bulunmaktadır.

Birinci ve ikinci katta: Birlikte kalan(karışık) mahkumlar için, ikişerden dört koğuş yapılacak ayrıca abdesthaneler, tecrit odaları, münferit (tek başına) odalar bulunacaktır. Bunlardan bir kısmının kadınlara tahsis olunabileceği belirtilmektedir. İmalathaneler, koğuş olarak kullanıldığı takdirde bina'nın 120 mahkumu barındırabileceği, ancak imalathanelerin faal olarak kullanıldığı taktirde 75 mahkumu istihdam edilebileceği belirtilmiştir.

Yapılacak hapishanenin, etraf duvarları, kapısı ile jandarma koğuşu, binanın inşa olunacağı arsanın şekli ve vesaitine göre tertip olunması gerekmektedir.(Kaza hapishanelerinde imalathaneye lüzum görülmediğinden, bunlar memur,gardiyan ve jandarmalar için kullanılabilir.)

İkinci proje: İkinci proje taslağında ise, daha büyük bir hapishanenin inşası tasarlanmış ve 130 ile 200 mahkumun istihdamı amaçlanmıştır. Buna göre;

Bodrum katında: Odun ve kömür hususiyle, kalorifer veya elektrik tertibatı için mahaller, depo vesaire, (lüzum görüldüğü halde yapılır.)

Zemin katında: İdareye mahsus odalar,cenahının birinde mutfak ve diğerinde, çamaşırhane yanında banyo ve hamam tertip olunması ayrıca merdiven ayağı ve abdesthane'nin bulunacağı belirtilmiştir. Koridor tarafında, abdesthaneler ile imalathaneler arasında bir depo bulunacağı; abdest almak için, el yüz yıkamak için yalakların da mevcut olacağı belirtilmiştir. Mahkum hamam veya banyosunda yıkandıktan sonra elbise-i mahsusasını giyerek koğuşuna gidebilmektedir.

Birinci ve ikinci katta: Gardiyan odaları, hasta odası, kadınlara mahsus odalar, abdesthaneler ve merdiven bulunur. Karışık halde bulunan mahkumlar için, dörderden sekiz koğuş ve ayrıca münferid(tek kişilik) yirmi oda mevcuttur. (Gerek görülmesi halinde münferid odalar koğuş halinde kullanılabilir.) Bundan önceki planda belirtildiği gibi imalathaneler hapis mekanı olarak kullanılacaksa, iş bu bina'nın iki yüz mahkumu istihdam edeceği belirtilmiştir.

Her bir mahkum için icap eden hacim ve hava, umumiyetle Avrupa'da kabul olunan miktarda olacaktır. Son olarak, jandarma muhafaza duvarı, hapishanenin yapılacağı arsanın durumuna göre tertip edilecektir.

Üçüncü Proje: En büyük proje taslağında 300 ile 450 mahkumun istihdamı amaçlamıştır.

Bodrum katında: Kalorifer ve elektrik tertibatı için, mahaller veya odun kömür depoları için uygun mekanlar düşünülmektedir. (lüzum görülmesi halinde)

Zemin katında: İdareye mahsus odalar, gardiyan odası, nöbet odaları, bunlara mahsus ayrı abdesthane, mahbuslarla görüşmek için tertibat, mahkumların yıkanması için banyo,hamam ve elbise mahali, mutfak ve çamaşırhane, imalathaneler, dersane, ibadethane ve münferid odaların mevcut olduğu belirtilmektedir.Ayrıca kadınlar için bir kısım ayrılacaktır.

Birinci ve ikinci katta: Karışık olarak bulunan mahkum için, münferid odalar, abdesthaneler, cami-i şerefe, hasta odaları, gardiyanlara mahsus odalar, tabip ve imam odaları, merdiven mevcuttur. Gerek bu projede gerekse diğer projelerde koridor kısımlarının orta yerleri açık olduğundan, çatıdan aydınlık tertip olunmuştur.Ayrıca koğuşların ve odaların kapısı, müşahade ve nezaret edilecek şekilde tasarlanmıştır.

Ülkenin genelinde, yukarıda belirtilen projeye uygun hapishanelerin yapılması ancak maddi imkanların elverişli olması ile mümkündü. Ne yazık ki bu zaman diliminde vuku bulan Balkan savaşları ve akabindeki umumi harp, bu hapishanelerin tesisini ve hizmete sokulmasını hayli zora sokmuştur.1913-1914 yılında tekrar ele alınan ve 1917 yılında hayata geçirilmeye girişilen iyileştirme projesi sırasında seçilen pilot bölgelerde hapishane inşaatları yavaş bir şekilde sürmüştür. Ancak yukarıda bahsettiğimiz projeye uygun olarak modern anlamda yapılan ilk hapishaneler; bugün otel olarak hizmet veren Sultanahmet Hapishanesi ve Üsküdar Paşakapısı Hapishanesidir. Bu iki hapishane'nin yapımı ancak savaş sonrası tamamlanabilmiştir. 1920 tarihinde İşgal İstanbul'unu gezen, Richard Clarence Johnson'un, İstanbul 1920, adlı kitabında, mevcut hapishanelerin durumuyla ilgili

birtakım bilgiler verilmektedir.

Mevki itibariyle Adliye Nezareti'nin tam arkasında(güneyde) ve Ayasofya yakın olan Sultanahmet hapishanesi, bodrum katı dışında, üç kattan oluşmaktadır. Bina kalın taş duvarlarla örülmüş olup bütün pencereleri demirlidir. Bütün binayı kuşatan bir avlu mevcut olup, avlunun etrafında dış duvarlar bulunmakta olup, binanın dört bir köşesine yerleştirilmiş muhafızlar bütün alanı görebilmektedir. Hapishane binasından başka, görevliler için gerekli mekanlar ile bir cami ve kilise mevcuttur.. Kadınlar için planlanan tesisler, ana binalardan tecrit edilmiştir; ancak görevlilerin bölümünden erişilebilen, ayrı bir bina içinde yer almaktadır. Binanın toplam kapasitesi 400 olarak belirtilmiştir.

Binanın zemin katında, yemekhaneler ve yiyecek depoları bulunmakta, tüm mahkumlar hapishaneye intikali sırasında genel bir sağlık taramasından geçirilmekte ve herhangi bir hastalık kuşkusu durumunda ise mahkum münferid odalar veya koğuşlara alınmadan önce on gün süre ile karantina odalarına konulmaktadır. Ana katın girişinde, tabip muayenesi ve binanın sağ tarafında büyük ve havadar bir koğuş hastane için ayrılmıştır. Bütün odalar yüksek tavanlı ve iyi havalandırma sistemine sahip olduğunu ve bina'nın sıcak su borularını içeren bir merkezi ısıtma sistemi ve kalorifer tesisatının döşendiğini gösteriyor, ayrıca hapishanenin bir hamamı da mevcuttur. Hamam, beyaz mermerlerle kaplanmış olup, bir defada sadece altı kişi yıkanabilmektedir. Mahkumlar için bir mescit mevcut dışarıya açılan kapı sayesinde kentin o bölgesinde yaşayan kişilerde bu mescidi kullanabilmekte ancak mescidi sivil halk ile mahkumlar aynı anda kullanamıyorlar, Yahudiler de kendi ayinlerinde bu mescidi kullanıyor, Hristiyanlar için bir kilise inşa edilmiştir.²³²

Üsküdar Paşakapısı Hapishanesi savaş sırasında inşa edilmiş ve Belçika'daki hapishaneler örnek alınarak yapılmıştır. Mütareke döneminden sonra İngilizler burada bir süre kalmışlar ve 40,000 liralık zarar vererek hapishaneden ayrılmışlardır. Hapishane binasının elektrik döşemeleri mevcut olup, erkek ve kadınlar için ayrı bölmeler yapılmıştır. Koğuşların büyüklüğü 5,40 metreye 4,20 metre; her biri tek

232 Richard Clarence Johnson, *İstanbul 1920*, çev. Taner Sönmez, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1995 s.296

pencereden ışık almakta ve pencereler, 90 santime 75 santim ile 1,80 santime 1,20 santim büyüklüğünde olup; hapishanenin mahkumların stresini atabileceği bir bahçesi mevcut, mahkumlar için ayrıca temiz tuvaletler de bulunmaktadır. Münferit odalar da, oldukça geniş ve havadardır.²³³ 1917 yılına gelindiğinde ise İzmir ve Eskişehir vilayetlerinde büyük planlı tevkifhaneler yapıldığını görmekteyiz.

Memalik-i Osmaniye’de darussanaiyye, ziraat tarlaları, imalathaneler ile modern hapishaneler ile tevkifhaneler vücuda getirilmesi çalışmaları, II. Meşrutiyetin ilanından sonra hız kazanmış ancak, Gerek Trablusgarb harbi ve Balkan savaşları neticesinde, maddi imkanların sınırlı olması istenilen projelerin gerçekleşmesine engel olmuştur.1911 yılında başlatılan iyileştirme projeleri genel anlamda sadece yazışmalardan öteye gidememiş, ancak 1917 yılında belirlenen pilot bölgelerde hapishane inşaatları nihayete erdirilmiştir. I. Dünya savaşının devam ettiği yıllarda, hapishanelerin modernize çalışmalarının hız kazanmasında, Almanya’dan gelen tahsisatların etkili olduğunu söyleyebiliriz. 1917 tarihli bir belgede; hapishane ve tevkifhaneler için Almanya’dan tahsisat geldiğini ve hükümet tarafından, yurdun çeşitli bölgelerinde kürek mevkilerinin kurulmasının kararlaştırıldığı²³⁴ belirtilmiştir.

3. HAPİSHANE VE TEVKİFHANEDE BULUNAN MAHKUMLARIN DURUMU VE TEFTİŞ RAPORLARI

II. Meşrutiyetin ilanından sonra çıkarılan af kanunu ile ülke genelindeki hapishaneler ve tevkifhanelerde bulunan tutuklu ve mahkumların salıverilmesiyle hapishanelerin mevcudu azalmış ve hapishaneler rahat bir soluk almıştır. Ne yazık ki, 31 Mart hadisesi’nin vuku bulması ve rejim karşıtlarının muhaliflerin teker teker tutuklanmaları ve ceza kanununun en küçük suçlara dahi hapis cezasını uygun görmesi ve artan çetecilik, yol kesme, eşkiyalık ve cinayet, hırsızlık gibi suçlardaki artışın da etkisiyle kısa bir süre sonra hapishaneler eski günlerini aratmaz olmuştur.

Kaza, liva ve vilayetlerden gelen şikayet mektupları ve mevcut hapishanelerdeki fiziki şartların olumsuzluğu, gardiyanların görevlerini layıkıyla yerine getirmemeleri ve bazı suistimallere karıştıkları, firar olayları , tutuklu ve mahkumların içinde buldukları olumsuz şartlar hapishanelerin ıslahını gerekli

233 Johnson, *a.g.e.*, s.303

234 BOA, DH. MB. HPS. No: 119/23

kılan sebeplerin başında gelmekteydi.

Toplumda, hapishaneye düşen insanlar için “Allah kurtarsın” deyimini hapishanelerin içinde buldukları durumu anlatan en vecibe sözlerden bir tanesi olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde, Anadolu’daki hapishaneler’in hal ve vaziyetleriyle ilgili Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif Bey’in notlarında da görmekteyiz. 9 Eylül 1909 tarihinde Şarkikaraağaç hapishanesi ziyaret eden Ahmet Şerif Bey’in notlarına şöyle bir bakalım;

Büyücek bir oda genişliğinde olan bahçeye geçtim ve asıl hapishane denilen yere girdim. Koku o kadar kuvvetli bir şekilde yayıldı ki, elimle burnumu kapamak zorunda kaldım. Burada hava yok, ışık ise hiç yok! Duvarda yanan ufak bir lamba, hafif bir ışığıyla güneşin bile sokulamadığı, her şeyin bittiği bu sefalet haneyi aydınlatıyor, mahkum diye buraya atılan zavallılara biraz hayat vermeye çalışıyordu. Tavan çökmüş , duvarlar çarpılmış, zeminin döşemesini meydana getiren tahtalar parçalanmış, rutubetten her şey sararmış ... Hükümetin abdesthanesi bu odaya bitişik, galiba lağım da altından geçiyor, pis koku oradan yayılıyor, fazla duramadım ve orayı hemen terk ettim. Şarkikaraağaç hapishanesi, 9 Eylül 1909

..... Tamam, Nallıhan hükümetine, mahkemesine layık bir hapishane, sağlam zinde girip de bir müddet kalan bir adamın hasta, sarı benizle çıkacağına hiç şüphe yoktur. Nallıhan hapishanesi, 3 Aralık 1909

Anadolu’nun o zavallı kazacıklarında olduğu gibi, burada da hapishane, merdiven altında, karanlık, rutubetli ve küçük bir sefalet hane’dir. İsterseniz mezar da diyebilirsiniz. Mitroviça Hapishanesi 20/Haziran/1910²³⁵

Hele bunun alt tarafında, (hükümet konağı kastediliyor) duvarların dibinden lağımlar, pislikler akan, küçük, dar ve karanlık bir oda vardır ki, hapishane kabul edilmiştir. Buradakileri görüp de üzülmemek insanlık adına ağlamamak için, kalp ve vicdanın taştan olması lazımdır. Hapishane’nin hava ve ışık için menfezleri, onar santimden fazla genişliği ve uzunluğu olmayan iki deliktir ki, buradan bakan göz,

235 Şerif, *a.g.e.*, s. 39, 92

içeride derin bir karanlık ve 15-20 insan iskeleti görür. Pis kokular havayı bozar ve bu manzara insanı insanlıktan nefret ettirir. Tergovişte 24/Temmuz/1910²³⁶

Adliye Nazırı, A. Nurettin Paşa modern hapishanelerin inşaat işleriyle bizzat ilgilenme idi ve ülkenin dört bir yanına modern anlamda hapishanelerin inşasını öngörmekteydi. Ayrıca hapishanelerin içinde bulunduğu durumu ve yaşanan olumsuzlukların giderek önemli bir sorun teşkil etmeye başladığını bizzat görmüştü. Bunun için, 11 Mayıs 1902 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda hapishaneler hakkında yaşanan olumsuzlukları şöyle anlatır:

Bazı ceza davalarının uzaması yüzünden tutuklular hapishanelerde gereğinden fazla kalmakta, İstanbul'daki ve diğer vilayetlerdeki hapishanelere her türlü silah girmekte, mahkumlar istedikleri yerle her şekilde haberleşebilmekte, dışarıdan çamaşır, elbise ve diğer eşyaları serbestçe getirebilmektedirler. Bazı adliye müfettişleri görevlerini gereği gibi yapmamakta ayrıca hapishanelerdeki hastahanelerin ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Gerçi hükümlülere karşı sert uygulamalarda bulunulmamaktadır ama gardiyanların hükümlülerle bu şekilde anlaşma içerisinde bulunmalarına da meydan verilmemesi gerekir. Padişah hazretlerinden gelen bu konudaki şerefli emir üzerine böyle hareketlerin önüne geçilmesi için bakanlığımızda acil bir çalışma başlatıldı. Bu konuda atılan ilk adım cinayet davalarının bir aylık yasal zorunluluk süresinde neticeye bağlanması kararı idi. Adliye müfettişlerine her ayın sonunda hapishaneleri denetleyerek durumlarının gözden geçirilmesi ve davalarının uzaması yüzünden içeride kalan tutuklu sayısının artışına dikkat edilmesi talimatı verildi. Hapishanelerde güvenliğin sağlanması işi, bilindiği gibi Dahiliye Nezaretinin görevidir. Adliye müfettişlerin ve özel komisyonların hapishanelerde yapılması gereken düzenlemelerle ilgili raporları konu, yer ve zaman belirtilerek Dahiliye Nezaretine gönderilmesine rağmen bugüne kadar hiçbir cevap alamadım.²³⁷

“Hapishanelerde diğer bir sorun ise hapishane koşullarından kaynaklanan ve

236 Ahmet Şerif, *Arnavudluk'ta, Suriyede, Trablusgarb'da Tanin*, C.II, çev. Mehmed Çetin Börekçi, TTK. Yay., Ankara 1999, s.98

237 Bardakçı, “*Eskiden Koğuşta Kadın Bile Oynatılırdı*”, [http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-136317\(29/04/2010\)](http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-136317(29/04/2010)).

özellikle yaz mevsimlerinde, hapishanelerin kapasitesinin artması ile bazı bulaşıcı hastalıkların görülmesi idi. Özellikle verem, uyuz ve tifo, sarılık ve çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıkların görüldüğü ve bunun sebebinin aşırı izdiham, nizamname gereğince mahkumlara verilmesi gereken mekulat'ın (yiyecek) yetersiz olması ve mahkumların zayıf ve bitap düşmesi, çoğu hapishanede hasta koğuşu ve tabip bulunmaması, koğuşların gayr-i sıhhat içeren durumu, pis ve bakımsız olması, bazen bir yatakta birkaç mahkumun yatması gibi sebepler gösterilebilir.

1912 yılında Bursa Hapishanesi'ndeki sağlıksız yaşam koşullarından dolayı mahkumlarda verem hastalığının giderek artması üzerine acil bir çare bulmak için Adliye Nezareti ile Dahiliye Nezareti arasında yoğun bir yazışma trafiği çözüm olarak da, şehrin yüksek bir yerinden hane kiralanarak hasta mahkumların buraya nakledilmesine karar verilir. Bursa İstinaf Mahkemesi Savcılığı da şehir hapishanelerinin durumunu bütün açıklığıyla Adliye Nezaretine bildirmiştir:

Farklı suçlardan dolayı mahkum olanlar arasında, hastalığa yakalananlar ve hastalıktan dolayı ölenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu konuya ilişkin Sıhhiye Müfettişliğine danışılmıştır. Hapishanenin sağlığa elverişli olmadığı belirtilmiştir. Mahkumlarda, genellikle solunum yolu hastalıkları yaygınsa da verem, tifüs ve kolera gibi hastalıkların da görüldüğü bir gerçektir. Boğazında ur çıkmış, bedeninde yaralar açılmış ve romatizmal ağrılardan inleyen birçok mahkum vardır. Bu gibi hastalığa yakalanmış mahkumların hastanelere sevki sağlanarak bir aylık tedavileri başlatılmıştır. Verem hastalarının iyileşmesi, ancak sıhhiye kurallarına uygun olarak tecrit edilmeleri ile mümkündür. Daha önce de belirtildiği gibi vilayet hapishanesi hem dar hem de rutubetli olmasından kokmuş vaziyettedir. Aslında hapishane binasının inşa tarzı sağlık koşullarına uygun değildir. Hapishane, kapasitesinin 2-3 katı nüfusu barındırır bir haldedir ve hastalıkların yayılmasına neden olmaktadır. Bu durum da ölüm olaylarını artıran bir etkidir. Sıhhiye Müfettişliği tedavisi mümkün olan hastaların Bursa Gureba Hastanesine nakledilmesini uygun görmüştür. Ancak hastanede mahkumlar için ayrılmış odalar yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden de hasta mahkumlar, tedavileri bitirilmeden hapishaneye tekrar gönderilmektedir. Dolayısıyla hastalıkları tedavi edilmiş olsa bile hastalık tekrar nüksetmektedir. Verem hastaları uygun bir yerde tecrit edilmesi

gerekirken, ancak hastanelere sevk edilmekte, bu da hastalığın hem çevreye yayılma riskini ortaya çıkarmakta hem de ölümlere neden olmaktadır. Mahkumların, bu koşullar içerisindeki hapisane hayatlarını geçirmelerine bir “mecburiyet” olarak bakılmaktadır. Bu bakışı bir parça olsun yıkmak adına, yeniden inşa edilecek hapisanelerde, buna benzer olumsuzlukların yok edeceği beklentisi vardır. Hiç olmazsa inşaat bitene kadar bu mahkumların uygun bir yere nakli sağlanmalıdır. Gerekli önlem alınmadığı takdirde verem ve buna benzer bulaşıcı hastalıklar bütün mahkumlara yayılacaktır. Hastalığa yakalanmış ve hastalığa yakalanma riski taşıyan mahkum sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Hasta mahkumlara özel olarak, şehrin en yüksek yerinde bir hane kiralanarak burada tedavilerinin yapılması, hastalığın bulaşma riskini de bir derece engellemiş olacaktır.²³⁸ Eskişehir hastanesinde görülen tifo hastalığının tedavisi için dışarıdan bir hane kiralanması ve bu hanenin kirasının hapisaneler tahsisatından tahsis edilmesine karar verilmiştir.²³⁹

Tüm vilayet, liva ve sancaklarda, hapisane ve tevkifhanelerin teftiş ve kontrol amaçlı denetlenmesi için bir heyet-i umumi, oluşturulduğundan ilgili bölümlerde bahsetmiştik. İşte hapisanelerin teftiş ve kontrol amaçlı olarak denetlenmesi ve umumi heyetler tarafından nezarete gönderilen raporlar, günün şartlarında hapisanelerin ve mahkumların içinde buldukları durumu göstermesi açısından son derece önem arz etmektedir. İstanbul hapisane-i umumi ve bağlı tevkifhanelerin teftişiyle görevli heyet, (1917 senesinde, Vilayet Mektûbî Mümeyyizi Sadri Bey, Sıhhiye Müdürü, Nafi’ a Baş Mühendisi, Jandarma Alay Kumandan Vekili) tarafından sunulan rapor şu konulara temas etmekteydi;

1. Madde: Yeni bir hapisane ve bir tevkifhane binaları’nın inşasına kadar, bugün hala hapisane-i umumi ve tevkifhane olarak kabul edilmiş, yapıların tamir ve tadilatı’nın dahi; ne idare, ne inzibat, ne sıhhat ve ne de insaniyet noktası nazarından kat’iyyen caiz görülemediğinden, hapisane ve tevkifhane binalarının inşasına kadar şehir haricindeki kışlalardan birinin tedbir-i imkan dahilinde korunmasının acil temini gerekmektedir.

2. Madde: Halen mahkum ve tutuklulara verilen ekmek ve gıdasız çorba

238 Şen, *a.g.e.*, s.103

239 BOA, DH. MKT, No: 1244/8

iaşesinin, beslenmeye gayr-ı kafi bulunduğundan tutuklu ve mahkumlardan pek çoğunun hastalanmış olduğu, bunun üzerine, hapishaneler nizamnamesinde belirtilen miktarda iaşelerinin temin ve ikmali,

3. Madde: Gerek hapishanede ve gerek tevkifhanede çamaşır, su ve sabun kıtlığından dolayı, mahkumların temizlik ihtiyacını giderememesi nedeniyle, imkan dahilinde, son günlerde kesilmiş olan suların akıtılması, mahkum ve tutuklulara muntazaman sabun dağıtılması, hapishane-i umumi dahilindeki hamamın haftada birkaç gün yaktırılmasının temini ve mahkumlara, çamaşır, elbise ve ayakkabı verilmesi,

4. Madde: Hapishane-i Umumi'deki hastanenin, halinin perişan olduğu ve burada yatan hasta mahkumlara yatak verilmesi ve izdihamın hafifletilmesinin temin edilmesi,

6. Madde: Tevkifhane pek harap bir haldedir. Bir kısım koğuşların ansızın yıkılmasının kat'i olarak muhtemel olduğu, ve tutukluların, derhal başka bir mahalle nakli gerekmektedir. Hapishane-i umumi dahilindeki mehterhane kısmında, dört boş koğuş mevcuttur ki, bu koğuşlarda bu tutuklular barındırabilir. Buralardaki helaların da acilen temizlenmesi ve tamirinin lazım geldiği,

7. Madde: Gerek hapishane ve gerek tevkifhanede, asayişin temini nazarında, duvar delmek gibi olayların önüne geçilmesi için her bir koğuşa, iki gardiyan isabet edecek derecede gardiyanların kafi miktara ulaştırılması hususunun temini,

8. Madde: Gardiyanların, mahkum ve tutuklulara karşı sözü geçen ve emirlerini icraya kadir olmaları için, hiçbir suretle mahkum ve tutuklulardan istifade beklememeleri lazımdır. Bunun için de, iaşe ve idarelerinin tatmini ve maaşlarının mutlaka artırılması,

9. Madde: Mahkum ve tutuklulardan mahkemelere gönderilenlerin, yollarda firarlarına kat'iyyen meydan verilmemek için, tez elden en az iki uygun araba tedariki lazımdır. Şu suretle tutukluların elleri kelepçeli olarak, yürüyerek mahkemeye sevk edilmesi gibi çirkin bir manzarada ortadan kaldırılmış olur.

10. Madde: Gerek hapishanede ve gerek tevkifhanede, yakılacak malzeme durumu pek noksandır. Kömürden başka yakılacak madde de yoktur. Bununla da zehirlenmek akla gelebilecek bir durumdur. Kömürün pek cüz'î miktarda olması ve bu kömürle, koğuşların eşit miktarda ısınmasının imkansız olmasına nazaran, koğuşlara odun i'tası ve saç soba yerleştirilmesi hususunun temini.

Lüzumlu görülmüş bulunmakla gerekli olan ve icap eden şeylerin ifası, vilayet makamının olurlarına bağlıdır.²⁴⁰

Bir yıl öncesinden hapishanelerin teftişi ile görevlendirilen, İstanbul Vilayeti Özel Kalem Katibi Sadri Bey tarafından 1916 tarihinde vilayet makamına sunulan risale suretinde ise şu konulara temas edilmiştir;

Hapishane ve Koğuşlar: Hapishanede, koğuşlar karanlık ve rutubet içindedir. Burada mahkum bir mezar karanlığı içinde ömrünü tüketmekte, havasız, ışıksız, mahvedilmiş bir hayat geçirmektedirler. Altlarında bir hasır parçası bile mevcut değildir. Katil, canı ne olursa olsun bu adamların, çehrelerinden akan hiç kurumayan çibanların kişiyi ölüme hazırlaması içten bile değildir. Bu sefaletgaha, insanların değil baykuşların bile barınması mümkün değildir. Bütün mahkumlar, kollarından tutularak bu sefaletgaha atılmış olup, böyle hoş olmayan bir sıkıntı ve yabaniyet içinde hayal gibi yaşayan beyinlerden (insan) faydalanmak ve bunlardan yeni fikirler üretmesini beklemek doğru olmaz. Halbuki şu bedbahtların, kalplerinin ve fikirlerinin temizlenmesi ve kendilerinden istifade temini için hapishanece, insanı hiçbir teşebbüste bulunulmamaktadır. İçlerinden, iltizami muamele görmesi tasvip edilenler, terzihane vesaire gibi hapishanenin daha serbest ve rahat ikamet olunabilecek yerlerine yerleştirilmiş olup, işleri güçleri buralarda yemek içmek, yatıp kalkmaktan ibarettir. Diğerleri ise metruk ve muattal koğuşlara atılmışlardır. Bu koğuşlarda hüküm süren, tembel, işsiz ve boş insanlar dikkate değerdir. Hapishanenin bir emirlik, beylik olmadığına göre, bütün mahkumların, muhtelif işlerde çalıştırılmak suretiyle kendilerinden istifade temini hususuna gayret edilmesi gereklidir. Hapishanenin solgun hayatına yeni bir hararet ve heyecan verilmesi için , bolca teşebbüs ve faaliyet gereklidir. Çünkü; hapishane müdür ve memurlarının

240 BOA, DH. MB. HPS, M, No: 39/15

vazifeleri, yalnız zindan bekçiliği etmekten ve türlü suçlar ve cinayet ile mahkum olmuş şahısların karnını doyurmaktan ve istedikleri mahkumu daha serbest yaşatıp, istemedikleri mahkumu birer köşeye atmaktan ibaret değildir.

Dershane: Mahkumların ıslahı ve terbiyesi için, tesis edilmiş olan dershanenin kapıları kilitlenmiş ve dershane kendi haline terk edilmiş ve kullanılmaz bir halde bırakılmıştır. Bu dershanenin açılması ve eğitimin tanzim edilmesi, katil ve hain beyinlerin aydınlatılması ve ıslah edilmesi, insanlık için imkan derecesinde faydalı birer unsur haline getirilmesi için gayret olunması icap eyler.

İmalathaneler: Hapishanede, terzihane, kundurahane, marangozhane gibi bazı atölyeler vardır. Fakat bunlardan isimlerinin delalet edebileceği bir şekilde istifade teminine çalışılmadığı görülüyor. Bir iki imalathanede, üç beş kişi çalıştırılmakta ise de, hapishane mevcudiyetine ve imalathanelerin tesis ve açılışındaki maksada nazaran bu durumun, mühim bir menfaat temin etmediği gibi bir eser gayreti de add olunamaz. Çünkü hapishanede yüzlerce mahkum, atıl bir halde sürünmektedir. Boş ve işsiz mahkumların, yapabilecekleri san'atlarla iştigallerini temin suretiyle, hapishanenin korkunç, karanlık ve soğuk hayatına bir faaliyet-i insaniyetkarane verilmesi gerekmektedir. Hele pek çok para sarfıyla vücuda getirilmiş olan marangozhane büsbütün kimsesiz bırakılmış ve yine bir çok para ile tedarik edilmiş olan makineler, alet ve edevat da boş bırakılmış ve terk edilmiş bir haldedir.

Koğuşlar: Hapishanenin koğuş ve zindanlarıyla, eklentilerinin vaziyet şekil ve görüntüsü gerek mahkumun hayat ve sıhhati, gerek asayişin temin ve muhafazası noktası nazarında bir çok noksanlar mevcuttur.. Karanlık ve soğuk bir manzarası bulunan koğuşların, imkan derecesinde ıslahı neticesinde mahkumların firar vukuatlarının da önüne geçilebilecektir.

Memur hakkında takibat: Çeşitli tarihlerde, hapishanede cereyan eden suistimaller'e karışmış olan ve bazı mahkumların firarlarında dikkatsiz ve ihmalkar davranışları görülen memur ve müstahdem hakkındaki evrak işlerinin uzun müddet neticelendirilememesi yüzünden, memurun benzer durumlarda cüretlerinin artacağı ve suistimal ile firar olaylarının da önünün alınamayacağı tabii olduğundan , bu kabil

evrakın süratle neticelendirilmesi ve ilgili memur kişilerin cezalandırılmaları elzemdir. Bir de, gerek suistimalat ve gerek ilgisizlik dolayısıyla, hapisane memur ve müstahdeminden bazı kişilerin, yalnız görevine son verilmekle durumun kafi görülmekte olduğu anlaşılmakta olup; bu gibi benzer kişiler hakkında ayrıca kanun takibatının da yapılmasının temini icap etmektedir.

Defterler: Bir kere, eldeki defterler ihtiyaca uygun olarak sayılmayacağına nazaran iptal olunmalıdır. İkinci olarak, hapisane hayatının, türlü ve karışık kayıtlardan kurtularak usul ve nizama uygun yeni defterlerle, kayıt ve tespit yapılmalıdır. Bu defterlerde, hapisaneye ne alınmış ne sarf edilmiş ise açık açık belirtilerek, kuşku götürmeyen bir surette tanzim edilmesi lazım gelir. Evrak ve defterlerin, gelir ve giderlerin, uygun daire ve şube memurlarından müteşekkil bir heyet marifetiyle, çeşitli zamanlarda muntazam icra edilecek esaslı bir kontrole tabi tutulması gerekmektedir. Her teftişte, defterlerin son işlemleri altına tarih ve imza atılması suretiyle belgelendirilmesi hem teftişin anlaşılması sağlar hem de suistimalleri uzak eder. Bir de, hapisanede kullanılacak defterlerin adedi ve çeşidi, bakımından, vilayetçe bu defterlere numara verilerek sayfalar arasındaki sıralamanın yapılması ve vilayet veya meclis mührüyle tamamlamak suretiyle kayden yapılabilecek yolsuzlukları yüzde seksen, doksan derecesinde olsun bertaraf eyler.

Dışarı çıkan mahkumlar: Mahkumların dışarı çıkmalarının önünü almak, müşekkil bir meseledir. Birinci olarak, bu hareket hapisane müdürlerinin emirleri ve arzularıyla icra edilebilir. İkinci olarak, gardiyanlar, istedikleri mahkumları hapisane müdürünün bilgisi olmaksızın dışarı bırakılabilirler. Müdürler, tarafından hapisane mevcudunun gece ve gündüz ,değişken zaman aralıklarında yoklamasının yapılması lazım olduğu gibi; müdürlerin de bu hususta ihmalkar davranmalarına meydan verilmemek için hapisanenin gece, gündüz ansızın ve gayri muayyen zamanlarda vilayetçe teftiş ettirilmesi icap eyler.

Ekmek ve yemek: Hapisane namına alınan ekmeklerden, bazı mahkumlara, memur ve müstahdem'e istihkaklarından fazla ekmek ve hatta yiyecek verilmekte ve diğer mahkumlar ise bundan mahrum bırakılmaktadır. Nizamnamede belirtilen doğrultuda ekmek ve yemek verilmesi gerekirken böyle yapılmamıştır.

İhbarat: Hapishane muamelatı hakkında, ikide birde doğru yanlış söylemlerde bulunanların önceden hapishanede bulunmuş veya hapishanede müteahhitlik etmek suretiyle menfaat temin eylemekte iken, sonradan kendilerine işten el çektirilen veya hapishane ile alakaları kesilmiş kimseler olduğu aşikardır. İcra kılınan araştırma ve inceleme ile de anlaşılmaktadır ki: bu yolda şimdiye kadar gerek belirli şahıslar ve gerek hüviyetini gizleyen kimseler tarafından vuku bulan ihbarlar ve şikayetler, hemen hemen aynı meselelere ilişkin olup, (halbuki muhtelif aralarla tekrar tekrar gelen şikayetler neticesinde gerek dahiliye Nezaretince ve gerek vilayetçe defalarca tahkikat icrasını gerektirmektedir.) bu hal ise hem vilayet makamını, hem memuru, hem de hapishaneyi bir çok iş ve işlemler arasında meşgul ve işgal eylemekte olup, kat'i bir çare bulunmazsa, bu şahıslar, hapishanede kaybettikleri menfaati tekrar elde edebilmek ameliyle, asılsız ihbarat ve müracaata bir son vermeyeceklerinden hapishane tahkikatının ardı arkası kesilemeyeceği tabii bulunmaktadır.

Ma'aşat: Günümüz şartlarında, ihtiyaç ve eşya fiyatları tahammül edilemeyecek bir derecede yükselmiştir. Bugün beş, altı sene evvel bile yaşamı temine mahal olan cüz'i maaş ile ne çalışmak mümkündür ne de çalışanlardan hakiki ve ciddi bir çalışma beklemek doğru olur. Hapishane memur ve müstahdeminin maaşının, ihtiyaçlarını tatmin edecek derecede artırma zaruret halini almıştır.²⁴¹

Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti tarafından, hapishane'lerin icrası için gerekli maddelerin bir muhtıra halinde takdim edildiği bildirilmiştir. Söz konusu muhtıranın içeriğinde, şu hususlara dikkat çekilmektedir:

Üsküdar hapishane binasından, jandarmanın ihraç edilmesi hususu ve iki üç ay önce hapishane-i umumide, cinayet suçluları hakkında, henüz bir mahkeme cereyan etmemiş ve bir netice elde edilmemiş olduğundan, mahkumun muhitinde cinayetle ilgili fiillerin cezasız kalacağı düşüncesi uyanmakta ve bu cihetle tesirli işlemlerin temini gerekmektedir.

Mahkumiyetleri sabit olan ve mahkumiyet hükümleri, her ne kadar ilk derece

241 BOA, DH. MB. HPS, No: 39/15-38/92

mahkeme tarafından verilmiş olan kişilerin, tutukluların arasında kalmalarının korkulacak bir durum olacağı gibi, aynı zamanda tevkifhanede izdihamı artırmaktadır. Bunları ayrı bulundurmak için, günümüzdeki müsait mahaller hazır bulunmamaktadır. Gerçi evvelce hapisane-i umumi daha kalabalık ise de, aftan sonra bu izdiham azaldığından, bunların eskiden olduğu gibi mahkumiyetleri akabinde hapishaneye nakledilmelerinin gerekli olduğu bildirilmiştir.

İdam hükümlüleriyle ilgili olarak da; idam cezası verilen hükümlülerin yüzüne karşı bu karar tebliğ edildikten sonra, kararın temyizce tasdiki arasında geçen sürede, mahkumun manevi bir işkenceye yakalanmış olmasına sebebiyet vermekte olduğunu ve bu idam hükmünün tebliğinden sonra, mahkumun ümit ve cesaretinin kırıldığını ve bu mahkumun tehlikeli bir hal almakta olduğu cihetle idam hükümlerinin, irade-i seniyyesi istihsalinden evvel mahkuma tebliğ edilmemesine dikkat edilmesi istenmiştir.

Beyoğlu tevkifhanesi'nin, üst tarafında bulunan askerlerin oradan ihracıyla o mahalin tevkifhaneye terki ve hapisane ve tevkifhanelerin idarelerine tahsil olunan iaşe ve bu iaşelerin geceleyin muhafazasına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, çeşitli masraflara karşı verilen para ile, tedavi ve ilaç masrafları ile çeşitli masrafların muntazaman ödenmesine dikkat ve özen gösterilmesi istenmiştir.²⁴²

Dahiliye Nezareti hapisanelerdeki gelişmeleri yakından takip etmek ve teşkilatın işleyişi hakkında bilgi edinmek ve ıslahat konularının hülasa maddeleri ve muhabere olunacak hususlarla ilgili olarak hapisane müdürleriyle haberleşme yoluna gitmiş böylece yapılmak istenilen çalışmalar kısaca özetlenmiştir. Dahiliye Nezareti'nin raporuna göre:

Hapisane ve tevkifhanelerce, mahkum ve tutukluların mevcudunu beyan eden ve belirli zamanlarda, tertip edilerek gönderilecek cetvellerin, vakti zamanıyla celbine ve bu babda cetvellerin gecikmeye uğramadan gönderilmesine, ayrıca gecikmeye sebep olanların derhal vazifelerine gereken özeni göstermeleri aksi takdirde bu kişiler hakkında, gerekli işlemlerin başlatılacağını bildirmiştir. Mahkum ve tutukluların, sıhhatlerine, yiyip içtiklerine ve çalıştırılmalarıyla ilgili, kısaca genel

242 BOA, DH. MB. HPS, No: 137/5

durumlarına ait, malumatın hazırlanmasına dair konularda malumat istemektedir. Hapishane ve tevkifhaneler dahilinde, temizlik ve temizlik işlerinin icap ettiği gibi, layıkıyla tatbik edilmesi ve sıhhi kaidelere uyulması gerektiği, yapılan tatbikat ve icraatların izahına dair malumatın gönderilmesini istemektedir. Hapishaneler ve Tevkifhaneler nizamnamesi gereğince, hapishaneler memur ve müstahdemine ait olan vazifenin layıkıyla yerine getirilmesi konusunda kendilerine gerekli ikaz ve uyarılarda, bulunulduğuna dikkat çeker.

Hapishanelerin, mevcut şartlarının pek fena bulunduğunu ve esasen malum bu halin daha artarak devam etmesi mümkün olduğundan, devleti-i aliyye tarafından, karar verilmiş olan ıslahatın bir an evvel neticelendirilmesi gerekli bulunmuştur. Şimdiye kadar, Dahiliye Nezaretine gönderilen hapishaneler ve tevkifhanelerin ıslahına yönelik olarak takdim edilmiş olan layihaların kısaca özetlendiği, hapishaneler ve tevkifhaneler tarafından akılda kalan sorulara yönelik olarak talep geldiği takdirde, ayrıca bu hususların açıklanacağı bildirilmiştir.

Raporda, hapishane memurlarının ıslahı için gardiyan mektebinin açılması için gerekli çalışmalara başlanacağı belirtilmekte olup, hapishanelere ait haberleşmelerde ise, hapishanelere ait istatistikler ve hapishanelerin idare-i dahiliye'ye bağlı hususlarda ve emsali işlerdeki yazışmalarında Umumi Hapishaneler Müdüriyeti'nin, hapishane müdürleriyle haberleşmesinin gerekli olduğu belirtilir. Yeni hapishane ve tevkifhane inşaatlarının yapılması ve bu inşaatların devamı için gerekli başvurularda, Harbiye Nezaret-i Celilesin'ce kolaylık gösterilmesi ve bu hususta müdahalelerde bulunulmaması da istenmektedir.

Çeşitli kalemlerdeki tahsisatın yetersiz gelmesinden ötürü 1917 senesi bütçesinin ihtiyaç dahilinde münasip miktarda artırılması gerektiği ve Merkez Hapishaneler İdaresi'nin yeni bir düzenlemeye ihtiyacı olduğu belirtilir, merkez teşkilatında, iki mümeyyiz ile bir katibin istihdamı ile, cüz'i kabul edilen maaşların artırılması için gerekli tahsisatın kabul edilmesinin gerektiğini savunur. Raporun son kısmında ise yukarıda açıklanan ve arz olunan hususların zorunlu olduğu ve acele olarak yerine getirilmesi gerektiği belirtilerek, yapılması düşünülen bu konuların ertelenmesinin zaten perişan bir halde bulunan hapishaneler ahvalinin bir kat daha kötüye götüreceğini, medeni devletlerin Dahiliye Nezaret-i'nin mühim bir şube-i

idaresi olarak tesis edilmiş olan hapishaneler umumi idaresinin örnek alınarak, aynı uygulamaların ülkemizde de tatbik edilmesi gerektiği, şimdiye kadarki uygulamalarda ise müdürlerin görev ve sorumluluklarının göz ardı edildiği düşünülmektedir.²⁴³

Hapishane ve tevkifhanelerin, her ay düzenli olarak oluşturulan teftiş komisyonunca mevcut durumlarının araştırılması neticesinde tutulan raporların birkaçına temas ettik. Gerek teftiş komisyonlarınca, gerek Hapishane-i Umumi Müfettişliği'nce oluşturulan teftiş heyetleri'nin raporları doğrultusunda, ayrıca hapishane ve tevkifhanelere gönderilen ve yukarıda bölümlerde açıklanan soru ve izahat varakaları ile mevcut hapishanelerinin durumlarının ıslah edilmesi çalışmalarına bir yön verilmek istenmiştir.

Bu doğrultuda yapılan değerlendirmeler sonucunda, tamirat için gerekli düzenlemeleri ve ödenekleri sağlama, hapishane olmayan bölgelerde ve güvenli olmayan hapishanelerin yerine, yeni hapishanelerin yapılması kararı alınmıştır. Ayrıca hapishane memurları ve katiplerin askere alındığı dönemlerdeki maaşlarının, askerlik boyunca aile veya vekillerine düzenli olarak ödenmesi, hapishanedeki bakkal dükkanlarının kiralarının ucuz tutulmasını, satılan malların fiyatlarının da düşürülmesini ve hapishanelerde üretilen eşyaların buralarda satılmasının tercih edilmesi için gerekli olan girişimler başlatılmıştır.²⁴⁴ Hapishanelerin ve tevkifhanelerin, ihtiyaçları için her türlü erzak, yakılacak madde ve diğer eşyaların bi'l-münakasa tedariki ve binaların inşaat ve tamiratının da o suretle icrasına yönelik adımlar atılmıştır. Hapishanelerin ihtiyaçları için, hapishaneler tahsisatına belli bir ödenek ayrılmıştır. Ayrıca yapılan ihaleler yoluyla, belli başlı ihtiyaçların(ekmek, odun, kömür, ilaç vb.) zamanında karşılanması yoluna gidilmiştir

243 BOA, DH. MB. HPS, No: 161/29

244 Şen, a.g.e., s.54

SONUÇ:

Sonuç olarak, hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği kurum olan hapishaneler, Osmanlı Devletinde XIX. yy. ortalarında kurulmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Tanzimat fermanının ilan edilmesiyle birlikte, şer’i ve örfi hukuk kurallarının sentezi sayılan, kanunnamelerden Avrupa hukuk kurallarına geçiş, yeni ceza infaz anlayışını getirmiştir. Bu ceza infaz anlayışında en temel ve en başta gelen ceza hapis cezasıdır.

Tanzimat dönemi öncesi klasik dönem Osmanlı ceza hukukunda, hapis cezasının bulunmaması nedeniyle modern anlamda hapishaneler’den bahsedemeyiz . Ancak ta’zir’en cezalandırılan suçlarından ötürü, padişah ve onun adına bu yetkiyi kullananlar tarafından, hapis cezaları verilebilmekteydi. Bu hapis cezalarında, hapsin süresi genellikle tayin edilmemiş ve kişinin gösterdiği, iyi hal’e bağlı olarak belirlenmiştir. Hapis cezası, verilen kişilerin tutuldukları, belediye binası bodrum katı, devlet binaları, tersane, burç ve kale’ler birer mahpes merkezi olmuşlardır. Osmanlı’da modern anlamda hapishanelerin inşasına kadar, bu yerlere, karanlık, nemli ve havasız olmasından dolayı “zindan” adı verilmiştir. Tanzimat Fermanının ilanından sonra, hız kazanan batılılaşma isteği; ve çıkarılan Avrupa sentezli kanunlar ile hapis cezasının marjinal bir ceza haline gelmesi, cezalarının infaz edileceği binalar olan hapishanelerin, vücuda getirilmesini zorunlu kılmıştır.

Nitekim 26 Mayıs 1880 tarihli, Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihasının birinci maddesinde, “her kaza ve liva ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacaktır” ibaresi ile hükümet yurdun genelinde hapishanelerin yaygınlaştırılması için gerekli adımları atmıştır. Ancak modern hapishane binalarının oluşturulması yani, mahpes sisteminden hapishane sistemine geçiş süreci sıkıntılı olmuştur. Çünkü yargı reformuyla birlikte, çoğu suçlara hapis cezası verilmesi, mahpeslerin aşırı kalabalıklaşmasına zemin hazırlamış ve yeni modern hapishane binalarının yapılması gerekmiştir. Zaten hapishanelerin teftişiyle görevli komisyonların gönderdikleri raporlarda, mahkum sayısının aşırı artması ve bununla birlikte oluşan sorunlar ve mevcut mahpeslerin ihtiyaca cevap veremediği konularında yoğunlaşmaktadır. Mevcut infaz kurumlarının ıslah edilmesi ve yeniden

düzenlemesi, yapılması gerekli işlerin tespiti için, Avrupa'dan bilirkişiler (Canning, Gordon, Pollitz) getirtilmiş ve bu kişilerin yaptıkları incelemeler doğrultusunda, yapılacak düzenlemelere başlanmak istenmiştir. Hükümet, en önemli sorun olarak görülen, hapishanelerin fiziki yapılarının yetersizliği ve ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle müstakil ve modern bir hapishane binası yapmak için girişimlere başlamıştır. Ülke genelinde, inşa edilecek hapishane binalarının modern bir tarzda olması için Avrupa'dan örnek projeler getirtmiş ve tüm yurttaki aynı tarz ve sitede tevkifhane ve hapishane binalarının yapılması için düğmeye basmıştır.

Hapishanelere üç model üzerinde hapishane planları, göndermiş ve bu plan doğrultusunda, gerekli keşif raporlarını istemiştir. Ancak, gerek içte ve dışta yaşanan siyasi sorunlar, gerek ekonomik durumun yetersizliği(en önemli neden de budur.) yapılmak istenen çalışmaların, fiiliyata dökülmesinin önünde engel teşkil etmiş ve arzulanmış modern hapishane binalarının vücuda getirilmesi bir iki yer dışında mümkün olmamıştır. Bunun üzerine hükümet, eldeki imkanlarla, mevcut mahpeslerin, onarılması, bazı yerlerin kiralanması gibi çözüm arayışlarına girmiştir. Bir başka çözüm arayışı da, hapishanelerdeki izdihamın hafifletilmesi için af çıkarılması yönünde olmuştur. Ancak suç unsurlarının çeşitlenmesi ve ülkenin içinde bulunduğu sosyal durum neticesinde boşalan hapishaneler kısa bir zaman sonra tekrar dolmaktaydı. Bu dönemde, gayr-ı müslim halkın, özellikle Ermeni'lerin çıkardığı isyan hareketleri, hapishanelerin mevcudunun gayr-ı Müslimler lehine artmasına neden oluyor ve Avrupalı devletlerin hapishaneler konusundaki baskılarını artırıyorlardı.

Mevcut hapishane binalarının yetersizliği ve ihtiyaca cevap verememesinin yanında hapishanelerin işleyişi ve idari yapıda da önemli sorunların varlığı barizdir. Mevcut hapishane personeli; müdür, muhasip, tabip, öğretmen, din adamları, katip, gardiyan ve hizmetlilerden oluşmakta idi. Hapishane personelinin sayısının yetersiz gelmesi, maaşlarının düşüklüğü ve kabiliyetli memur bulunamaması gibi şikayetler hep gündemde olmuştur. Maaşlarının azlığı, çoğu gardiyanların görevlerini suistimal etmesine neden olmuş ve bu kişilerin yerlerine atanan gardiyanların da aynı suistimallere meydan verdiği görülmüştür. Dolayısıyla hapishanelerin fiziki şartlarının yanında mevcut personelin özlük haklarının da düzenlenmesi gerekmekte

idi. Çünkü çağdaş bir infaz rejiminde, ehliyetli ve kabiliyetli personelin, mahkumların ıslahı üzerinde önemli fonksiyonlarının bulunduğu bir gerçektir. Fakat devletin içinde bulunduğu koşullar itibarıyla yapılmak istenen ıslahat girişimlerinin, ekonomik sebeplere bağlı olması girişimlerin gecikmesine neden oluyordu.

XX. yy. ilk çeyreğinde yönetimi devr alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, çalışmalara ara vermeden yeni düzenlemelerle hapisanelerin durumu iyileştirilmeye çalışılmış, bunun için ülke genelindeki hapisanelerin mevcut durumları araştırılmış ve yapılacak olan ıslahat girişimlerinin belli esaslara dayandırılması hedeflenmiştir. Ancak, hükümetin bu girişimleri, Balkan savaşları neticesinde sekteye uğramış ve tahsisatın orduya ayrılması ve uygulanan tasarruf tedbirleri, hapisanelerin ıslahını bir türlü mümkün kılmıyordu. Köklü çözüm arayışlarına girilen bu dönemde yapılmak istenen düzenlemeler ancak 1.Dünya Savaşı döneminde, kısmen yapılabildi. 1.Dünya savaşı öncesinde, Almanya ile yakınlaşmanın sonucu olarak, hapisanelerin, Alman uzmanların raporları doğrultusunda, düzenlenmesi girişimleri başlamış ve Üsküdar ve Paşakapısı hapisanelerinin inşaatına başlanmıştır.

I. Dünya savaşının devam ettiği yıllarda, hapisanelerin modernize çalışmalarının hız kazanmasında, Almanya'dan gelen tahsisatların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu dönemde oluşturulan ve hapisanelerin iç ve dış işleyişini düzenleyen 1916 tarihli nizamname hükümleri incelendiğinde, insani koşulların ağır bastığı ve mahkumlara karşı her türlü işkence ve eziyetin yasaklandığı, haklarının güvence altına alındığı, tevkifhane ile hapisanelerin bir bina dahilinde bulunabileceği ve hücre usulünün yasaklandığı, modern bir ceza infaz sistemini benimsediğini söyleyebiliriz. Nizamname hükümlerinin uygulamaya geçilememesi kağıt üzerinde kalmasının yanında belirttiği hususlar ve infaz anlayışı, Cumhuriyet Dönemindeki infaz anlayışına ışık tutmuştur. Nitekim, günümüzdeki ceza infaz yasamız ya da tüzüğüme baktığımızda, ceza infazıyla ilgili ana başlıkların, 1880 ve 1916 tarihli nizamnamelerde saptandığını görmekteyiz.

Hapisanelerin ıslahına yönelik olarak yapılan iyi niyetli çalışmaların çoğunun yazıdan öteye geçemediğini ve bunun gerekçelerini yukarıda belirtmeye çalıştık. Ancak yapılan bu iyi niyetli çalışmaların, o günün şartlarında meyvesi alınamamış olsa bile, gelinen noktanın geçmişe kıyasla büyük ilerleme kaydettiği ve

gelecekteki infaz anlayışına yol gösterdiği aşikardır.

KAYNAKÇA

ACEHAN, Abdullah. “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , C.I, S. 5. 2008.

AHMET CEVDET PAŞA. *Tezâkir (21-39)*, yay.haz., Cavit Baysun, TTK yayınları, Ankara 1963.

AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.I., Fey Yay., İstanbul 1990.

AKTEPE, Münir. *Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

AVCI, Mustafa. *Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş*, Mimoza Yay., Konya 2008.

AVCI, Mustafa. *Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik*, <http://www.e-sosder.com/?sayfa=ozet&no=73>, (18/04/2010)

AYDIN, Akif Mehmet. “Osmanlı Ceza Hukuku” *T.DV. İslam Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul 1993.

AYDOĞAN, Bedri. “Namık Kemal’in Magosa Sürgünlüğü”, *Zindanlar ve Mahkumlar Kitabı*, Babil Yay., İstanbul 2006.

BAHAR, Halil İbrahim. “Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları”, *Hapishane Kitabı*, Kitapevi Yay., İstanbul 2005.

BARDAKÇI, Murat. “Eskiden Koğuşta Kadın Bile Oynatılırdı”, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-136317>, (29/04/2010).

BARDAKÇI, Murat, “F Tipini Abdülhamid Bile Bir Türü Başaramamıştı”, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-195520>, (29/04/2010).

BARDAKOĞLU, Ali. “Osmanlı Ceza Hukuku”, *T.DV. İslam Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul 1994.

BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.III, Bilmen Yay. İstanbul 1967.

BOSTAN, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, T.T.K. Yay., Ankara 1982.

BOZKURT, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, T.T.K. Yay., Ankara 1996.

CANEL, Pınar. *Türkiye’deki Cezaevleri ve F Tipi Uygulaması*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2003.

DAHİLİYE NEZARETİ BELGELERİ. (DH)

DAŞÇIOĞLU, Kemal. *Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesinin Durumu*, (<http://uvt.ulakbim.gov.tr>,(17/04/2010)).

DEMİRBAŞ, Timur. “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi” *Hapishane Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2005.

DEMİRBAŞ, Timur, *İnfaz Hukuku*, Seçkin Yay., Ankara 2003.

DÖNMEZER Sulhi ve Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C.I. C.II., Beta Yay. İstanbul 1997.

DÜSTUR. Tertip I, C.III.

EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ BELGELERİ. (DH. EUM.)

FOUCAULT, Michel. *Hapishanelerin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1992.

GÖNEN, Yasemin Saner. Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 yılı, *Hapishane Kitabı*, Kitabevi Yay. İstanbul 2005.

GÖNEN, Saner Yasemin. “Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, *Osmanlıda Asayiş Suç ve Ceza (18.-20. yy)*,

Basım yeri ve tarihi yok,

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza. “20.yy. Başlarında Alanya Hapishanesi (1906-1919)”, *Zindanlar ve Mahkumlar Kitabı*, Babil Yay., İstanbul 2006.

JOHNSON, Clarence Richard. *İstanbul 1920*, Çev. Taner Sönmez, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 1995.

KARACA, Ali. “XIX. Yüzyılda Fahiş Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün”, *Hapishane Kitabı*, Babil Yay., İstanbul 2005.

KORTANTAMER, Samira. “Memlüklülerde Hapishaneler”, *Hapishane Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2005.

KURT, Mehmet. *Türkiye’de Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

LEVY Noemi ve Toumarkine Alexandre. *Osmanlıda Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul Basım Yılı Yok.

MEBANİ-İ EMİRİYE VE HAPİSHANELER MÜDÜRİYETİ BELGELERİ. (DH.MB.HPS.)

MEBANI-I EMIRIYE VE HAPISHANELER MÜDÜRİYETİ MÜTEFERRİK BELGELERİ. (DH.MB.HPS.M.)

MUHABERAT-I UMUMİYE İDARESİ BELGELERİ. (DH.MUİ.)

MUHABERAT VE TENKİSAT MÜDÜRİYETİ BELGELERİ. (DH.MTK.)

NASKALİ Gürsoy Emine ve Altun Oytun Hilal. *Hapishane Kitabı*, Kitabevi Yay. İstanbul 2005.

NASKALİ Gürsoy Emine ve Altun Oytun Hilal. *Zindanlar ve Mahkumlar*, Babil Yay. İstanbul 2006.

ÖZCAN, Abdülkadir. “Baba Cafer Zindanı” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 1993.

ÖZTÜRK, Necdet. “Osmanlılarda Hapis Olayları”, *Hapishane Kitabı*, Kitabevi Yay. İstanbul 2005.

PAKALIN, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III. MEB. Yay. İstanbul 1993.

RUMELİ MÜFETTİŞLİĞİ BELGELERİ TAŞRADAN GELEN BELGELER. (TFR)

SCHULL, Kent. Tutuklu Sayımı: “Jön Türklerin Sistemik Bir şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Basım Yılı Yok.

ŞAŞMAZ, Musa. “İngiliz Konsolosu Stewart’ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu 1879”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, (Bahar Dönemi, Konya 2002.

ŞEN, Ömer. *Osmanlı’da Mahkum Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yay., İstanbul 2007.

ŞERİF Ahmet. *Anadolu’da Tanin*, Çev. Mehmed Çetin Börekçi, C.I, T.T.K.Yay., Ankara 1999.

ŞERİF Ahmet. *Arnavudluk’ta, Suriye’de, Trablusgarb’da Tanin*, Çev. Mehmed Çetin Börekçi, C.II, T.T.K. Yay., Ankara 1999.

TEMEL, Mehmet. “XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, (Güz Dönemi), Konya 2009.

ÜÇÖK Coşkun ve Mumcu Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1987.

YILDIZ, Gültekin. *Osmanlı Devletinde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

YILDIZTAŞ, Mümin. *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi , İstanbul 2002.

EKLER: